

EURÁZSIA

SZEMILE

II. évf. 2022/4. szám

EURASIA
CENTER

EURÁZSIA SZEMLE

II. évf. 2022/4. szám

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Szilágyi István

Főszerkesztő-helyettesek:

Dr. Moldicz Csaba

Dr. habil. Salát Gergely

Felelős szerkesztő:

Dr. Horváth Levente

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Bernek Ágnes	Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet
Dr. habil. Csicsmann László	Dr. Obrusánszky Borbála
Dr. Csizmadia Norbert	Prof. Dr. Popp József
Dr. habil. Csoma Mózes	Dr. P. Szabó Sándor
Prof. Dr. Dövényi Zoltán	Prof. Dr. Rostoványi Zsolt
Dr. Háda Béla	Dr. Szatmári Péter
Prof. Dr. Hamar Imre	Dr. Szerdahelyi István
Prof. Dr. Hidasi Judit	Prof. Dr. Tarrósy István
Dr. Horváth Levente	Prof. Dr. Tózsza István
Dr. habil. Ittész Máté	Prof. Dr. Vasa László
Dr. Klemensits Péter	Dr. habil. Wilhelm Zoltán
Dr. Lehmann Kristóf	Zoltai Alexandra

EURÁZSIA KÖZPONT
NEUMANN JÁNOS EGYETEM

Budapest, 2022. december

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Szilágyi István

Főszerkesztő-helyettesek:

Dr. Moldicz Csaba

Dr. habil. Salát Gergely

Rovatvezetők:

Dr. Bernek Ágnes – Európa rovat vezetője

Dr. Horváth Levente – Kína és Kelet-Ázsia rovat vezetője

Dr. Klemensits Péter – Délkelet-Ázsia rovat vezetője

Prof. Dr. Rostoványi Zsolt – Közel-Kelet és az Iszlám világ rovat vezetője

Dr. Szatmári Péter – Oroszország és Közép-Ázsia rovat vezetője

Dr. habil. Wilhelm Zoltán és Dr. Háda Béla – India és Dél-Ázsia rovat vezetője

Zoltai Alexandra – Könyvismertető rovat vezetője

Borító terv és térkép illusztrációk:

Érsek-Csanádi Alexandra

Felelős kiadó:

Neumann János Egyetem, Kecskemét

Dr. habil. Fülöp Tamás, rektor

Jelen kiadványban megjelenő tanulmányok és annak következtetései kizárólag a szerzők magánvéleményét tükrözik és nem tekinthetők az Eurázsia Szemle Szerkesztőbizottsága álláspontjának.

ISSN 2786-409X

Grafika: Copy&Consulting Kft.

TARTALOM

Bevezetés

ROSTOVÁNYI ZSOLT

Előszó 4

Tanulmányok

CSICSMANN LÁSZLÓ

Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten:
normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben? 8

N. RÓZSA ERZSÉBET

Iráni közösségek a Perzsa-öböl arab államaiban 26

BIRÓ ANDRÁS

Törökország soft power politikája Hollandiában és Németországban 44

DUDLÁK TAMÁS

A török kormány civilizációs diskurzusa az AKP-kormányok idején 66

TÁRIK MESZÁR

Milyen az ideális állam és társadalom az iszlám világban? – Yusuf al-Qaradawi
társadalom- és államelméletének bemutatása és kritikája 90

MÜLLNER NÁNDOR MÁTÉ

Jama'at-e-Islami szerepe Pakisztán iszlamizálásában 108

KÁROLYI LILI

„Dzsihád” nevében elkövetett kiberterrorizmus – napjaink új globális
biztonsági fenyegetése 126

Konferenciabeszámoló

HORVÁTH MARCELL – SZABÓ DÁVID – BOROS ESZTER – SÁNDOR NÓRA ANNA

A siker útján: fenntartható növekedés és együttműködés Eurázsiaiban
a XXI. században – Beszámoló a 2022. évi Eurázsia Fórumról 142

Könyvismertető

TÁRIK MESZÁR

James L. Gelvin: Az új Közel-Kelet. Amit mindenkinek tudnia kell 152

BÓZSÓ PÉTER TAMÁS

Robert D. Kaplan: Marco Polo világa visszatér 159

BEVEZETÉS

Előszó

A Közel-Kelet a világ egyik, geostratégiai szempontból legfontosabb régiója. Három kontinens találkozásánál, fontos tengeri és szárazföldi utak metszéspontjában kerül el, amelyek évszázadok, sőt évezredek óta összeköttetést biztosítanak Európa, Ázsia és Afrika között. A Közel-Kelet térségében, a „Szentföldön” és környezetében jött létre a három nagy monotheista világvallás, a judaizmus, a kereszténység és az iszlám. Itt található Jeruzsálem, amely mindhárom vallás szent városa, Mekka, az iszlám vallás központja, s itt találhatók – gyakran csupán néhány száz méternyi távolságra egymástól – e vallások legszentebb helyei. A Mediterráneum az emberi civilizáció egyik bölcsőjének is tekinthető, gondoljunk csak Egyiptomra és a Nílusra, vagy Mezopotámiára és a Tigris és az Eufrátesz völgyére, a Földközi-tenger partsávjára.

A Közel-Kelet az évszázadok, sőt évezredek folyamán meghatározó történelmi eseményeknek volt tanúja. Birodalmak, dinasztiák ütközőpontjaként a különböző történelmi korszakokban mindig kiemelkedően fontos szerepet töltött be. Ez jellemzi a modern kori Közel-Keletet is, amely a 19. századtól egészen napjainkig a világpolitika egyik legfontosabb régiója, a nagyhatalmi érdekek ütközésének a színtere. A régiót nagymértékben „felértékelték”, hogy itt találhatók a világ legjelentősebb szénhidrogén készletei. Jelentősége biztonsági szempontból is nagy, hiszen az EU-val közvetlenül határos, ráadásul az EU-ba irányuló migráció egyik kiindulópontja. Nem véletlen, hogy a Közel-Kelet a nemzetközi figyelem homlokterében áll, hiszen az itt történtek erőteljesen befolyásolják a nemzetközi rendszer folyamatait.

A Közel-Kelet földrajzilag pontosan nem behatárolható, nincs egyetlen konszenzusos definíciója. Ez nem meglepő, hiszen alapvetően nem geográfiai, hanem politikai-diplomáciai, illetve geopolitikai-geostratégiai kategória, amely már megnevezésében is erőteljes Európa-, pontosabban Nyugat-centrikusságot tükröz. „Hivatalos” névadója Alfred Thayer Mahan amerikai admirális és geopolitikai gondolkodó, aki egy 1902-ben megjelent cikkében használta először a *Middle East terminust*. *Middle East*, vagyis Közép-Kelet, az Arab félsziget és India között elterülő térség. Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyar nyelvben – és még néhány más nyelvben is – a Közel-Kelet elnevezés használatos ugyanarra a régióra, amit az angol Közép-Keletnek nevez.

A Közel-Kelet fogalmával együtt a Nyugat új, a régióban korábban nem ismert elvet, a területiség elvét is meghonosította, saját érdekeinek megfelelően meghúzva a régió új, európai mintára létrehozott (nemzet)államainak a határait. A konkrét területekhez rendelt államok váltották fel az évszázados törzsiséget, a muszlimok közösségéhez, az ummához tartozást és a birodalmiságot,

amelyek egyikéhez sem volt hozzárendelhető egyértelműen kijelölt terület. Természetesen a régió évszázadokon keresztül megvoltak a maga – pontosan nem behatárolt – földrajzi fogalmai, mégpedig az arab Kelet (*Mashriq*) és az arab Nyugat (*Maghreb*). A mesterséges határok nyugati nagyhatalmak által történt megvonása és a területi államok létrehozása ugyanakkor máig tartó konfliktusok kiindulópontjává vált.

A Közel-Keletnek létezik szűk és tág (és a kettő közötti többféle átmeneti) értelmezése. Szűk értelemben Egyiptomot, az Arab félsziget országait, Mezopotámia és Palesztina térségét foglalja magában Iránig bezárólag. Ez azután különböző egyéb országokkal bővíthető, egészen a „Tág Közel-Kelet” (*Greater Middle East*) amerikai politikai diskurzusban használt kategóriájáig, amely magában foglalja az észak-afrikai Maghreb-országoktól Afganisztánig és Pakisztánig terjedő térség valamennyi államát.

Az ENSZ, a különböző nemzetközi évkönyvek és egyéb kiadványok többsége nem használja a Közel-Kelet megnevezést, hanem általában helyette a Nyugat-Ázsia fogalmat alkalmazza. Fentiekén kívül elterjedt még a Közel-Kelet és Észak Afrika (*Middle East and North Africa, MENA*) fogalma, beleértve a szűk értelemben vett Közel-Keletet és Észak Afrika államait.

A Közel-Kelet – használjuk a fogalmat akár szűk, akár tág értelmezésben – egyik meghatározó sajátossága, hogy egy kivétellel (Izrael) valamennyi állama az iszlám világhoz, az iszlám civilizációhoz tartozik. A Közel-Kelet és az iszlám – az iszlám keletkezése óta – elválaszthatatlanul összefonódnak egymással akkor is, ha az iszlám világ túlterjed a Közel-Kelet határain, s a világon élő muszlimok alig több, mint negyede él a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, ugyanakkor csaknem kétharmaduk Dél- és Délkelet-Ázsiában. Az iszlám világ központi régiója kétségtelenül a Közel-Kelet.

A tágabban értelmezett Közel-Kelet lefedi a teljes arab világot – ugyanakkor ide sorolható jó néhány nem arab ország is. A közel-keleti régió rendkívül sokszínű, egységes csoportképző ismérvet találni úgyszólván lehetetlen, hiszen minden ismérv esetében találunk kivételeket. Csak egy példa: a régió országai között ott találjuk a világ leggazdagabb és legszegényebb országait egyaránt. Mégis indokolt a régió történelmi-geopolitikai-geostratégiai-geokulturális egységkénti kezelése.

A „közel-keleti rend” évszázados sajátossága a szinte állandósult válsághelyzet. A Közel-Kelet válságban született és máig a világ egyik válságövezete, amelyet megoldatlan konfliktusok és újra meg újra kirobbanó fegyveres összecsapások, polgár- és kliensháborúk (*proxy war*), humanitárius kataszt-

rófák jellemeznek. A régióban ugyanakkor egyre erőteljesebb belső geopolitikai dinamika figyelhető meg, melynek egyik megnyilvánulási formája a regionális középhatalmak rivalizálása a vezető pozícióért, a minél nagyobb befolyásért. Mindezek során különböző, az események alakulásának függvényében változó, esetenként ideiglenes, máskor tartós szövetségek, koalíciók kötődnek.

A jelenlegi, poszt-amerikai Közel-Kelet meghatározó szerepet játszik az átalakuló, többpólusú nemzetközi rendszerben. Az Egyesült Államok fokozatos visszahúzódnásával, az amerikai érdekek képviselésének helyi aktorokra történő átruházásával egyidejűleg erősödik a kínai és orosz jelenlét a régióban. Mindkét nagyhatalom maximálisan érdekelt a közel-keleti országokkal való kapcsolatok fejlesztésében. Oroszország számára gazdasági és biztonsági szempontból is kulcsfontosságú a közel-keleti jelenlét, Kínát gazdasági és politikai szempontok egyaránt vezérik, továbbá annak a felismerése, hogy a Közel-Kelet bekapcsolása és aktív részvétele nélkül az Övezet és Út kezdeményezés aligha lenne megvalósítható.

Az Eurázsia Szemle jelen tematikus számának írásai a tágran értelmezett Közel-Kelethez, illetve az iszlámhoz kapcsolódnak. Csicsmann László tanulmányában azt vizsgálja, hogy a MENA régió szövetségi rendszereinek a változásai milyen hatást gyakorolnak a regionális rendre. Elemezve a régió külső (Egyesült Államok, EU, Kína és Oroszország) és fontosabb térségbeli szereplőinek (Irán, Törökország, Izrael, Öböl-államok) közel-keleti politikáját, fő megállapítása, hogy a közel-keleti regionális rendet az instabilitás, a „rend hiánya” jellemzi. A kialakult szövetségi rendszerek „cseppfolyósak”, gyakran átrendeződnek, miután a gyorsan változó külső és belső feltételrendszer a résztvevő államokat gyors adaptációra, gyakori külpolitikai irányváltásra készíti.

Irán a közel-keleti térség egyik meghatározó országa, amely az iszlám forradalom 1979-es győzelme óta szinte állandóan a hírek élvonalában szerepel. Az elmúlt évtizedekben konfliktusok sora alakult ki a zömmel perzsa etnikum által lakott és az iszlám kisebbségi, síita irányzatát követő Irán és a térség szunnita arab monarchiái között. N. Rózsa Erzsébet tanulmányában az Arab/Perzsa-öböl menti arab országokban élő iráni közösségek helyzetét járja körül, fókuszálva Irakra, Szaúd-Arábiára és az Egyesült Arab Emírségekre.

Törökországgal a kötet két tanulmánya is foglalkozik. Mióta 2002-ben hatalomra került az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP), alapvető változások mentek végbe a török külpolitikában, amely a korábban aktívabbá, dinamikusabbá, kezdeményezőbbé vált, komoly szerepet vállalva a régió politikai folyamataiban. A török befolyás növelésének szándéka azonban túl is mutat a régió felé. Biró András tanulmányában azt vizsgálja, hogyan használja a török vezetés a puha hatalmi (soft power) politika eszköztárát a két nyugat-európai országban, Németországban és Hollandiában élő török közösségek esetében azzal a céllal, hogy gátolja integrálódásukat a befogadó társadalmakba, egyúttal biztosítsa és fenntartsa a török állam iránti lojalitásukat, következésképpen a török érdekek képviselését.

Dudlák Tamás más megközelítésben vizsgálja az AKP kormányok külpolitikáját. A civilizációs állam fogalmából kiindulva áttekinti a hivatalos török civilizációs diskurzus fokozatos átalakulását az elmúlt két évtizedben, eljutva a nyugatiasodástól, a nyugati modellt követésének a szándékától a

neo-oszmanizmuson át a Nyugat erőteljes kritikájáig, a kifejezett nyugatellenességig. Bemutatja, hogyan használja fel a török vezetés a civilizációs diskurzust politikai céljainak megvalósításához.

Jellegét tekintve az előzőektől különbözik Tárik Meszár tanulmánya. A 2022 szeptember végén, 96 éves korában elhunyt egyiptomi Yusuf al-Qaradawi az elmúlt időszak egyik legnagyobb hatású, egyúttal legbefolyásosabb, Katarban élt muszlim jogtudósa, akinek a nézetei az Al-Jazeera hírtelevízió és egyéb médiumok révén muszlimok tömegeihez jutottak el. Az iszlámra, a muszlim társadalmakra, az iszlám világ különböző problémáira vonatkozó, nem ritkán ellentmondásos, esetenként liberálisnak, máskor szélsőségesnek tűnő nézeteit mutatja be a tanulmány.

Pakisztán, mint önálló állam 1947-ben jött létre India zömmel muszlimok lakta részeiből. Müllner Nándor Máté tanulmánya az új állam első két évtizedének történéseit vizsgálja, mégpedig az iszlamista Jama'at-e-Islami mozgalom tevékenységén keresztül. A szerző méltán szentel nagy teret a mozgalom (majd később pártot) vezető Abu al-'Ala Maududi életútja és nézetei bemutatásának, hiszen sokan őt tartják az egyiptomi Sayyid Kutb mellett a radikális iszlamista (dzsihádist) doktrínát megalapozó egyik legnagyobb hatású teoretikusnak.

Károlyi Lili a terrorizmus egy viszonylag új formájával, a kiberterrorizmussal foglalkozik, s ezt köti össze az iszlám egyik legösszetettebb és legvitatottabb fogalmával, a dzsiháddal. Miután bemutatja a dzsihád különböző értelmezéseit, a kiberterrorizmus fő jellemzőit járja körül, külön kitérve az Iszlám Állam nevű terrorszervezet ezirányú tevékenységére és a koronavírus-járvány hatásaira.

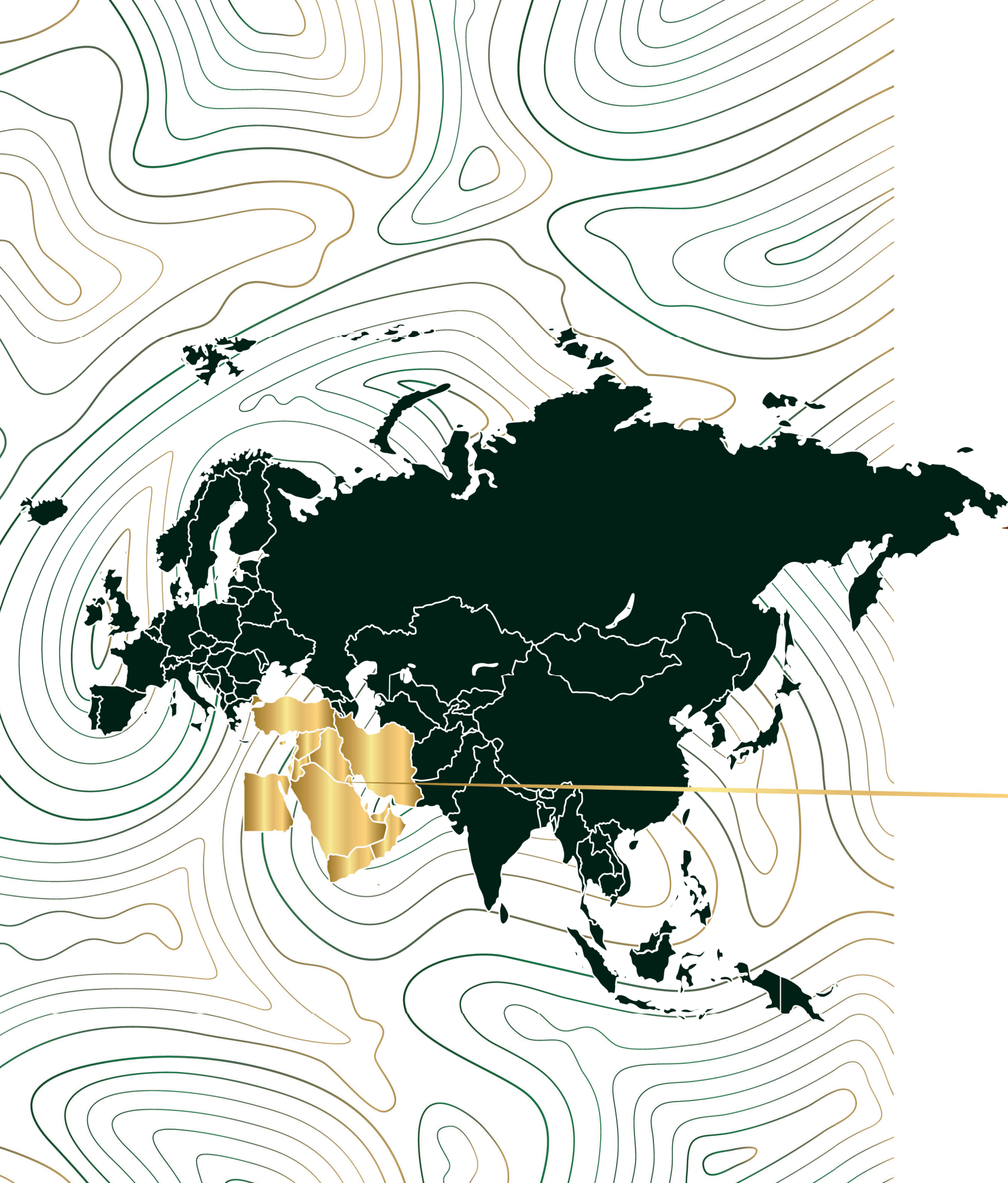
A tanulmányokat a 2022. évi Eurázsia Fórumról szóló részletes beszámoló követi. Az évente megrendezésre kerülő rendezvénysorozat a Magyar Nemzeti Bank kezdeményezésére 2019-ben indult. Az idei a „Fenntartható növekedés és együttműködés – Hogyan nyerjük meg a 21. századot?” címet viselte, neves magyar és 18 országból érkezett külföldi résztvevőkkel. A Könyvismertető két kötetet ajánl az olvasó figyelmébe. Az egyik átfogó alapismereteket kínál az új Közel-Keletről, a másik pedig egy esszégyűjtemény, amelynek szerzője Marco Polo utazásai kapcsán elmélkedik a selyemúttal kapcsolatos geopolitikai összefüggésekről, a világ olyan általános kérdéseiről, mint a háború, a globalizáció vagy az Egyesült Államok szerepe.

Az Eurázsia Szemle Közel-Kelet és az Iszlám világ rovatának vezetője:

Prof. Dr. Rostoványi Zsolt

CSICSMANN LÁSZLÓ

Átalakuló szövetségi rendszerek
a Közel-Keleten: normalizáció
vagy regionális konfliktusok új köntösben?

ÁTALAKULÓ SZÖVETSÉGI RENDSZEREK A KÖZEL- KELETEN: NORMALIZÁCIÓ VAGY REGIONÁLIS KONFLIKTUSOK ÚJ KÖNTÖSBEN?

CSICSMANN LÁSZLÓ¹

Absztrakt

Az elmúlt egy évben látványos változások történtek a tágabb Közel-Kelet (Közel-Kelet és Észak-Afrika, Middle East and North Africa, továbbiakban MENA) regionális erőviszonyaiban. Ezúttal azonban nem egy újabb fegyveres konfliktus kirobbanásának lehettünk tanúi, hanem meglepő módon néhány állam nem szokványos közeledésének. Mindennek a kezdete a 2020 szeptemberétől kezdődően Izrael és négy arab állam (Egyesült Arab Emírségek, Bahrein, Marokkó és végül Szudán) kapcsolatának normalizálására, az ún. Ábrahám megállapodásokra datálható. 2021-ben rendeződött a 2017 óta húzódó ún. katarai válság, majd pedig a 2021-ben megválasztott iráni elnök, Raisi közel-keleti útja során felkereste 2022 májusában Ománt, amely a GCC államok között általában semleges politikát folytat. Ezt követően 2022-ben Törökország részben az orosz-ukrán háború, részben a török gazdaság válsága következtében nyitott Izrael felé, lehetővé téve a kelet-mediterráneumi gázmezők készleteinek Európába való eljuttatását. Ankara továbbá normalizálta a viszonyát Szaúd-Arábiával, azt követően, hogy a két ország között a szaúdi-amerikai újságíró, Jamal Khashoggi meggyilkolása óta rendkívül feszült viszony alakult ki.

A tanulmány elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a MENA régió szövetségi rendszereiben bekövetkező változások miként befolyásolják a regionális rendet. Ennek keretében bemutatja a régió külső (Egyesült Államok, EU, Kína és Oroszország) és fontosabb regionális szereplőinek

¹ Dr. habil. Csicsmann László egyetemi docens, Közel-Kelet és India szakértő, a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának dékánja, a Külügyi és Külgazdasági Intézet külső szakértője.

(Irán, Törökország, Izrael, Öböl-államok) közel-keleti politikáját. Legfontosabb következtetése, hogy a szövetségi rendszerek kevésbé stabilak, a külső feltételrendszer gyors változása (poszt-amerikai Közel-Kelet, orosz-ukrán háború), valamint a regionális szereplők közötti átrendeződés következtében a MENA térség államai inkább ad hoc jellegű együttműködéseknek kötnek, melynek következtében a regionális rendet is az instabilitás jellemzi.

Kulcsszavak: MENA régió, nemzetközi kapcsolatok, regionális rend, szövetségi rendszerek

Abstract

The past year has seen spectacular changes in the regional balance of power in the broader Middle East and North Africa (MENA) region. This time, however, we witnessed not the outbreak of another armed conflict, but a surprisingly unconventional rapprochement between a few states. The beginning of this rapprochement dates back to the normalisation of relations between Israel and four Arab states (the United Arab Emirates, Bahrain, Morocco, and finally Sudan), the so-called Abrahamic Accords, which came into force in September 2020. The so-called Qatar crisis, which had been dragging on since 2017, was resolved in 2021, and then Iranian President Raisi Raisi, elected in 2021, visited Oman in May 2022 as part of his Middle East tour, which generally follows a neutral policy among the GCC states. Turkey subsequently opened up to Israel in 2022, partly as a result of the Russo-Ukrainian war and partly because of the crisis in the Turkish economy, and allowed gas to be shipped to Europe from fields in the eastern Mediterranean. Ankara has also normalised its relations with Saudi Arabia after extremely tense relations between the two countries since the murder of Saudi journalist Jamal Khashoggi.

This study focuses on how changes in alliance regimes in the MENA region affect the regional order. In this context, the Middle East policies of external (U.S., EU, China, and Russia) and key regional actors (Iran, Turkey, Israel, Gulf states) are described. The main conclusion is that the alliance systems are less stable, that the rapid changes in external conditions (post-American Middle East, Russian-Ukrainian war) and the realignment of regional actors have led to ad hoc cooperation among MENA states, resulting in instability of the regional order.

Keywords: MENA region, international relations, regional order, alliance regimes

1. Bevezetés

Az elmúlt egy esztendő – mint korábban valamennyi – látványos változásokat hozott a tágabb Közel-Kelet (Közel-Kelet és Észak-Afrika, *Middle East and North Africa*, továbbiakban MENA) regionális erőviszonyaiban. Ezúttal azonban nem egy újabb fegyveres konfliktus hívta fel a figyelmet a térségre, hanem meglepő módon néhány állam nem szokványos közeledése. Mindennek a kezdetét a 2020 szeptemberétől kezdődően Izrael és négy arab állam (Egyesült Arab Emírségek, Bahrein,

Marokkó és végül Szudán) kapcsolatának normalizálása, az ún. *Ábrahám megállapodások* jelentették. 2021-ben rendeződött a 2017 óta húzódó ún. katari válság, amelyet Szaúd-Arábia azon döntése váltott ki, hogy elszigeteli politikailag és gazdaságilag a szigetországot. Miután a katari légitársaság, a *Qatar Airlines* repülőgépei éveken keresztül kerülőúton jártak, és küszöbön állt a nemzetközi légiszövetség, az IATA-nak a szaúdiakat elítélő esetleges döntése, büntetése, így Rijád úgy döntött, hogy gyorsan feloldja az amúgy is „sikertelen” blokádot, amelynek végső soron nem sikerült megtörnie a szigetországot (Asseburg & Henkel, 2021).

2019-ben Izrael, Egyiptom és Ciprus egy energia *hub*-ot formált, amelynek célja a Kelet-Mediterráneum gázkészleteinek kiaknázása, cseppfolyósítása és az Európai Unió irányában való exportálása a tervezett *EastMed* gázvezetéken keresztül. A 2022. év kezdete azonban még ennél is látványosabb közeledést hozott néhány ország viszonylatában. Törökország részben az orosz-ukrán háború, részben a török gazdaság válsága következtében nyitott Izrael felé, ami nem utolsósorban lehetővé teszi az előbbieken említett kelet-mediterráneumi gázmezők készleteinek Európába való eljuttatását. Ankara továbbá normalizálta a viszonyát Szaúd-Arábiával, a két állam között a szaúdi-amerikai újságíró, Jamal Khashoggi meggyilkolása óta rendkívül feszült viszony alakult ki (Aydintasbas, 2022). Mindemellett a 2021-ben megválasztott iráni elnök, Raisi közel-keleti útja során felkereste 2022 májusában Ománt, amely a GCC államok között általában semleges politikát folytat. Ezt megelőzően februárban pedig Raisi Dohában járt, ahol Irán kétoldalú megállapodást kötött Katar Állammal. Az iráni külügyminiszter pedig ugyancsak májusban az Egyesült Arab Emírségekben járt, augusztusban pedig bejelentették, hogy az ország nagykövete hat év után először visszatér Teheránba, hogy elfoglalja állomáshelyét. Az iráni vezetés hangot adott abbéli szándékának, hogy a közel-keleti állam tovább folytassa a Szaúd-Arábiával folyó ún. párbeszédet, amelyben az iraki kormány nyújtott segítséget. A 2022 májusában tartott bagdadi találkozó az ötödik iráni-szaúdi találkozó volt a sorban.

Továbbá 2022 márciusában nem kis meglepetésre a szíriai elnök, Bassar al-Asad Abu-Dzabiba látogatott, ami a közel-keleti állam térségbe való reintegrálódásának egyik jele. Sokan sokféleképpen értékelik a fenti folyamatokat. A *Foreign Policy* újságírója, Steven A. Cook annak a véleményének ad hangot, hogy a magasrangú diplomáciai látogatások nem egy átfogó béke kezdetét, hanem a rivalizálás más szintjét jelentik, amelyet nem fegyverekkel vívnak meg. Jelen tanulmánynak a központi kérdése, hogy hogyan jellemezhető a regionális rend, milyen irányban alakulnak át a meglévő szövetségi rendszerek?

2. A külső szereplők

A közel-keleti régióra a térségben található államok függetlenségének elnyerése óta a külső hatalmak különféle szintű penetrációja, befolyása jellemző. A hidegháború után formálódott ún. új világrend során négy külső hatalom alkotta és alkotja ma is a MENA² térség külső feltételrendszerét:

2 A MENA (Middle East and North Africa régiója) 19 közel-keleti és észak-afrikai országot foglal magában.

1. Az Egyesült Államok; 2. az Európai Unió; 3. Kína és 4. Oroszország. Az elmúlt két-három évben India is egyre fontosabb térségbeli szereplővé vált, azonban a kapcsolatok mélységét tekintve még nem éri el az előbb említett négy aktor szintjét.

A külső feltételrendszer kapcsán az elmúlt évtized jelentős átrendeződést hozott. Az 1990-es években az Egyesült Államok hegemon szerepet töltött be a MENA térségben, vagyis a politikai és gazdasági erőviszonyok alakulására döntő hatást gyakorolt. A 2000-es évektől kezdve, de különösen Obama elnök Ázsia felé való fordulás (*Pivot to Asia*) külpolitikai programjának meghirdetésétől a MENA térség jelentősége fokozatosan csökkent az Egyesült Államok külpolitikájában, és a térséggel kapcsolatos percepciót nagyrészt meghatározta a Xi Jinping elnök által 2013-ban meghirdetett Övezet és Út (*Belt and Road Initiative*, továbbiakban BRI). Ennek a változásnak az is előfeltétele volt, hogy az Egyesült Államoknak a közel-keleti szénhidrogén készletektől való függése radikálisan lecsökkent, így mára az összes olajimport 12-13%-a érkezik a térségből.

Az amerikai figyelem elterelődéseként előálló posztamerikai Közel-Kelet egy olyan térség, ahol az Egyesült Államok már nem az egyetlen, hanem az egyik külső szereplő, amely alakítja a folyamatokat. Tévedés lenne azt állítani, hogy az Egyesült Államok teljesen hátat fordított volna a MENA térségnek, hiszen számos érdek köti ahhoz – így pl. Izrael biztonságának szavatolása, a Perzsa-öböl szabad hajózhatósága, vagy a terrorizmus-ellenes fellépés, illetve Irán visszaszorítása olyan érdekek, amelyek miatt Washington időnként akár katonai akcióra is képes (lásd 2020 januárjában a bagdadi repülőtér melletti katonai beavatkozást az Iráni Iszlám Forradalmi Gárda Kuds Brigádjának vezetője, Qasem Soleimani ellen).

A Trump adminisztráció az *offshore balancing* külpolitikai alapelveire építve egy közel-keleti biztonsági architektúrát (*Middle East Security Architecture, MESA*) kívánt építeni, amelynek egy meghatározó eleme a 2020-ban megkötött Ábrahám-megállapodások. Ennek következménye, hogy az Egyesült Államok fő térségbeli szövetségesét, Izrael Államot érintő egzisztenciális veszély megszűnt, amiben a hivatalosan soha fel nem vállalt izraeli nukleáris védőernyő is szerepet játszik. A négy állammal (Egyesült Arab Emírségek, Bahrein, Marokkó és Szudán) megkötött normalizációs megállapodásokat kiegészíti az Egyesült Államok, Izrael, India és az Egyesült Arab Emírségek legújabb politikai együttműködése, amelyet a szakirodalom Quad 2.0-nak ír le, és amelynek Washington nézőpontjából Kína ellensúlyozásában lehet szerepe (Siddiq, 2021).

Washington visszavonulásának több következménye is van. Az egyik, hogy a térség másik három külső szereplője nem köteleződik el olyan mértékben, mint az Egyesült Államok. A térségben nincs olyan külső aktor, amely hajlandó és képes lenne a MENA régió biztonságát szavatolni, ebből kiindulva pedig a Közel-Kelet egy „harci zónaként” (*battle zone*) írható le, ahol nemcsak a négy hatalom, hanem a regionális államok is rivalizálnak egymással. A Közel-Kelet ilyen értelemben egy „biztonsági csapdába” került, amelyben a regionális hatalmak gyakran a külső szereplők penetrációját felhasználva versengenek egymással (Shafae & Golmohammadi, 2022). Más szavakkal leírva a MENA térséget egyfajta „kompetitív multipolaritás” jellemzi, amelyben a versengés zéró-összegű játék formájában ölt testet (Kausch, 2014).

Az Európai Unió a korábbi évtizedekben az Egyesült Államok Közel-Kelet politikáját követte, azonosult a célokkal. Az EU mint szervezet nem rendelkezik egységes Közel-Kelet politikával, hiszen a Szomszédsgápolitika déli dimenziója (*European Neighborhood Policy*) csak a Mediterráneum államaira vonatkozik. Brüsszel külön mechanizmust épített ki az EU-GCC kapcsolatokra, illetve a 2016-ban elfogadott EU Globális Stratégiája, valamint az Unió a Mediterráneumért nevű szervezet emelhető ki. Az EU a mediterrán térségben egyszerre normatív szereplő és reálpolitikai aktor. Az előbbi értelmében az Európai Unió a demokrácia és emberi jogok értékei mentén szemléli a térséget, míg az utóbbi elsősorban a biztonságiasítás szemüvegén keresztül. A 2015-ös menekültválság és az orosz-ukrán háború nyomán előállt energiaválság szempontjából is kiemelt geopolitikai jelentősége van a térségnek. A Trump adminisztráció alatt a MENA térség vonatkozásában az EU és az Egyesült Államok érdekei divergáltak egymástól, mint például az iráni nukleáris megállapodás megítélése vagy Izrael kérdése vonatkozásában. Az EU egyre inkább artikulálta érdekeit a térséggel kapcsolatban, ugyanakkor a 2022 februárjában kirobbant orosz-ukrán háború a figyelmet részben elvonta a MENA régió elől. A kivételnek az energiainport lehetséges diverzifikálása számít, ahol a kelet-mediterráneumi gázmezők kiaknázása és az EU területére való eljuttatása hosszú idő óta lehetőségként jelentkezik. Az Európai Unió egyes tagállamai sokszor eltérő véleménnyel vannak bizonyos térségbeli kérdések – mint az izraeli-palesztin kérdés – kapcsán, ami nehezíti az egységes fellépést (Colombo & Soler i Lecha, 2021).

Oroszország egyes vélemények szerint „astratégikus” (*astrategic*) és hatalmának fitogtatása (*power projection*) végett avatkozik be elsősorban olyan országokban, amelyek az Egyesült Államok szemében lator államok (pl. Irán vagy Szíria). Oroszország a mai napig számos térségbeli államnak (Irán, Szíria, Algéria) jelentős fegyverszállítója, de például a köztudottan az amerikai fegyverekre építkező Egyiptom is Moszkva felé fordult. A második legnagyobb orosz fegyverexport 2017-2021 között Egyiptomba érkezett. Oroszország 2015 óta meghatározó katonai szereplője a szíriai folyamatoknak a katonai beavatkozással. Oroszország a rövid távú politikai-gazdasági hasznok kiaknázásában érdekelt, ugyanakkor nem rendelkezik hosszú távra szóló stratégiával (Stepanova, 2016).

Kérdéses, hogy az orosz-ukrán háború hogyan érintette Oroszország közel-keleti szerepvállalását? A MENA térség államai számára Oroszország továbbra is fontos külső szereplő, így annak a washingtoni nyomásnak, hogy ítéljék el Moszkva egyoldalú ukrajnai katonai akcióját az ENSZ szavazás keretében többnyire nem voltak hajlandók engedni. Például az Egyesült Arab Emírségek az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjaként tartózkodott egy olyan határozattervezetnél, amely Oroszország elítéléséről szólt volna. Elemzők szerint ennek hátterében az a diplomáciai „alku” állt, hogy cserében Moszkva támogatta, hogy a hűti felkelőket terrorista csoportnak minősítse a világszervezet (Wehrey, 2022). Egyes regionális szereplők – mint Izrael vagy Törökország – közvetítő szerepet próbáltak betölteni, és egyes nyilatkozataikban kiálltak Ukrajna szuverenitása mellett. Bizonyos esetekben ez a feszültségek növekedéséhez is vezetett, mint például az orosz-izraeli viszonyban, amelynek keretében a Zsidó Ügynökség tevékenységét korlátozni kezdték Oroszországban. Az öböl-államokkal ugyanakkor Oroszország továbbra is jó kapcsolatokat ápol, elég csak utalni arra, hogy hiába kérte Biden szaúdi látogatásán az uralkodót az olajtermelés fokozására, Rijád Moszkvát

val közösen a termelés csökkentése, így az olajár szinten tartása mellett döntött. Így azon nyugati szándékok, hogy az orosz gazdaságot az energiaexport megfűzésén keresztül lehetetlenítsék el nem váltak be.

Kína mint negyedik külső szereplő – különösen a 2013-ban meghirdetett BRI szárazföldi és tengeri útvonalának építésével terjesztette ki növekvő befolyását a térségre. A szárazföldi út egyik meghatározó csomópontja geopolitikailag Irán, ahol a Kínai Népköztársaság regionálisan (Indiával) és globálisan (az Egyesült Államokkal) került összeütközésbe. Kína szemben az Egyesült Államokkal gazdaságilag közvetlenül függ a közel-keleti olajkészletektől. Bár Kínát elsősorban gazdasági szereplőként szokták definiálni, szerepvállalásának mértéke messze túlmutat a pusztán kereskedelmi kapcsolatokon. Kína szemszögéből öt állam kiemelkedő jelentőségű, amit a kapcsolatok legmagasabb szintjét jelző átfogó stratégiai partnerségi megállapodás fémjel: Algéria (2014), Egyiptom (2014), Irán (2016), Szaúd-Arábia (2016) és az Egyesült Arab Emírségek (2018) (Fulton, 2019).

Mivel Kína számára kulcsfontosságú a Hormuzi-szoros szabad átjárhatóságának, továbbá a Vörös-tenger bejáratának, a Bab al-Mandeb szabad hajózhatóságának a kérdése, Kína aktivitása az elmúlt években különösen megnőtt a tengeri útvonalak mentén, ami kikötők és támaszpontok építésében ölt testet. Kína Mindebből következően sem tekinthető elsősorban gazdasági szereplőnek a térségben (Blanchard, 2021).

A jelenleg kialakulóban lévő új világrend új folyamatokat jelöl ki a térségben. Vannak bizonyos kérdések, amelyekben a négy külső szereplő képes érdekeiket összeegyeztetve közösen cselekedni. Ilyennek tekinthető például az Iszlám Állam 2014 és 2019 közötti visszaszorítása Irakban és Szíriában, amelyben fizikailag egyedül Kína nem vállalt szerepet. Kínának természetesen érdeke fűződött az Iszlám Állam eliminálásához, ugyanakkor katonai képességei nem tették lehetővé, hogy távol Kelet-Ázsiától egy olyan katonai konfliktusba bocsátkozzon, amely egy másik állam területén folyik. Még ha az Oroszország által támogatott Wagner csoport néha összeütközött Szíriában közvetlenül is a jelenlévő amerikai katonákkal, az Iszlám Állammal szembeni hadműveletekben volt koordináció.

Az Egyesült Államoknak a térségtől való fokozatos távolodása alkalmazkodásra kényszeríti Washington szövetségeseit. Az arab-izraeli normalizáció felgyorsulásának egyik oka, hogy az Egyesült Államok „magára hagyta” a szövetségeseit, amely percepciót megerősített a 2021. nyarán történt afganisztáni kivonulás és a tálib rezsim visszatérése. Más elemzők arra is utalnak, hogy a nyugati világ nem hagyott más lehetőséget a térség államai számára, minthogy Ázsia felé forduljanak, ez nemcsak az amerikai fokozatos kivonulásnak, hanem Ázsia felemelkedésének is köszönhető. A Közel-Kelet, azon belül az Öböl-menti Együttműködési Tanács „ázsianizálódik”, amelyet az élénkülő gazdasági kapcsolatok jól jellemeznek (Fulton, 2022).

Az egyes regionális szereplők általában valamelyik külső szereplőt, vagy esetenként többet is felhasználnak érdekérvényesítésre. Például Netanyahu miniszterelnök az Egyesült Államokban több beszédet is tartott az iráni nukleáris veszély felnagyítása végett. A közel-keleti regionális rendet a fentiekből következően instabilitás, a rend hiánya jellemzi.

3. A regionális rend jellegzetességei a MENA térségben

Az elmúlt évtizedben a MENA térség politikai, gazdasági erőviszonyaiban a Perzsa-öböl térsége meghatározó geopolitikai súlyt tölt be, vagyis a régió „gulfizálódott” (*gulfization*) (Yossef, 2020). Mindez azt jelenti, hogy a Közel-Kelet politikai kérdéseit az Öböl-államok tematizálják, és meghatározó befolyást gyakorolnak – többek között – az olyan regionális szervezetekre is, mint az Arab Államok Ligája. Ebből következően a Maghreb térsége mind inkább a szub-szaharai Afrika felé orientálódik, némiképpen átrajzolva a tágabb MENA régió megszokott konvencionális határait. Továbbá olyan megoldatlan konfliktusok, amelyeknek a Közel-Keleten meghatározó súlya volt – pl. palesztin kérdés – háttérbe szorulnak, és ehelyett más típusú rivalizálás (pl. iráni-szaúdi ellentét) kerül előtérbe.

Mehran Kamrava (2018) két csoportba sorolja a MENA államait aszerint, hogy elfogadják-e a fennálló, ugyanakkor éppen átalakulásban lévő, az Egyesült Államok korábbi hegemoniájára épülő rendet. Az ún. status quo államok a regionális rend fenntartásában, a revizionista országok pedig annak felbomlásában érdekeltek. Kamrava négy országot említ meghatározó regionális szereplőnek: Szaúd-Arábiát, Törökországot, Iránt és Izraelt (Kamrava, 2018). Ehhez más szerzők hozzá szokták tenni Egyiptomot, és esetleg az Egyesült Arab Emírségeket, valamint Katart attól függően, hogy milyen fogalmi keretből indulunk ki. Továbbá vannak olyan szerzők, akik két szereplőre szűkítik a két tábor – Szaúd-Arábiára és Iránra – amely rivalizálást F. Gregory Gause korábbi cikkében a térség „új hidegháborújaként” nevezett (Gause, 2014). Kamrava a középhatalmak és a gyenge államok fogalmát és szerepét is definiálja az alábbi – a cikke alapján – készített táblázat formájában.

1. táblázat: A MENA térség államai a regionális rendben

MENA térség országai	Regionális hatalmak	Középhatalmak	Gyenge államok
Status quo államok	Szaúd-Arábia, Izrael	UAE, Egyiptom, Jordánia	Jemen, Szíria, Irak, Líbia
Revizionista hatalmak	Törökország, Irán	Algéria, Katar	

Mehran Kamrava (2018) alapján saját szerkesztés.

Fontos látni, hogy Kamrava elemzése nem szövetségi rendszerekről beszél, vagyis nem arról van szó, hogy Törökország és Irán együtt szeretnék a jelenlegi rendet felbomlasztani, hanem az egyes államoknak a regionális rendben betöltött pozícióját jelöli. A gyenge államoknak vagy más néven államvákuum országoknak – mint Jemen, Szíria, Irak és Líbia külön szakirodalma van, különösen hogy a külső szereplők és a regionális hatalmak hogyan gyakorolnak befolyást a nem állami szereplőkön keresztül (Gaub, 2017).

A szövetségi rendszerekkel kapcsolatban kétféle megközelítés létezik a szakértők körében. Az egyik álláspont szerint léteznek – többé-kevésbé állandó partnerségek, ugyanis az egyes államok érdekei

nem változnak gyorsan. A másik nézőpont azonban éppen az átalakuló világrendből, a gyors változásokból kiindulva annak ad hangot, hogy a szövetségi rendszerek „cseppfolyósak”, a világpolitika rendkívül gyors adaptációt, és ad hoc irányváltást vált ki az egyes államokból, amelynek példája a török külpolitika ideje, 2022-es irányváltása lehet (Soler i Lecha, 2017). A tanulmány bevezető részében felsorolt diplomáciai események éppen az utóbbit támasztják alá, a MENA térségben a külső környezet és a belső viszonyok gyakori változása miatt az egyes országoknak gyakori külpolitikai irányváltásra van szüksége.

Philipp O. Amour (2020) szerint a biztonsági tényezőket figyelembe véve négy „szövetségről” beszélhetünk a térségben az alábbiak szerint.

2. táblázat: Szövetségi rendszerek a Közel-Keleten

Szövetségek	Meghatározó államok	A szövetség tagjai	Külső támogatók
Konzervatív mérsékelt országok tömbje	Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek	Egyiptom, Bahrein stb.	Egyesült Államok
Konzervatív „ellenállás frontja”	Irán	Hezbollah, Hamas, Szíria	Oroszország
Mérsékelt ellenállás	Törökország, Katar	Egyiptom (2012-2013), Tunézia (2011-2014)	Oroszország/USA
Mérsékelt államok szövetsége	Izrael	Az első blokkban szereplő államok	USA/Oroszország

Amour (2020, p. 408) alapján kisebb módosításokkal, saját szerkesztés.

1. Az ún. konzervatív mérsékelt (arab) országok tömbje Szaúd-Arábia vezetése alatt áll, és az iráni expanziót, valamint az iráni nukleáris programot veszélyforrásnak tartja. Érdeklődik abban, hogy Washington, mint külső szereplőt maga mellé állítsa Irán elszigetelésének kérdésében. Az Egyesült Arab Emírségek, mint regionális hatalom azért is emelkedik ki, mert az elmúlt években a szaúdiaktól is távolságot tartó önálló, aktív külpolitikát folytat. A korábbiakban említett Ábrahám-megállapodásnak Abú Dhabi részese, szemben Szaúd-Arábiával, amely továbbra is tartja magát a palesztin kérdés elsődlegességéhez, és a 2002-ben elfogadott ún. arab béketervhez.
2. Az ún. ellenállás frontja, az Izraellel szembeni közel-keleti szövetséget jelöli, amely Irán irányítása alatt áll. A szakirodalom nem egy esetben ún. síita félholdként írja le Irán térségbeli expanzióját, amely elsősorban a síita kisebbségeket célozza meg, azonban a kérdéssel óvatosan kell bánni, hiszen elsősorban az első tömb retorikájában jelenik meg a kifejezés, kimondottan Irán-ellenes értelemben. A síita félholdat mint veszélyt II. Abdallah jordán király a 2003-as iraki beavatkozással kapcsolatban fogalmazta meg arra utalva, hogy Szaddám Huszein rendszerének felbomlása Teherán befolyásának növekedéséhez vezethet az arab államban. Tegyük hozzá, hogy az uralkodó véleménye nem volt alaptalan, hiszen az iraki rendszer napjainkig nagyon erőteljes iráni hatás alatt áll. Irán azonban nemcsak síita szer-

vezetekkel, hanem reálpolitikai alapon szunnita szervezetekkel is kapcsolatban áll. Ilyenek tekinthető a Hamas, amellyel a közös alapot az Izraellel való szembenállás adja.

3. A térségben különösen a 2017-es szaúdi-katari diplomáciai válság/szakítás következtében Törökország és Katar között alakult ki szorosabb együttműködés, amely – többek között – a mérsékelt iszlamista mozgalmak támogatásában öltött testet. Katar ad otthont a Muszlim Testvériség globális hálózata vezetőinek, mint a nemrégiben elhunyt Yusuf al-Qaradawi sejknek, aki az elmúlt évtizedben – különösen az arab tavasz kezdetén – jelentős véleményformáló szerepet töltött be. Törökország pedig a puha hatalmiságának, és térségbeli reputációjának növelése céljából az iszlamista mozgalmak, az „iszlám ügy” támogatójává vált. A szövetségnek természetes résztvevői olyan kormányok, mint például Mohamed Morsi elnök Egyiptomban (2012-2013), vagy az al-Nahda Párt és vezetői Tunéziában. A szövetség számos gazdasági beruházást eszközölt, és olyan államokban is aktív, mint Líbia, ahol a Tripoliban működő egységkormányt támogatta (lásd Törökország 2019-es katonai beavatkozása Líbiában).
4. A *negyedik szövetséget* az Izrael és a vele egy platformra helyezkedő államok alkotják. Valójában – jelen sorok írójának véleménye szerint – ez nem alkot önálló szövetségi rendszert, ugyanis számos kérdésben az első, ún. mérsékelt arab államok csoportjába sorolható. A szaúdi-izraeli kapcsolatok az Irán-ellenességen, az Egyesült Államok mint külső támogatásán, és nem utolsósorban az iszlamista mozgalmak térnyeréséhez való ellenséges hozzáálláson alapulnak.

4. A 2019-es eskaláció a Közel-Keleten

A fentiekben ismertetett három-négy tömb államai között abból adódóan, hogy jelenleg nincs a regionális rendet fenntartani képes és hajlandó külső szereplő, állandó rivalizálás alakul ki, a rendszer instabilnak tekinthető. A 2011-ben kezdődő arab tavasz jelentette valójában azt a folyamatot, amely lehetőséget adott – különösen a gyenge államokban – a regionális szövetségek befolyásának növelésére. A négy szövetség eltérő érdekekkel szemlélte az eseményeket, és a folyamatok alakításának igényével lépett fel. A mérsékelt arab országok tömbje az iszlamista mozgalmak visszaszorításában volt érdekelt, és az ún. *status quo* fenntartásában (lásd Kamrava megközelítését). Az ún. szaúdi tömb a kormányok támogatásában volt érdekelt, szemben az iráni szövetséggel, amely pedig a nem állami szereplők, állam alatti katonai milíciák szervezésével érvényesítette befolyását.

Az arab tavasz magával hozott egyfajta regionális átrendeződést, amelynek haszonélvezője a gyenge államokban egyértelműen az ellenállás tömbje, vagyis Irán lett. Az az Irán, amellyel az Iszlám Állam jelentette fenyegetés és Teherán ellenállási képessége révén az Obama adminisztráció, pontosabb a P5+1 megkötötte az ún. nukleáris megállapodás 2015-ben, és ezzel reintegrálta a térségbe az addig lator államként bélyegzett perzsa államot. Irán jelentőségét – többek között – az adja, hogy kezdetben egyedüli szárazföldi aktorként vette fel a harcot az Iszlám Állammal szemben Irakban és részben Szíriában is. Az ellenállás frontja, és különösen Irán jelentős mértékben megerősítette pozícióit a Közel-Keleten. A négy ún. államvákuummal érintett országból háromban (Irak, Jemen és

Szíria) az iráni befolyás mérhetően növekedett. Szíriában az Aszad-rezsim pozíciójának megerősödése, Irakban a síita milíciák szerepe, és Jemenben pedig a húti lázadók helyzetének relatív javulása azt a percepciót erősítette a mérsékelt arab országokban, hogy Teherán tudatosan regionális ambíciókra tör, ami hátrányosan érintheti a regionális rendet.

A 2018-2019-es évek a két szövetség közötti konfliktus szempontjából jelentős változást, az eskaláció időszakát hozták el. Ennek egyik oka a Trump elnök által meghirdetett maximális nyomás stratégia, amelynek keretében Washington politikai értelemben a nukleáris megállapodásból való „kilépését” kezdeményezte és korábban feloldott szankciók újra bevezetését 2018 augusztusában. Trump kimondott célja volt, hogy megerősítse az Irán-ellenes koalíciót, amelyben az Ábrahám-megállapodások is szerepet játszottak az amerikai elképzelések szerint. Az Egyesült Államok gazdaságilag is megpróbálta térdre kényszeríteni Iránt az olajexport leállításán és a másodlagos szankciók rendszerének bevezetésén keresztül. Washington azon államokat is szankciókkal sújtotta, amelyek kereskedelmet folytatnak Iránnal, átmenetileg 6 hónapra néhány ország mentességet kapott. Trump elnöknek az volt a legfőbb problémája a nukleáris megállapodással, hogy az érdemben nem szolgálja az Egyesült Államok érdekeit, például az amerikai cégek nem részesülhettek a nyitás előnyeiből. Továbbá a megállapodás nem érintett néhány Washington szempontjából kulcsfontosságú területet, mint például Irán regionális expanziója, amelyek nem egy esetben érdekütközést okoznak. Közben Washington humanitárius szempontból kritikával illeti a szaúdi rezsim 2015-ös jemeni intervencióját, ugyanakkor nem szeretné előmozdítani Irán térnyerését a Vörös-tenger bejáratánál, a Bab el-Mandebnél (Rezaei, 2019).

2019-ben ráadásul egy újabb közel-keleti tüntetéshullám bontakozott ki az arab államokban, amelyet közkeletű néven arab tavasz 2.0-nak szoktak nevezni. Washington különösen nehezményezte, hogy az Irán befolyása alatt álló csoportok az iraki tüntetőket az Egyesült Államok ellen uszították, és 2019-ben Bagdadban az amerikai nagykövetség épületébe is betörték. Ugyanezen évben amerikai katonákat öltek meg a Kata'ib Hezbollah alakulatai, amely kihívásokra Washington korlátozott választ adott. 2020 januárjában a bagdadi repülőtér mellett egy amerikai akció keretében életét vesztette a Hashd al-Shaabi milíciák egyik vezetője Abu Mahdi al-Muhandis, valamint Qasem Soleimani az Iráni Iszlám Forradalmi Gárda Kuds Brigádjának parancsnoka, egyes vélemények szerint Ali Khamenei legfőbb vezető után Irán második legfontosabb embere. A két állam közötti eskalációhoz hozzájárult az is, hogy Irán „véletlenül” lelőtte a Teherán-Kijev polgári járatot teljesítő ukrán gépet, amelyen 176 fő vesztette életét.

A Trump adminisztrációnak azonban minden igyekezete ellenére sem sikerült az iráni gazdaságot térdre kényszeríteni, hiszen ahogy Ali Khamenei Legfőbb Vezető fogalmazott, az ország hozzászokott a szankciókhoz, ún. rezisztens gazdasági szerkezet alakult ki. Az olajexport a jelenlegi adatok szerint 800.000-1,4 millió hordó/nap mennyiségben továbbra is eljutnak a világcipacra, részben Kína, Venezuela és az Egyesült Arab Emírségek a felvásárló, az utóbbi valószínűsíthetően reexportálja ázsiai országok felé (EIA, 2022). Az iráni gazdaság növekedését a pandémia mellett a szankciók is jelentős mértékben visszafogták 2019 után. A Trump-féle stratégiának azonban azt a célt sem sikerült megvalósítani, hogy Irán regionális pozíciói gyengüljenek. A 2019-es iraki tünteté-

sek ugyanakkor egyszerre Irán-ellenes és Amerika-ellenes színezetet is kaptak. A helyi mindennapi gazdasági-szociális problémákat Teheránnak sem sikerült megoldani. Irakban a 2021-es parlamenti választások eredményeként ismételt Irán-barát kormány alakult.

2019-ben kiéleződött a viszony Irán és Szaúd-Arábia között is, ugyanis szeptemberben dróntámadás ért olajlétesítményeket a monarchiában. Rijád Teheránt vádolta az infrastruktúrában bekövetkezett károkért. A szaúdi olajexport hónapokra visszaesett, és annak sebezhetősége is tudatosodott. A 2019-es esemény az iráni-szaúdi eskaláció csúcspontjának tekinthető, amelynek előzményei a 2010-es évek közepére vezethetők vissza.

Az Iránnal való közvetlenebb konfrontáció a Perzsa-öböl térségében is bekövetkezett. Rendszeressé váltak különféle drónok lelövése, továbbá egymás hajóinak feltartóztatása, ami a Hormuzi-szoros szabad hajózhatóságának hiányát veti fel. Ez utóbbi kérdés különösen fontos az Egyesült Államok számára is. Továbbá Szíriában 2019-ben előfordult, hogy izraeli repülőgépek iráni katonákat támadtak meg, az iráni csapatmozgás Szíriában egyre inkább megközelítette az izraeli határt. A kérdésben végül Oroszország lépett fel közvetítőként, az orosz mediáció vezetett a csapatok szétválasztásához a határ mentén. 2019-et követően mindkét oldal részéről deeskalációs intézkedésekre került sor, ugyanis semelyik szövetségnek, és semelyik félnek sem volt érdeke egy közvetlen háborús konfliktusba sodródni (Ahmedian, 2021).

2019-ben a Törökország vezette blokk is konfliktusba került a mérsékelt arab országokkal a líbiai konfliktus keretében, ahol Ankara a tripoli bázisú kormány oldalán avatkozott be Haftar csapataival szemben. A Wagner csoport a Haftar-féle erőket támogatta, azonban nincs egyértelmű orosz elköteleződés az egyik vagy a másik oldal irányába. A líbiai konfliktus kiéleződésében szerepet kapott az Izrael-Görögország-Ciprus között formálódó energiaügyi együttműködés, amelyet kívülről a mérsékelt arab államok támogattak.

Az egyes szövetségek közötti rivalizálás kiterjedt egy új területre, a Vörös-tenger térségére is, ahol a Báb el-Mandeb és a Szezi-csatorna közötti tengeri út biztosítása nemcsak a regionális, hanem a globális érdekek középpontjába emelte a térséget. Dzsibutiban például az Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Szaúd-Arábia, Kína és Japán is rendelkezik katonai létesítményekkel. Törökország és Katar a szudáni Szuákin kikötő építési munkálatait finanszírozza (Vertin, 2019).

5. A normalizáció lehetősége, avagy konfliktus más eszközökkel?

Az elmúlt két-három esztendőben a pandémia, az orosz-ukrán háború felgyorsította a világrend átalakulását, amely a MENA államai számára új lehetőségeket, de egyben kihívásokat is tartogatott. Három olyan területet emelhetünk ki, ahol megfigyelhető a normalizáció a Közel-Keleten:

1. A kelet-mediterráneumi gázmezők kérdése;
2. Törökország változó szerepe;
3. Ábrahám-egyezmények.

1. A lehetőségek között említhetjük a kelet-mediterráneumi gázmezők kiaknázásának kérdését, amely kezdetben Törökország kihagyása, valamint a ciprusi kérdés következtében komoly politikai feszültséget okozott, majd együttműködés forrásává vált. A kelet-mediterráneumi térségben jelenleg tudásunk szerint 2400 milliárd köbméter gázkészlet áll rendelkezésre, a legnagyobb gázmezővel (Zohr) Egyiptom rendelkezik, majd Izrael és Ciprus gázmezői követik (Badarin & Schumacher, 2022, p. 417). 2019-ben született meg az ún. Eastmed gázvezetéknek a terve, a közel 1900 kilométer hosszúságú vezeték elszállítaná a gázt az Európai Unió területére. Az Eastmed vezeték tervét a Trump adminisztráció politikai értelemben véve támogatta kezdetben, Törökország és Oroszország azonban kevésbé. Az energiaügyi együttműködést kvázi megerősítette a 2020 szeptemberében megkötött Ábrahám megállapodások, amelyek eredményeként Izrael részben integrálódott a térségbe. 2022 elején Washington elsősorban környezetvédelmi okokra hivatkozva megvonta a politikai támogatását az Eastmed projektől. Az időközben kirobbant orosz-ukrán háború azonban Törökországot is irányváltásra késztette, illetve az Európai Unió növekvő lehetőséget látott a gázimport diverzifikálásában. A 2021-ben elfogadott európai klímavédelmi egyezmény a dekarbonizáció jelölte meg, mint egyik meghatározó fenntarthatósági kritérium, így az Eastmed vezeték megvalósítása pénzügyi szempontból sem térülne meg a várakozások szerint. Azonban, ha a gázt nem vezetékkel, akkor cseppfolyósítva lehet eljuttatni, ehhez azonban cseppfolyósító kapacításra van szükség. Egyiptom két ilyen infrastruktúrával rendelkezik: a Damietta és az Idku. Az izraeli gázexport egyik előfeltétele, hogy először Egyiptomban szállítva cseppfolyósítsák a gázt, amely további együttműködésre ösztönözte a térség államait, így – többek között – Izrael és Jordánia között is született egyezmény (valójában a két állam között 2014-ben született meg a szerződés, amelynek keretében Izrael gázt értékesít Jordánia felé). 2022 nyarán az Egyesült Államok közvetített Izrael Állam és Libanon között, amelynek eredményeként novemberben létrejött egy megállapodás, amelynek keretében a két közel-keleti állam elosztotta egymás között a két határon lévő gázmező kitermelésének jogait. Mindez nem jelenti a két állam között teljeskörű normalizációt, ugyanakkor közös érdek fűződik a bevételek növeléséhez. A Kelet-Mediterráneum kapcsán túlértékelték az Európai Unió várakozásokat, 2022 júniusában Brüsszel Egyiptommal és

Izraellel kötött háromoldalú megállapodást a gáztermelés és gázexport fokozása végett. Jelen sorok írója szerint még ha újabb készleteket is találnak több évig tarthat a gázexport felfuttatása, és kérdéses, hogy hogyan lehet a törökországi gázvezetékhez csatlakozni. Ha ez a kérdések megoldódnak, akkor is az orosz gázimport kevesebb mint 10%-a származhat jelenlegi tudásunk alapján a térségből.

2. Részben az orosz-ukrán háború következtében Törökország megújította Közel-Kelet politikáját, amelynek két markáns eleme a Szaúd-Arábiához és Izraelhez fűződő viszony normalizálása. Ennek hátterében számos tényező húzódik meg, amelyek közül is kell emelni a török gazdaság válságát 2022. elején, amely jelentős inflációval (októberben 85,5%-os az egyéves ráta), továbbá energiaválsággal (az év elején Irán leállította technikai okokra hivatkozva a gázellátást, amely vállalatok bezárásához vezetett). Az orosz-ukrán háború veszélyeket, ugyanakkor egyben lehetőségeket is teremtett Ankara számára, az utóbbiak vonatkozásában különösen a közvetítő szerep emelhető ki, amely Törökország regionális ambícióira utal (Aydintasbas, 2022). 2022 szeptemberében 14 év óta először találkozott az izraeli miniszterelnök és a török elnök, amely tárgyalásra az ENSZ Közgyűlésének hátterében került sor. Törökország számára kevésbé volt kifizetődő az a politika, amely a palesztin „kártyára” építette fel az arab világban való esetleges népszerűség növelését. Ebben az is szerepet játszott, hogy ahogy a korábbiakban megfogalmaztuk a palesztin kérdés már nem tekinthető a legfontosabb regionális kérdésnek. Törökország Szaúd-Arábiával való kapcsolatában elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását tartja Ankara a legfontosabbnak, hiszen az említett Khashoggi-ügy óta a királyság bojkottálja a török áruk vásárlását (Cook, 2022). A török fejlesztő állam számára pedig a 2010-es évek elején fontos volt, hogy a török áruk számára „piacot” találjanak, az arab olajmonarchiák fontosak voltak. A török-szaúdi kapcsolatok normalizációja összefüggésben van az Ábrahám-megállapodásokkal is, és ezen keresztül a kelet-mediterráneumi gázmezőkhöz való hozzáféréshez is.
3. Az Ábrahám megállapodások 2020 szeptemberében születtek meg Izrael és az Egyesült Arab Emírségek, valamint Izrael és Bahrein között, majd a későbbiekben a Zsidó Állam Szudánnal és Marokkóval is aláírt hasonló tartalmú egyezményt. Az Ábrahám megállapodások közül a legmélyebb kapcsolatok az elmúlt két esztendőben az Egyesült Arab Emírségekkel alakultak ki, 2022 májusában a két állam minden idők legnagyobb kereskedelmi megállapodását kötötte 10 milliárd dollár értékben, amely az elkövetkező öt esztendőre jelöli ki az irányokat. A kapcsolatok mögött nemcsak a feltételezett iráni nukleáris program, hanem a korábbiakban ismertetett külső feltételrendszer változása (poszt-amerikai Közel-Kelet), illetve az olyan területeken való együttműködés, mint a védelmi ipar és technológia, turizmus, a high-tech és egyéb tudásintenzív iparágak hatalmas potenciált jelentenek. Az Ábrahám megállapodásokat azonban túlértékelní sem szabad, hiszen a térség egyik évtizedek óta fennálló konfliktusa, mint a palesztin kérdés talán messzebb került a kétállamos megoldástól, mint valaha.

6. Összegzés

A tanulmányból megállapíthatjuk, hogy a szövetségi rendszerek kevésbé stabilak, a külső feltételrendszer gyors változása (poszt-amerikai Közel-Kelet, orosz-ukrán háború), valamint a regionális szereplők közötti átrendeződés következtében a MENA térség államai inkább ad hoc jellegű együttműködéseknek kötnek. A térségben a 2019-es esztendő az amerikai-iráni eszkaláció csúcspontjának tekinthető, a rákövetkező évek viszonylag „csendesebb” időszakot hoztak, amelyben pozitív együttműködésekre is láthatunk példákat. Ilyennek tekinthető – többek között – az Ábrahám-egyezmények vagy a kelet-mediterráneumi gázkészletek kiaknázása kapcsán indult együttműködés. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a térség megoldatlan konfliktusai, mint az iráni nukleáris válság, a palesztin kérdés, a jemeni konfliktus, a líbiai konfliktus, vagy a szíriai kérdés megszűnt volna létezni. Ugyan a térség legnagyobb törésvonala, az iráni-szaúdi rivalizálás is éppen nyugvóponton van, ugyanakkor a két állam közötti mélyebb konfliktus esetleges kialakulását a külső szereplők magatartása is befolyásolja.

Felhasznált Irodalom

- Ahmedian, H. (2021). Iran and the New Geopolitics of the Middle East: in search of Equilibrium. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 458-472.
- Amour, P. O. (2020). Regional Rivalries and Security Alliances in the Gulf Region and the Middle East. In Amour, P. (eds) *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. (pp. 407-434). Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4_14
- Asseburg, M. & Henkel, S. C. (2021). Normalisation and Realignment in the Middle East. A New, Conflict-Prone Regional System Takes Shape. *SWP Comment*, 2021/C 45. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2021C45/>
- Aydintasbas, A. (2022). Hedge politics: Turkey's search for balance in the Middle East. *Policy Brief*, July 2022, European Council on Foreign Relations. <https://ecfr.eu/publication/hedge-politics-turkeys-search-for-balance-in-the-middle-east/>
- Badarin, E. & Schumacher, T. (2022). The Eastern Mediterranean Energy Bonanza: A Piece in the Regional and Global Geopolitical Puzzle, and the Role of the European Union. *Comparative Southeast European Studies*, 70(3), 414-438.
- Blanchard, J. M. F. (2021). China's MSRI in Africa and the Middle East: Political Economic Realities Continue to Shape Results and Ramifications. In Blanchard, J. M. F. (eds) *China's Maritime Silk Road Initiative, Africa, and the Middle East*. Palgrave Studies in Asia-Pacific Political Economy. (pp. 1-51). Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-33-4013-8_1
- Colombo, S. & Soler i Lecha, E. (2021). Europe and the 'New' Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 23(3), 403-422.
- Cook, S. A. (2022. május 6). The Middle East's Kumbaya Moment Won't Last. *Argument, Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/05/06/erdogan-saudi-arabia-visit-turkey-iran-uae-relations-diplomacy/>
- Cook, S. A. (2022). *Why Turkey is Resetting Relations with Saudi Arabia*. Brief. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/in-brief/why-turkey-resetting-relations-saudi-arabia>
- EIA (2022). *Country Analysis Executive Summary: Iran*. US Energy Information Administration. https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/pdf/iran_exe.pdf
- Fulton, J. (2019). China's Changing Role in the Middle East. *Atlantic Council*, Rafiq Hariri Center for the Middle East. https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/06/Chinas_Changing_Role_in_the_Middle_East.pdf
- Fulton, J. (2022). *GCC and the Asianization of Asia* Emirates Policy Center, Abu Dhabi. <https://epc.ae/en/details/brief/gcc-and-the-asianization-of-asia>
- Gaub, F. (2017). State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North Africa. In Kamel Lorenzo (ed.): *The Frailty of Authority. Borders, Non-State Actors, and Power Vacuums in a Changing Middle East*. (pp. 51-66). Rome: Edizioni Nuova Cultura, IAI.

- Gause, F. G. (2014). *Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War*. Brookings Institute, Report. <https://www.brookings.edu/research/beyond-sectarianism-the-new-middle-east-cold-war/>
- Kamrava, M. (2018). Multipolarity and Instability in the Middle East. *Orbis*, 62(4), 598-616.
- Kausch, K. (2014). Competitive Multipolarity in the Middle East. Istituto Affari Internazionali, *IAI Working Papers 14*. <https://www.files.ethz.ch/isn/183837/iaiw1410.pdf>
- Rezaei, F. (2019). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement. Politics of Normalizers and Traditionalists*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Shafaei, S. M. M. & Golmohammadi, V. (2022). The Regional-Supremacy Trap: Disorder in the Middle East. *Middle East Policy*, 29, 61-73.
- Sidiqqa, A. (2021. november 5). Quad 2.0: Why the US, UAE, India and Israel have joined forces? *Middle East Eye*, <https://www.middleeasteye.net/opinion/us-uae-israel-india-quad-20-aligned-why>
- Soler i Lecha, E. (2017). Liquid Alliances in the Middle East. CIDOB, *Notes Internacionales* 169. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/n1_169/liquid_alliances_in_the_middle_east
- Stepanova, E. (2016). Russia in the Middle East: Back to a „Grand Strategy” – or Enforcing Multilateralism? *Politique Étrangère*, 2, 1-14.
- Vertin, Z. (2019. június). *Red Sea Rivalries: The Gulf, the Horn, and the New Geopolitics of the Red Sea*. Brookings Doha Center, . <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/06/Red-Sea-Rivalries.-The-Gulf-The-Horn-and-the-New-Geopolitics-of-the-Red-Sea-English-pdf.pdf>
- Wehrey, F. (2022). *The Impact of Russia's Invasion of Ukraine in the Middle East and North Africa*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2022/05/19/impact-of-russia-s-invasion-of-ukraine-in-middle-east-and-north-africa-pub-87163>
- Yossef, A. (2020). Gulfization of the Middle East Security Complex: The Arab Spring's Systemic Change. In Amour, P. (eds) *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-45465-4_3

N. RÓZSA ERZSÉBET

Iráni közösségek a Perzsa-öböl
arab államaiban

IRÁNI KÖZÖSSÉGEK A PERZSA-ÖBÖL ARAB ÁLLAMAIBAN

N. RÓZSA ERZSÉBET¹

Absztrakt

Annak ellenére, hogy a Perzsa-öböl évszázadokon keresztül választóvonal volt irániak és arabok között, iráni közösségek mindig éltek körben az Öböl partvidékén hozzájárulva és részét képezve a kozmopolita *khaliji* identitásnak és életmódnak. Azonban az 1979-es iráni iszlám forradalom óta az iráni jelenlét az Öböl arab államaiban problémássá vált, így számukról és jelenlegi körülményeiről meglehetősen keveset lehet tudni. A tanulmány célja az iráni közösségek helyének és identitásának körülrajzolása a Perzsa-öböl arab oldalán általában, valamint Irakban, Szaúd-Arábiában és az Egyesült Arab Emírségekben. A három esettanulmány a vallási kapcsolatok (zarándoklat, képzés), politikai események és kulturális és/vagy társadalmi intézmények vizsgálatán keresztül kívánja feltárni az iráni közösségek jelenlétét.

Különböző – vallási, politikai, adminisztratív stb. – okok miatt a rendelkezésre álló adatok meglehetősen korlátozottak. Továbbá hosszas szociológiai terepkutatásra lenne szükség az iráni közösségek mélységének és rétegeinek a teljes és pontos feltárásához, és annak megállapításához, hogy különböző csoportjaik az egyes országokban mennyire és hogyan integrálódtak a helyi társadalmakba. Ezért a tanulmány az iráni jelenlét fő trendjeit kívánja felvázolni, bizonyos látható intézményeiket is azonosítva.

Kulcsszavak: Perzsa-öböl, arab, iráni, *khaliji* identitás

Abstract

In spite of the Persian Gulf having been a dividing line between Iranians and Arabs since for centuries, Iranian communities have been present on the on the coasts and have contributed to a cosmopolitan *Khaliji* identity and way of life. Yet, since the Islamic Revolution in 1979 Iranian presence in the Arab Gulf states has become problematic, thus, very little is known about their numbers and present circumstances. The aim of the paper is to define the place and identity of the Iranian communities on the Arab side of the Persian Gulf in general, and to draw the outlines of their presence in three Arab states – Iraq, Saudi Arabia and the United Arab Emirates, in particular.

The study will use a two-level framework which focuses on the question on the regional and national levels. Using a deductive logic, first the position of “Iranians” in the social context of the Gulf region will be analysed, followed by three case studies - Iraq, Saudi Arabia and the United Arab Emirates - presented and compared based on the following aspects: religious contacts (pilgrimage, education), political events, and cultural/social institutions.

For several reasons (political, religious, administrative, etc) data is relatively limited, and it would need a long and thorough sociological field research to cover the depth and layers of the whole of the Iranian communities and the level of their (dis)integration into the social fold of the Arab states. The study rather tries to outline the main trends that shaped Iranian presence and enlist the few marks of their visibility.

Keywords: Persian Gulf, Iranian, Arab, *Khaliji* identity

1. Bevezetés

Az emberiség történetében és letelepedésében a víz – folyóvizek és tengerpartok – a kezdetektől fogva kiemelt szerepet játszottak: a víz élelmet és megélhetést biztosított, ugyanakkor találkozási és/vagy áthaladási pontot jelentett, kapcsolatokat teremtve a különböző származású, nyelvű, vallású stb. csoportok között. Így a 'másság' nem kivétel volt, hanem természetes állapot. Az európai történelemben a Földközi-tenger, különösen annak keleti medencéje játszott ilyen szerepet, azonban a világ más részein is kialakultak ilyen környezetek. A Perzsa-öböl ugyan csak a gyarmatosítás korában – az Indiába vezető út menti területként, majd az olaj felfedezésével az egyik legfontosabb energiahordozó készletet biztosítani tudó forrásként – került az európai figyelem látóterébe, azonban történései, konfliktusai ma is meghatározó szerepet játszanak a nemzetközi napirenden.

¹ Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet, egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem; az ELKH KRTK Világgazdasági Intézet tudományos tanácsadója.

2. A „kozmpolita” Perzsa-öböl

A Perzsa-öböl már az ókorban is a tengeri kereskedelem és a hatalmi vetélkedés egyik területe volt, így már az Akhaimenida birodalomnak is volt tengerészete, azonban ennek tevékenysége – a későbbi tengeri hatalommal kísérletező perzsa uralkodókhoz (Szászánidák, Szafavidák) hasonlóan – leginkább a Perzsa-öbölre korlátozódott. Mindez azonban nem akadályozta az áruk és emberek mozgását, mely a Hormuzi-szoroson keresztül az Indiai-félszigettől Afrikáig, a Shatt-al-Arabon keresztül Mezopotámia folyóparti városaiig terjedő folyamatos tengeri és folyami forgalomban jelent meg.² A hajózó népek keveredése egyfajta különleges, kozmpolita *khaliji* (Öböl-beli) identitást és életmódot eredményezett, melyben a helyi és távolabbi közösségek folyamatos mozgása is jellemző volt. Sőt, azt is mondhatjuk, hogy tulajdonképpen ennek a szabad mozgásnak köszönhetően alakultak ki a Perzsa-öböl nagy kikötővárosai, melyek inkább kapcsolódtak az Indiai-óceánhoz (az Indiai-óceánon keresztül elérhető területekhez és népekhez), mint a Közel-Kelethez (Potter, 2017).³

Különösen addig, míg a szervezett államiság csak a keleti (Perzsia) és az északi (Mezopotámia államai, majd az Abbászida kalifátus) partszakasz mentén jelentkezett. Ebben a „szabad” mozgásban, a népek, nyelvek és vallási gyakorlatok keveredésében a vízvázalástól a térségen kívüli hatalmak (elsősorban a Brit Birodalom) és – nagyrészt ennek következtében – a modern területi államok megjelenése, a „nemzetállami” határok kijelölése jelentette. Az első szaúdi állam megalakításával és annak terjeszkedésével, illetve a brit gyarmatosítással a Perzsa-öböl nyugati partján a *khaliji* közösségek mellett megjelentek és letelepedtek az Arab-félsziget belsejéből származó, eredetileg nomád – „tiszta” – arab népek. Így az államhatárok meghúzása nemcsak a korábbi szabad mozgásnak vetett véget, hanem miközben a nomád arab törzsek letelepedése magával hozta – különösen a 20. században – az urbanizációt, a nagyvárosok kialakulását, egyfajta „sivatagi arabosodást”, az ideális arab karakter dominanciáját is jelentette.

Miközben tehát az államiság intézménye a Perzsa-öböl keleti és északi partján ósiségbe nyúló hagyományokkal rendelkezik, a kijelölt határok közötti területi államiság bevezetése az egész térségre nézve komoly változást jelentett. A korábbi – viszonylag – szabad mozgásnak az államhatárok ellenőrzése és az útlevélek bevezetése szabott korlátokat. Az új (arab) államok identitásának felépítése (melyben a törzsi és családi kapcsolatoknak máig különös szerepe van), Perzsia>Irán nemzetállami, majd síita forradalmi (ideológiai) karaktere, az érdekek és fenyegetések megfogalmazása a *khaliji* identitás helyébe egyre inkább az arabként vagy irániként való önazonosítást állította.

Az arab államokban ezen felül a *khaliji* identitásnak az Arab-félsziget belsejéből érkező az új uralkodóházak „nadzsi, vagy beduin örökségével” is meg kellett küzdenie – annak ellenére, hogy az

² Történelmileg a Perzsa-öböl nemcsak összekapcsolta Mezopotámia nagy síkságait és a világtengereket, de egyben a Tigrissel és az Eufráttal a vízi útvonalaknak, így a kereskedelemnek is mintegy a meghosszabbítását jelentették.

³ „Az Öböl térsége ... egy fajilag, vallásilag és etnikailag kevert kozmpolita világ része volt. A határok történelmi hiánya, az identitások sokfélesége és az Öböl kikötőinek jelentős autonómiája a közelmúltig egy olyan hybrid társadalmat eredményezett, amely nem jellemző a Közel-Kelet más részeire.” További különbségként az életmód is meghatározó volt: míg Irán és Arábia lakossága a földhöz kötődött és az oázisokban folytatott földművelést, a *khalijik* a tengerhez kötődtek, számukra nem a föld, hanem a csónak és a hajó jelentette a megélhetéshez szükséges „tőkét”.

Öböl-menti Együttműködés Tanácsának⁴ hat tagja közül mindössze egy, Szaúd-Arábia rendelkezik az Arab-félszigeten átnyúló, így a nyugati tartományokhoz kapcsolódó területtel. Mégis, az újonnan létrejött arab államokban „az arab dinasztikiák által képviselt és promotált etnikai kizárólagosság” lett a meghatározó (Potter, 2017). Így az iszlám kezdeti hódításaihoz kapcsolódó arab-*ajam* megkülönböztetés (ld. később), amelyhez a szunnita-síta különbség tökéletes ideológiai alapot kínált, új jelentőségre tett szert.

Az etnikai, politikai, kulturális és nyelvi feszültségeket jól példázza az „Öböl elnevezésének versenye”,⁵ miközben az Öböl arab vagy iráni oldalával (partjával) való azonosulás, úgy tűnik, végleg felszámolta a *khaliji* identitást.

3. Ki az iráni?

A külföldön élő irániak túlnyomóan nagy része – többnyire politikai okokból – messze él eredeti hazájától. Mindössze mintegy 13%-uk, körülbelül félmillióan az összesen négymillióra becsült iráni diaszpórából, él az arab Öböl-államokban (AMAR, 2022).⁶ Viszonylag alacsony számuk, mely országonként különböző, és a történelmi múltban is folyamatos jelenlétük láthatatlanná tette őket a közelmúltban a Perzsa-öbölbe érkező és ott dolgozó, elsősorban dél- és délkelet-ázsiai vendégmunkásokkal foglalkozó tudományos kutatások számára.

A Perzsa-öböl partvidéki lakosságának fentebb említett kozmpolitaságában a régen letelepedett családok identitása, eredete elhomályosult, ezért igen nehéz meghatározni, ki is az iráni, még akkor is, ha különböző jegyek árulkodóak lehetnek: sok család ma is kétnyelvű (arab és perzsa), de a családnevek is utalhatnak az iráni eredetre (még akkor is, ha a családnevek bevezetése az iszlámban viszonylag új, modernkori esemény) (Hay, 1959, p. 148).⁷ Következésképpen egyrészt az ön-azonosítás (ki minek tartja magát), másrészt a környezet véleménye (a környezet minek tartja az egyént vagy a családot) meghatározó.

Ugyanakkor az *iráni* jelző önmagában véve is komplex fogalom. Az Iráni-fennsíkon létrejött államot (amikor egységes volt) az ókortól kezdve a 20. század első harmadáig Perzsiának nevezték. 1935-ben Mohamed Reza Pahlavi sah változtatta meg Iránra. És bár az Iráni Iszlám Köztársaság sokáig küzdött saját iráni/perzsa múltjával és hagyományaival, megtartotta az ország nevét (pontosabban az

⁴ Az Öböl-menti Együttműködés Tanácsát (Gulf Cooperation Council, GCC) 1981-ben hozta létre Szaúd-Arábia, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek és Omán, részben a Szaddám Huszein-vezette Irak, részben az Iszlám Köztársaság felől észlelt fenyegetés ellenében, kihasználva a két ország között dúló elnyúló háborút (1980-1988).

⁵ Ismert, hogy az Öböl-menti országok politikai narratíváiban egyre élesedik és a beszélőtől tulajdonképpen állásfoglalást követel a Perzsa-öböl/Arab-öböl megnevezés.

⁶ Az adatok az iráni Külügyminisztérium adatain alapszanak. Miközben a valós számok az itt megadottnál lényegesen nagyobbak lehetnek, a tény, hogy a külföldön élő irániaknak csak egy kis töredéke él az Iszlám Köztársaság közvetlen szomszédságában, minden bizonnyal valós.

⁷ Sir Rupert Hay, egy a II. világháború után Bahreinben szolgáló diplomata szerint: „a perzsák, majdnem mind folyékonyan beszélnek arabul, de csak kevés arab ismeri be, hogy tudna perzsául.”

ország új nevében az Irán szót). Így az *iráni* jelző nemcsak a Perzsa-öbölben akár évszázados múltra visszatekintő, az arab oldalon (is) letelepedett iráni családok megjelölésére alkalmas, hanem azokra is, akik az Iráni Iszlám Köztársaság állampolgáraként (esetleg éppen az elől menekülve) az 1979-es iszlám forradalom után érkeztek.

Azonban a fogalom értelmezését tovább nehezíti, hogy amennyiben „az Iráni Iszlám Köztársaság állampolgáraként” értelmezzük, figyelembe kell vennünk, hogy az Iszlám Köztársaság lakosságának mindössze 61%-a etnikailag perzsa, mintegy 16%-a azeri török, 10%-a kurd, és további kisebb etnikai csoportok, melyek között arabok is élnek (mintegy 2%) (World Population Review). Valószínűsíthetjük, hogy leghamarabb/elsősorban azok a családok, közösségek költöznek az Öböl partjának másik szakaszára/oldalára, akik eleve is a parton vagy annak közelében éltek, beleértve azokat is, akik a túlpárt nyelvével beszélnek: azaz az etnikai arab közösségek. Amikor tehát némely Öböl-beli arab állam állampolgárságot ajánl „irániaknak”, ezek akár arabok is lehetnek, akik eredetileg az Iráni Császárság vagy az Iszlám Köztársaság állampolgárai voltak.

Az arab és az *‘ajam* közötti megkülönböztetés a 7. századi arab-iszlám hódításhoz kapcsolódik, amikor is az *‘ajam* szóval jelölték meg a meghódított területek nem-arab lakosságát. A Perzsa-öböl térségében, különösen az Iráni-fennsíkon a Szászánida Birodalom lakosságát, azaz döntően a perzsákat, (Lane, p. 248) de tágabb értelemben minden más népet is így neveztek. (A Földközi-tenger keleti medencéjében, a Levantéban hasonlóan jelenik meg a *franji* fogalom, mely eredetileg a franciákat jelölte volna meg, azonban később tágabb értelemben minden európaira kiterjedt. Míg azonban az *‘ajam* a muszlim arabok nem-arab népekkel történt találkozásának eredményeként tükrözi az arab fensőbbesgtudatot és földrajzilag az Arab-félszigettől, az iszlám kiindulópontjától keletre jelent meg, a *franji* az arab iszlámnak a Nyugat/Európa elől visszahúzódásának jelképévé vált.) Mondhatjuk tehát, hogy minden perzsa/iráni *‘ajam*, de nem minden *‘ajam* perzsa/iráni. Az *‘ajam* kifejezés ma is használatos a Perzsa-öböl arab országaiban, bár a pontos jelentéstartalmak változhatnak: így például más – nemcsak muszlim – közösségeket is jelölhetnek. Bahreinben a *bahá’i* közösséget is *‘ajam* -nak nevezik, merthogy „perzsák”.⁸ Kuvaitban viszont, ahol az *‘ajam* korábban mind szunnitákat, mind síitákat magába foglalt, az 1979-es iszlám forradalom óta kizárólag a síitákat jelöli (Gazsi, 2019).

Tovább nehezíti az *iráni* jelző értelmezését, hogy – különösen a közelmúlt politikai feszültségeinek tükrében – a síita közösségeket gyakran azonosítják Iránnal, vagy legalábbis valamiféle „szövetiséget” vagy egyfajta proxy-státuszt feltételeznek/gyanítanak a síita közösségek és az Iszlám Köztársaság között. Ennek az alapja az a történelmi tény, hogy Perzsia/Irán államvallása 1501 óta a síita iszlám (a tizenkettes sía), és az Iszlám Köztársaság deklarálta támogatja a síita közösségeket világszerte. (Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy Khomeini ajatollah iszlám forradalmat, és nem síita iszlám forradalmat hirdetett; továbbá az Iszlám Köztársaság külpolitikájában ebből a szempontból nagyon is pragmatikus, amennyiben szunnita és keresztény csoportokkal, közösségekkel is ápol kapcsolatokat.)

⁸ Interjú egy a Perzsa-öbölben dolgozó uniós diplomatával.

Így tehát a Perzsa-öböl társadalmainak hármas osztatában (letelepedett/nomád, szunnita/síita, arab/nem-arab, azaz *‘ajam*) az irániak letelepedett – (többnyire) síita – *‘ajam* csoportként határozhatók meg, szemben az arab Öböl-országok nomád (hagyományú) – (többnyire) szunnita – arab lakosságával.

Azonban magán az iráni közösségeken belül is megfigyelhető egy további, egyfajta történelmi megoszlás, elsősorban az állampolgárság kérdésében: az *‘ajam*-ként megnevezett közösségekben azok, akik az arab Öböl-államok függetlenségének elnyerése előtt már itt éltek (1960-1970-es évek), akik regisztrálták magukat, és így állampolgárságot nyertek az újonnan alakult arab „nemzetállamokban”, többségükben asszimilálódtak az arab kulturális és nyelvi környezetben. Ezzel szemben a később érkező iráni kivándorlók nem kaptak állampolgárságot, és nem olvadtak be az arab kulturális közegbe. Így, az esetleges különbségek ellenére is azt mondhatjuk, hogy az *‘ajam* legáltalánosabban az arab Öböl-államok perzsa/iráni eredetű síita lakosait jelöli, míg az *iráni* az arab államokban állampolgársággal nem rendelkező Iránból kivándorolt csoportokra vonatkozik.⁹

4. Hol élnek irániak a Perzsa-öböl arab államaiban?

A Perzsa-öböl arab oldalán nem sok iráni él, hiszen az Iránból kivándorlók általában nem erre veszik az irányt. „Az arab Öböl-államokban élő *‘ajam* közösség számáról nincsenek megbízható adatok, mivel ez politikai, etnikai, társadalmi és vallási szempontból érzékeny kérdés. Ettől függetlenül a családnevek árulkodnak a család eredetéről és a helyiek általában tisztában vannak a többi állampolgár hovatartozásával és hátterével” (Gazsi, 2019).

Így a rendelkezésre álló – kevés – adattal óvatosan kell bánni. Ezért is kivételesnek tekinthető az iráni Külügyminisztérium adatbázisa, melynek nyilvános statisztikája szerint mintegy négy milliő iráni él az Iszlám Köztársaságtól távol. Viszont ebből mindössze mintegy félmillió iráni él a Közel-Keleten és Afrikában, bár ezek túlnyomóan nagy részben, 96%-ban a Perzsa-öböl arab államaiban él. A legnagyobb iráni közösség, 64% az Egyesült Arab Emírségekben, a második legnagyobb közösség, 20% Irakban él. Bár a többi GCC-államban is élnek irániak, az ő számuk lényegesen kisebb, viszont sem Szaúd-Arábia, sem Bahrein (sem a nem-GCC-tag Jemen) nem közöl hivatalos adatokat, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben az országokban ne élne iráni eredetű csoportok.

⁹ Ennek feltárásához azonban komoly és hosszadalmas terepmunkára lenne szükség.

1. ábra: A Perzsa-öböl arab államaiban élő irániak eloszlása

Ország	Fő	Százalék
Bahrein	Nem ismert	
Kuvait	38.000	6,8
Omán	9.500	1,7
Katar	20.000	3,5
Szaúd-Arábia	Nem ismert	
Egyesült Arab Emírségek	357.000	64,0
Irak	110.920	20,0
Jemen	nem ismert	
Perzsa-öböl összesen	535.420	96,0 (MENA+Afrika) 13,3 (globálisan)
MENA+Afrika	557.786	
Globálisan	4 037.258	

A számbeli különbségeknek – az Iszlám Köztársaság és az arab Öböl-államok közötti feszültségek és a fenti törésvonalak mellett – számos egyéb oka van, mint pl. a családi/közösségi történet és örökség, a család/közösség kereskedelmi és üzleti tevékenysége, mely általában középosztálybeli, vagy felső középosztálybeli pozíciót biztosít az iráni családoknak. Ennek ellenére a halászathoz és hajózáshoz kötődő hagyományos tevékenységet fenntartják. A 21. században azonban az irániak megtalálhatók a tudományos életben vagy a felsőoktatásban is, bár ezeket az állásokat többnyire – más – arabok töltik be, pl. palesztinok vagy jordániaiak.

Jelentősebb mértékű iráni migrációt a Perzsa-öböl arab partjának irányába először a 19. század végén, a 20. század elején jegyezték fel. Az okok akkor is többfélék voltak: a klímaváltozástól kezdve (a perzsa oldalon óriási szárazság pusztított) a vallási üldöztetésen keresztül (sok iráni migráns szunnita perzsa volt, bár érkeztek síita perzsák is Khúzesztánból, és nomád lúr csoportok is) a letelepedő arab lakosságnak ajánlott kedvezőbb adókig (azaz egyfajta munkaerővándorlásról is szó volt) (Potter, 2017; Gazsi). Ezeket a csoportokat a fentebb említett *‘ajam* névvel illették, akik tehát a GCC állampolgárai lettek és nagyrészt asszimilálódtak arab környezetükben.

Következésképp, azok az irániak, akik az Iszlám Köztársaság állampolgáraiként telepedtek le a Perzsa-öböl arab országaiban, elsősorban a modern Öböl-parti városok, bankközpontok és kikötők lakói lettek. Ez tulajdonképpen nem meglepő, hiszen Szaúd-Arábia kivételével az arab országok a Perzsa-öböl partján vagy annak parti sávjában találhatók. Mégis arra (is) utal, hogy a származási országtól, a hazától való földrajzi közelség is szerepet játszhat a helyválasztásban, amint maga a foglalkozás is: a *khalijik* történelmileg kereskedelemmel és üzlettel foglalkoztak, és bár a hagyományos kereskedelmi árucikk, a gyöngyök (gyöngyhalászat) szerepét átvette az olaj, a GCC államai globális

és/vagy regionális banki és kereskedelmi központokká váltak. Másrészt a halászok és a tengeri szállításban dolgozók nem szakadhatnak el a víztől, közösségeik máig az évszázados családi kapcsolatrendszerben, egyfajta „tengeri testvériségben” élnek és működnek (Potter, 2017).

5. Irak

A közelmúltban a Perzsa-öböl térsége mint a szaúdi-iráni hidegháború által definiált regionális biztonsági komplexum jelent meg (annak ellenére, hogy a klasszikus hidegháború koncepciójától ez a vetélkedés markánsan különbözik) (N. Rózsa, 2018). Ez a percepció azonban nemcsak, hogy figyelmen kívül hagyja Irakot, mely hagyományosan a Perzsa-öböl egyik fő stratégiai szereplője volt, hanem sokkal inkább egy proxy-háborús helyszíneként tételezi fel mintsem regionális hatalomként, amely Irak a 2003-as háború előtt volt.

Mégis, nagyon rövid partszakasza ellenére, de a Tigris és az Eufrátesz deltájával és olajkincsével Irak a Perzsa-öböl integráns része, és alapvetően érdekelt az Öbölben zajló kereskedelemben és a tengeri útvonalak fenntarthatóságában. Irakban a Perzsa-öbölben élő iráni diaszpóra mintegy 20%-a, közel 110 ezer iráni él – ezzel a Perzsa-öbölben a legnagyobb iráni diaszpórát képezve (AMAR, 2022). Ez a különleges helyzet – az esetleges munkavállalástól eltekintve – a vallásnak, a vallási turizmusnak köszönhető. Az a tény, hogy az Iszlám Köztársaságban államvallás tizenkettes síita iszlám imámjai közül tízen Irakban vannak eltemetve, sírjaikat évente több millió iráni zarándoklatának célpontjává teszi (Tehran Times, 2019).¹⁰ Sőt, sok iráni, elsősorban az idősebb korosztályból, dönt úgy, hogy „az imám sírja közelében” kíván letelepedni.¹¹ A zarándokok és a helyiek közötti időnkénti összecsapások ellenére – melyek általában a két állam közötti politikai viták következtében fordulhatnak elő – az iraki közvélemény szerint „az iráni zarándokokat szívesen látják Irakban, és soha nem támadják meg.”

Az imámok sírjai mellett Najafban (Ali ibn abi Talib sírja) és Karbalában (Hussein sírja) van a két leghíresebb síita szeminárium (*hauza*), melyek évszázadok óta a síita vallási tanulmányok központjai. (Megjegyzendő, hogy a síita vallási oktatási intézmények egyfajta határokon átnyúló hálózatot képeznek, melyben a vallástudós oktatók és a diákok „állampolgárságuktól függetlenül” szabadon mozognak. Így, mint neve is utal rá, a legmagasabb síita vallási tekintély Irakban, Ali al-Sistani ajatollah iráni származású; de maga Ruhollah Khomeini ajatollah is tizenöt évig élt és dolgozott a najafi szemináriumában. Az iraki Muqtada al-Sadr pedig – karrierje egy pontján – Iránba ment Abdolkarim Haeri ajatollahhoz tanulni.) Miközben ebben a mozgásban a történelmi *hauzáknak* és/vagy egyes vallási tekintélyeknek komoly vonzereje van – különösen az iraki-iráni határ megnyitása óta – a *hauzáknak* közötti mozgásban politikai okok is közrejátszhatnak (Mamouri, 2018).¹²

¹⁰ 2019-ben több mint kétmillió iráni ment Irakba megemlékezni az *arba'een*től.

¹¹ Személyes interjú egy iraki kollégával, akinek az édesanyja zarándoklatra ment Hussein imám sírjához Kerbelába, majd hazatelefonált a családjának és azt kérte, hogy vegyenek neki egy lakást ott, hogy élete hátralévő részét az imámhoz közel tölthesse. És ez nem egyedüli eset.

¹² „Az iráni Qom városából vallási tanulmányokat folytató diákok nagy számban akarnak Najafba költözni különböző okok miatt, főleg Najaf kiemelkedő történelmi szerepe és státusza, valamint mélyen gyökerező szimbolizmusa miatt.”

A najafi *hauza* mintegy 100 iskolából áll, ahol a hallgatók szerény körülmények között szállást és ellátást, sőt, fizetést is kap(hat)nak – tanulmányi szintjük és az iskola függvényében. A diákok létszáma a *hauzá*kban azonban nagyon változó lehet: a baászista időszakban Najafban létszámuk háromezer fő alá esett vissza, 1991-ben (az iraki-kuvaiti háború után) mindössze ötszáz fő volt. Szaddám Huszein bukása után a létszám növekedni kezdett, 2019-ben mintegy tizenhárom ezer fő volt, beleértve a negyven ajatollahot és a tíz mardzsát. Továbbá mintegy ötven külföldi diák is tanult itt Indiából, Thaiföldről, Franciaországból, az Egyesült Államokból, Kanadából, Iránból stb. (Al-Monitor, 2014). Emellett a *hauzá*kban Kerbelában és a Kázimijában mintegy háromezer diák él és tanul (Shafaq, 2021). 2018-ig az iráni Qomból négyszáz diák költözött át Nedzsefbe, és a számuk folyamatosan emelkedik (Mamouri, 2018).

6. Szaúd-Arábia

Szaúd-Arábia, a Perzsa-öböl nyugati partjának és az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának a legnagyobb állama Szaddám Huszein bukását követően az Iszlám Köztársaságban látja legnagyobb riválisát a közvetlen és a távolabb térségben egyaránt. Saját síita közössége – a szaúdi lakosság mintegy tizenkét százaléka, azaz mintegy négy millió ember (Caruso, 2021) –, mely az állami ideológia (vahnábita szunnita iszlám) szempontjából önmagában is problémás, belbiztonsági kockázatot jelent, amennyiben folyamatos a gyanú, hogy a szaúdi síiták együttműköd(het)nek Iránnal. A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a szaúdi síiták az iraki síita közösséghez kapcsolódnak és az iraki *hauzá*kban tanulnak. (Teitelbaum, 2010)

Hivatalosan sem Szaúd-Arábia, sem Irán nem ismeri el irániak jelenlétét Szaúd-Arábiában – kivéve azt a három diplomatát, akik az Iszlám Konferencia Szervezetének dzsiddai központjában dolgoznak. Ennek oka, hogy az iszlám forradalom óta (valószínűleg) nem érkeztek irániak az országba, így az esetleg régóta itt élő iráni/perzsa családok iráni/perzsa identitása elhomályosult. Nem hivatalos becslések szerint számuk mintegy 240-250 ezer lehet. A síita közösséghez tartoznak, többnyire Szaúd-Arábia Keleti Tartományában élnek immár több generáció óta, a kereskedelemben vagy az olajszektorban dolgoznak.¹³

Ugyanakkor figyelembe kell venni az éves zarándoklatra (*hajj*) Szaúd-Arábiába érkező iráni zarándoklatokat is. Az éves kvóta különböző okoknál fogva változhat: nemcsak politikai okok miatt, hanem legutóbb például a COVID-19 járvány miatt. Azonban az iráni részvétel a *hajjon* mindig túlpolitizált kérdés volt, annak ellenére, hogy szaúdi részről többször elhangzott, hogy “az irániak mindig nagy tisztelettel viselkedtek a zarándoklaton” (Radio Free Europe, 2011). Ennek ellenére több halálos kimenetű incidensre is sor került: 1987-ben mintegy négyszáz ember halt meg, közöttük 275 iráni, amikor iráni zarándoklatok összecsaptak a szaúdi biztonsági erőkkel. 2015-ben pánik tört ki a zarándoklaton, melynek következtében 769 zarándoklatot halálra tapostak, közülük 464 iránit (Fox News, 2015). A következő évben az iráni részvételt felfüggesztették a *hajjon*, ami egybeesett a szaúdi-iráni

diplomáciai kapcsolatok megszakításával, melynek oka az volt, hogy a szaúdi síita vallástudós, Nimr al-Nimr sejk kivégzését követően megtámadták a teheráni szaúdi követséget (Fox News, 2016).

Miközben tehát az iráni (és más) zarándoklatok száma különböző megfontolások miatt változhat, beleértve a szent helyek “(be)fogadó képességét”, 2022-ben 39 600 iráni zarándoklat megy *hajjra*, míg mintegy 5,8 millió „várólistán” van az ún. *umra* („kis zarándoklat”), végrehajtására. (“Irán *hajj* kvótája a koronavírus-járvány előtt 85 000 fő volt” (ABNA, 2022).

7. Az Egyesült Arab Emírségek

Az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országai közül messze a legnagyobb iráni diaszpóra – 64%, azaz 357 000 fő (az iráni források szerint (AMAR, 2022) – az Egyesült Arab Emírségekben él (a mintegy tízmilliós helyi lakosság között (Worldometers, 2022). Más becslések szerint számuk akár félmillió, sőt, hatszázezer fő is lehet, akik között százezer rendelkezik emírségi állampolgársággal és a helyi társadalomhoz asszimilálódik. Néhány kiemelkedő pozíciót betöltő család is van köztük.

„A 19. század fordulóján, miután Teherán jelentős adókat vetett ki az iráni Lenge kereskedelmi kikötőjére, kereskedők nagy számban költöztek át Dubaj szabadkereskedelmi kikötőjébe. A következő évtizedekben ... jelentős migráció indult meg Dél-Iránból ... ezeknek a bevándorlóknak a nagy része asszimilálódott az Emírségek társadalmában” (Gulf News, 2013).

Az utóbbi években azonban megindult az iráni elvándorlás, (Washington Post, 2019) aminek az elsődleges oka a Donald Trump által részben bevezetett és betartatott elsődleges és másodlagos szankciók. Mivel az Emírségekben élő irániak többsége az üzleti életben, iparban és ingatlanügyekben dolgozott, ezek a szankciók súlyosan érintették őket, még akkor is, ha a szankciókat kikerülő, Iránba irányuló kereskedelem jelentős része éppen az Emírségeken ment keresztül. Pl. Jebel Ali volt az Irán felé irányuló re-export kiindulópontja, míg a dubaji bankok kezelték a pénzügyi tranzakciókat. Ráadásul, mielőtt a Chabahar kikötő fejlesztése megkezdődött volna, Iránnak nem volt mélytengeri kikötője, így az árukat az Emírségek kikötőiben rakták át kisebb, a sekélyebb vizeken is hajózni képes hajókra.

Politikailag felmerül a kérdés, hogy az Emírségek, mely szoros kapcsolatban áll Szaúd-Arábiával regionális és külpolitikai kérdésekben, ilyen jelentős iráni közösségnek ad otthont, illetve, hogy az Irán és a tágran értelmezett globális közösség közötti kereskedelem hogyan folyhat át az Emírségeken. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Emírségek hét kisebb-nagyobb emírségből áll, melyek véleménye és politikája Iránnal kapcsolatban különböző lehet. Az Abu Musa, a Kis Tunb és a Nagy Tunb szigetek pl. Sarja és Irán közötti vita tárgyai, míg Abu Dzabi és Dubaj sem értenek egyet Iránnal kapcsolatban. Azonban az immár évtizedes amerikai „visszavonuló” és kelet felé forduló politika árnyékában az Emírségek egyre inkább egyfajta kiegyezésre törekszik Iránnal, még ha a lassan örökzöldnek számító Öböl-beli biztonsági architektúra máig nem valósult meg.

¹³ Munkalehetőségeiket is hivatalosan korlátozhatják. (interjú egy uniós tisztviselővel)

8. A „külföldi” közösségek életét befolyásoló politikai események

A közösségek együttélését alapvetően befolyásolja az egymásról alkotott percepció, „idegenek” esetében különösen a helyiek véleménye. Ha az „idegenek” saját (anya)országgal rendelkeznek, a kibocsátó és a befogadó ország közötti kapcsolatok jelentősen befolyásolhatják ezeket a percepciókat. Így az Iszlám Köztársaság és az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országai és/vagy Irak közötti kapcsolatok javíthatják vagy ronthatják az együttélés körülményeit, különösen, ha ezeket a kapcsolatokat történelmi hagyományok és sérelmek terhelik. A két, valószínűleg legnegatívabb politikai esemény az Öböl térségében, amely az arab és iráni közösségek együttélésére a legnagyobb hatást gyakorolta, az iráni iszlám forradalom és az azt követő „forradalom exportja”, valamint az iraki-iráni háború (1980-1988) volt. Az elmúlt két évtizedet domináló szaúdi-iráni „hidegháború” egyfajta proxy-háború két szinten is: egyrészt Irán és Szaúd-Arábia vetélkedése a térségben proxy-kon keresztül zajlik, másrészt a térségen kívüli hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok maga is egyfajta proxy-háborút folytat a térségben a Kelet felé fordulás politikája ellenére. Bár egyelőre nem világos, hogy a lassan alakuló biztonsági vákuumhelyzet, vagy annak percepciója eredményezi-e a régóta várt Öböl-beli biztonsági architektúra létrejöttét, de a tény, hogy az egyes Öböl-beli arab államok különböző kapcsolatokat ápolnak Iránnal arra mutat, hogy az arab-iráni együttélés kontextusa lassan változóban van. Ez, valamint a szénhidrogéneknek és azok szállítási útvonalainak növekvő fontossága pedig legalább részben visszahozhatja a kozmopolita elemet a térségbe.

9. Hivatalos adatok hiányában milyen indikátorokra támaszkodhatunk?

Mivel nem állnak rendelkezésre megbízható hivatalos adatok az Öböl-beli Együttműködés Tanácsa országaiban élő iráni közösségeket illetően, jelenlétük feltárásakor olyan, elsősorban kulturális indikátorokra támaszkodhatunk, mint az iskolák és egyetemek, kórházak, mecsetek és olyan közösségi terek, mint pl. a bazár. Miközben itt válik látható az iráni jelenlét, ugyanakkor ez egyben a bizonyítéka is annak, hogy a bilaterális politikai és/vagy kereskedelmi kapcsolatok működnek, és ennek legláthatóbb színtere az Egyesült Arab Emírségek.

Az iráni iskolákat az iráni állami adminisztráció részét képező „Az Egyesült Arab Emírségekben és Ománban működő Iráni Iskolák Igazgatósága” felügyeli, amelyhez nyolc iskola tartozik, fiú- vagy leányiskolák és vegyes iskolák is (IRSMP). A Határon Túli Nemzetközi Kapcsolatok és Iskolák Központja (MEDU) az Oktatási és Szakképzési Minisztériumhoz tartozik, mely a legtagabb ernyőt biztosítja a külföldön tanuló diákok iráni oktatási programja fölött.

A felsőoktatás tekintetében az Öböl-beli Együttműködés Tanácsának országaiban tanuló iráni diákok összlétszáma ismeretlen, azonban még 2006-ban mintegy 9 000 iráni diák tanult az Egyesült Arab Emírségekben, ez a szám 2012-ben már csak 3 167 volt (Top universities). Az Emírségek vonz-

ereje az iráni diákok szemében egyrészt földrajzi közelségében, másrészt abban áll, hogy az itteni egyetemek lehetőséget biztosítanak arra, hogy a diákok tanulmányaikat Ausztráliában, Amerikában vagy Nagy-Britanniában folytassák (Educations, 2021). Emellett az (iráni) Islamic Azad Egyetemnek is van kihelyezett képzése Dubajban (Islamic Azad University). Ennek ellenére, míg 2008-ban, amikor Irán bahreini nagykövetségként a most külügyminiszter Hossein Amir-Abdollahian felajánlotta segítségét, hogy a Bahreini Egyetemen perzsa nyelvi kurzust indítsanak, és szorgalmazta a kétoldalú tudományos cserét, a bahreini oldalról semmiféle válasz nem érkezett. Iráni tisztviselők hasonló korábbi kezdeményezései sem értek célt Bahreinben. (Gulf News, 2008) Ugyanígy, amikor 2015-ben egy közös iráni-kuvaiti közös egyetem projektje felmerült, a kuvaiti oktatási miniszter elutasította azt (Gulf News, 2015).

Egy másik tipikus közösségi intézmény a kórház: „Az Iráni Kórházat 1970-ben építették a Rashid bin Saeed Al Maktoum sejk által az Iráni Vöröskeresztnek adományozott területen.” A kórház honlapja szerint ez a legrégebbi kórház Dubajban és nemzetiségre való tekintet nélkül mindenki számára nyitva áll (Iranian Hospital). Ennek ellenére, 2018-ban az Egyesült Államok szankcióinak nyomása alatt a Dubaj Egészségügyi Hatóság elrendelte, hogy az Emírségben működő biztosítótársaságok „azonnali hatállyal függeszték fel kapcsolataikat az Iráni Kórházzal” (Gulf Business, 2018).

A Dubaj Iráni Klubot – szálloda, étterem és klub – 1990-ben nyitotta meg Rashid Al Maktoum sejk. A klubot a Dubajban élő iráni közössége működteti, de az iráni kormány finanszírozza (Gulf News, 2002).

A szankciók a perzsa boltokat, bazárt és éttermeket is sújtották, hiszen a dubaji bankok betartották a szankciókat, így nem szívesen dolgoztak együtt irániakkal: nem nyitottak számlát iráni állampolgároknak „kivéve, ha egy emírségi állampolgár is ellenjegyezte azt” (Gulf News, 2002). Az Iráni Üzleti Tanácsot, melynek honlapja 2016-ig működött, szintén sújtották a szankciók (Iranian Business Council). Mégis, az Egyesült Arab Emírségek maradt a legfontosabb kereskedelmi kapcsolat Irán és a külvilág között, bár mindeközben az iráni létszám esetleges változásairól nincs adatunk.

Bár fentebb utaltunk már a vallási célú mozgások jelentőségére, meg kell említeni a vallásgyakorlat helyi helyszíneit, azaz azokat a mecseteket, ahova az irániak járnak. Több ilyen „iráni” mecset is létezik az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országaiban: az Iráni Mecset Bur-Dubajban vagy az Iráni Mecset Szatvában, mindkettő az Emírségekben, vagy az Iráni Mecset és a Ma'tam al-Ajam al-Kabeer Manamában, Bahreinben. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ezekben az esetekben az „iráni” és a „síita” egybeesik.

10. Konklúzió

Az identitás komplex dolog. A Perzsa-öbölben az ősi kozmopolita jelleget (egy hasonlóképpen ősi iráni birodalmi államisággal a háttérben) az arab „nemzetállamok” megalapítása változtatta meg, amikor a hagyományos tengerjáró/tengeri kereskedelmet folytató életmódot össze kellett hangolni az eredetileg nomád, sivatagi arab karakterrel.

Miközben az arab/‘*ajam* megkülönböztetés új jelentőségre tett szert és arab/iráni (perzsa) különbséggé alakult át, az iráni iszlám forradalommal az ‘*ajam* kifejezés erőteljesebb síita tartalommal töltődött fel több környezetben is. A síita iszlám pedig rendelkezett az állami határokon túlnyúló képességgel, amennyiben

- (1) viszonylag szabad mozgást biztosít a vallási környezetben (nemcsak a *hauzá*okban oktatók és tanulók számára, de a zarándoklatok végrehajtása során is);
- (2) képes semlegesíteni a különböző helyekről érkezőket, amennyiben a síita szent helyen oktatók és tanulók származási helytől függetlenül, síitaként keverednek és élnek együtt.
- (3) Tovább a síita iszlám képes az arab/‘*ajam* vagy iráni megkülönböztetés felerősítésére, amikor bizonyos általánosítások kapcsán a síitákat az irániakkal azonosítja, legalábbis politikai értelemben.

Az iráni eredetű közösségek között azonban nagy különbségek is lehetnek, elsősorban a letelepedés idejét illetően: azok, akik az arab államok megalapítása előtt érkeztek, általában állampolgárságot kaptak és beolvadtak az arab társadalomba, ha változó mértékben is, de megtartották nyelvüket, kultúrájukat és családi kapcsolataikat az anyaországban (még ha adott esetben ezt titkolják is). Míg azokat, akik később vándoroltak be, máig idegennek tartják, akik ragaszkodnak gyökereikhez és hagyományaikhoz, és amikor a politikai helyzet feszültté válik eredeti hazájuk és jelenlegi országuk között, könnyebben távoznak.

Ugyanakkor a befogadó oldalon, az Öböl-menti Együttműködés Tanácsának országai között is nagy különbségek figyelhetők meg:

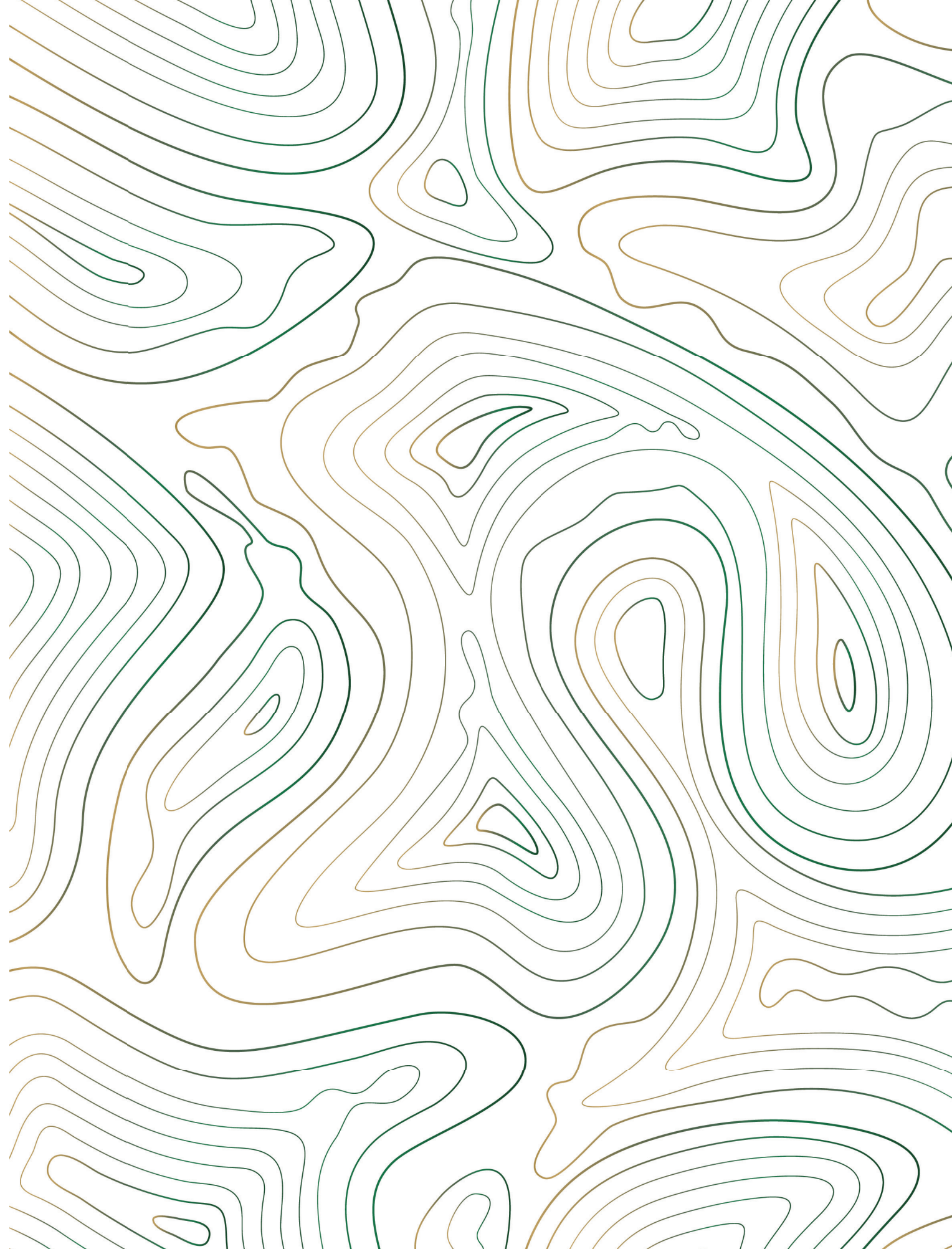
- (1) az egyes államok Iránhoz fűződő bilaterális kapcsolataiban;
- (2) a helyi közösségek közöttük élő irániakkal kapcsolatos percepcióiban, amit viszont jelentősen befolyásolhat a kétoldalú kapcsolatok alakulása.

Következésképp, ahogy világszerte történik a kisebbségekkel, valószínűleg a Perzsa-öböl arab oldalán élő iráni közösségek vagy tovább haladnak a fogadó közösségbe történő beolvadás útján vagy távoznak majd.

Felhasznált irodalom

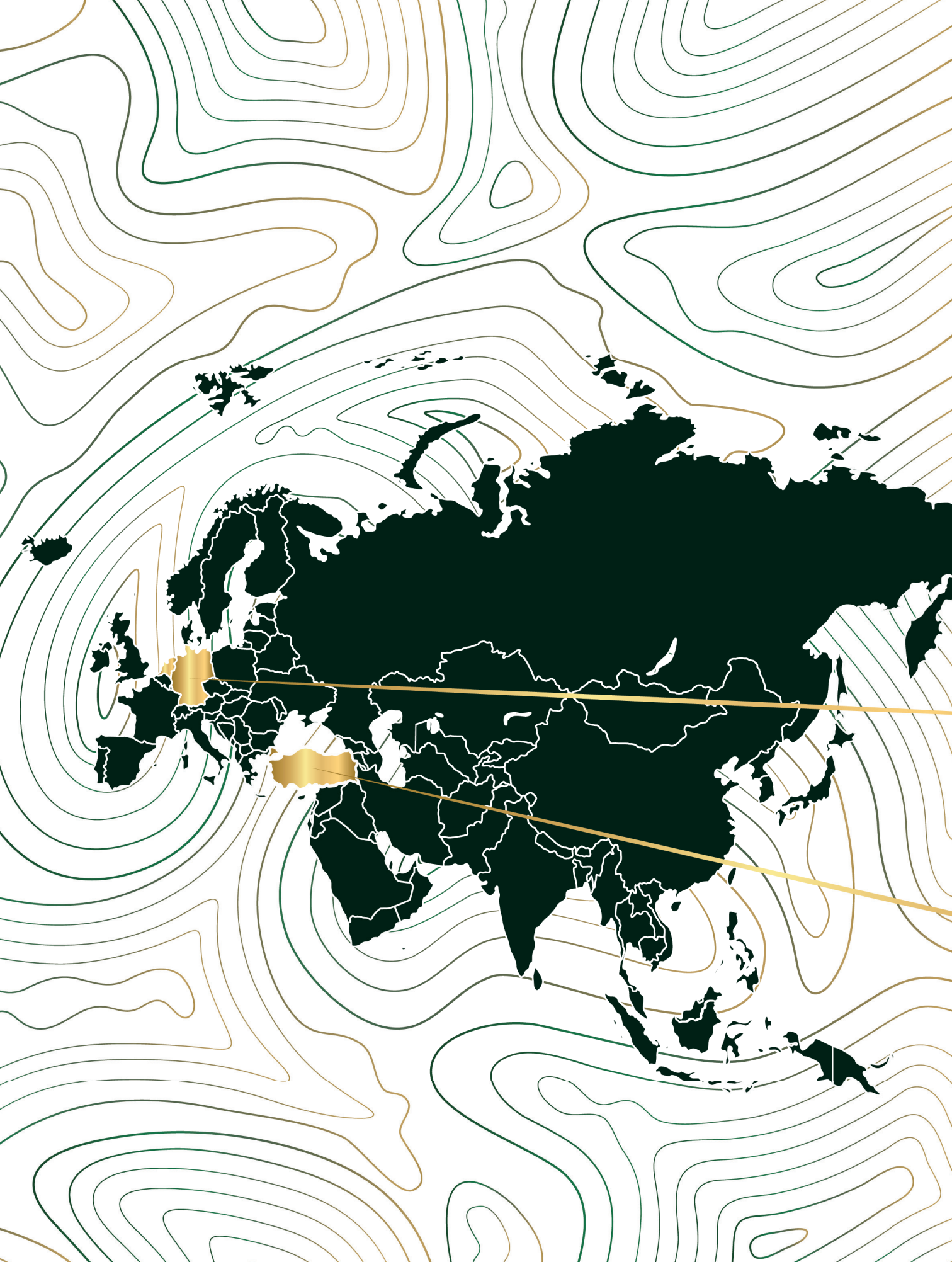
- ABNA. (2022. május 7.). *First batch of Iranian Hajj Pilgrims to leave for Saudi Arabia on June 13*. https://en.abna24.com/news/first-batch-of-iranian-hajj-pilgrims-to-leave-for-saudi-arabia-on-june-13_1255211.html
- Al-Monitor (2014. április 8.) *Najaf's Shiite seminaries enter 21st century*. <https://www.al-monitor.com/originals/2014/04/najaf-hawza-educational-development-iraq.html#ixzz7UnB0uLNg>
- AMAR. (2022). Iranian MFA. <https://iranian.mfa.ir/files/mfairanian/Amar.pdf>
- Caruso, A. (2021. május 11.). Saudi Arabia Still Treats Shiites as Second-Class Citizens. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2021/05/11/mohammed-bin-salman-mbs-saudi-arabia-still-treats-shiites-second-class-citizens/#:~:text=Saudi%20Shiites%20constitute%20the%20largest%20religious%20minority%20in,Province%2C%20the%20heartland%20of%20Saudi%20Arabia%E2%80%99s%20petroleum%20industry>
- Educatations.com. (2021. szeptember 21.). *Best Study Abroad Destinations for Iranian Students*. <https://www.educations.com/articles-and-advice/best-study-abroad-destinations-for-iranian-students-12847>
- Fox News. (2015. december 4.). *464 Iranian pilgrims dead in Saudi hajj disaster, state media says*. <https://www.foxnews.com/world/464-iran-pilgrims-dead-in-saudi-hajj-disaster-state-media-says>
- Fox News. (2016. május 12.). *Iran pilgrims won't be making hajj in Saudi Arabia this year*. <https://www.foxnews.com/world/iran-pilgrims-wont-be-making-hajj-in-saudi-arabia-this-year>
- Gazsi, D. (2019). Intercoastal Migration and the Multilingual Landscape of the Gulf. Antall József Knowledge Center, *IN FOCUS The Gulf – Complex and Divided*, 2019, 4th issue, https://issuu.com/antalljozseftudaskozpont/docs/33_in_focus-gulf-teljes-webre/4
- Gazsi, D. *The Persian Dialects of the Ajam in Kuwait*, abstract, https://www.stonybrook.edu/comm-cms/nacil/pdfs/abstracts/Gazsi_NACIL1Abstract.pdf
- Gulf Business. (2018. november 20.) *Dubai insurers ordered to suspend relations with Iranian Hospital*. <https://gulfbusiness.com/dubai-insurers-ordered-suspend-relations-iranian-hospital/>
- Gulf News. (2002. március 16.). Clubwise: The Iranian Club Dubai.
- Gulf News. (2008. január 18.) *Iranian envoy offers to help set up Persian language institute in Bahrain*. <https://gulfnews.com/world/gulf/bahrain/iranian-envoy-offers-to-help-set-up--persian-language-institute-in-bahrain-1.78272>
- Gulf News. (2013. december 1.) *In the UAE the only tribe is the Emirati*. <https://gulfnews.com/opinion/op-eds/in-the-uae-the-only-tribe-is-the-emirati-1.1261996>
- Gulf News. (2015. november 9.). *Kuwait denies joint university project with Iran*. <https://gulfnews.com/world/gulf/kuwait/kuwait-denies-joint-university-project-with-iran-1.1616340>
- Hay, R. (1959). *The Persian Gulf States*. Washington, The Middle East Institute
- Iranian Business Council. <http://www.abc.ae>

- Iranian Hospital The Iranian Hospital – Dubai. <https://www.ihd.ae/about-us>
- IRSMP. *Directorate of Iranian schools in the United Arab Emirates and Oman*. https://irsmp.com/Landing/Index_en
- Islamic Azad University Islamic Azad University Emirates branch*. (<https://iau.ae/>)
- Lane, E. W.: *Arabic-English Lexicon*, vol. 5. p. 248, <http://www.studyquran.org/LaneLexicon/Volume5/>
- Ali M. (2018. október 10.). Students at Qom seminary are leaving for Najaf. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2018/10/iran-qom-howza-iraq-najaf-ali-khomeini.html#ixzz-7TAC04vB6>
- MEDU. Markaz-e omur-e bajnal-malali ve madáresz kháredzs-e kesvar vazárat-e ámuzes ve-parvares [Határon Túli Nemzetközi Kapcsolatok és Iskolák Központja, Oktatási és Szakképzési Minisztérium] (<https://www.medu.ir/fa/>)
- N. Rózsa, E. (2018). Cold War modalities – do they have a chance in the Gulf? In Tim Niblock, Talmiz Ahmad, Degang Sun (eds): *Conflict resolution and creation of a security community in the Gulfregion*. (pp. 103-119). Gerlach Press.
- Potter, L. G. (2017). *Society in the Persian Gulf: Before and After Oil*. *CIRS Occasional Paper* no. 18, Doha, Qatar: Center for International and Regional Studies
- Radio Free Europe. (2011. november 3.). idézi: On Eve Of Hajj, Pilgrims At Center Of Iran-Saudi Rift. https://www.rferl.org/a/head_of_hajj_pilgrims_in_center_of_iran-saudi_rift/24380770.html#:~:text=In%201987%2C%20violent%20clashes%20between%20Iranian%20Shi%27ite%20pilgrims,Israel%20and%20the%20United%20States%20at%20the%20hajj
- Shafaq. (2021. augusztus 4.) الحوزة العلمية الشيعية بين النجف وقم The Shiite hawza between Najaf and Qom. <https://tinyurl.com/2p8b4u6n>
- Tehran Times. (2019. október 12.) <https://www.tehrantimes.com/news/441060/Over-two-million-Iranian-pilgrims-in-Iraq-for-Arbaeen>
- Top universities. (2021. április 18.) *Middle Eastern Students Abroad: In Numbers*. <https://www.topuniversities.com/blog/middle-eastern-students-abroad-numbers>
- Washington Post (2019. augusztus 13.) *The once flourishing Iranian community in Dubai faces pressure amid Persian Gulf tensions*. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/the-once-flourishing-iranian-community-in-dubai-faces-pressure-amid-gulf-tensions/2019/08/12/450dfb88-afa7-11e9-9411-a608f9d0c2d3_story.html
- Worldometers. (2022). <https://www.worldometers.info/world-population/united-arab-emirates-population/>
- World Population Review – Iran. <https://worldpopulationreview.com/countries/iran-population>

BIRÓ ANDRÁS

Törökország soft power politikája
Hollandiában és Németországban

TÖRÖKORSZÁG SOFT POWER POLITIKÁJA HOLLANDIÁBAN ÉS NÉMETORSZÁGBAN

BIRÓ ANDRÁS¹

Absztrakt

Miután a Recep Tayyip Erdoğan által vezetett Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) 2002-ben hatalomra került, Törökország külpolitikája éles fordulatot vett. Az új megközelítés egy multidimenzionális alapokon nyugvó asszertív, független és ambiciózus külpolitikát keltett életre, aminek egyik sarokköve az a puha hatalmi (*soft power*) politika, aminek keretében Ankara a közel-keleti térségben igyekszik magát a muszlim világ vezetőjeként pozicionálni, de egyben a nyugat-európai török közösségeket is proxyként használja saját céljai érdekében. Ez a tanulmány adatokkal alátámasztva ismerteti, hogy a hollandiai és németországi török közösség esetében a török proaktív diaszpórapolitika egyik legfőbb célja, hogy a kettős lojalitás kialakításával a befogadó államokba való integráció meggyőződéssel hídfőállásokat építsen ki. Kellően szemlélteti mindezt, hogy a kettős állampolgárságú, ám már Nyugat-Európában született és szocializálódott török bevándorlók támogatása nélkül a 2017-es alkotmánymódosító népszavazás, és ezáltal Erdoğan hatalomkoncentrációja is sikertelen lett volna. „Ankara hosszú karja” (*langer Arm van Ankara*) legfőképp abban ölt testet, hogy a vizsgált két országban a vallási, edukációs és kulturális tevékenységet ellátó – és megkerülhetetlen befolyású – szervezeteket (például a Diyanetet és a Milli Görüşt) az államapparátus inkorporálta s ezáltal a török állam legfőbb *soft power* eszközévé váltak. A tanulmány végül arra is rámutat, hogy a török diaszpóra-politika oly mértékben vált sikeressé Hollandiában, hogy a parlamentben a DENK nevű párt 2017 óta nyíltan a török állam érdekeit képviseli.

Kulcsszavak: Törökország, soft power, vallás, diaszpóra-politika, integráció

¹ Biró András, nemzetközi kapcsolatok elemző, a XXI. Század Intézet kutatója.

Abstract

After the Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) led by Recep Tayyip Erdoğan came to power in 2002, Turkey's foreign policy took a sharp turn. The new approach established an assertive, independent, and ambitious foreign policy based on multidimensional foundations. A new soft power policy became one of the cornerstones of this new approach, within the framework of which Ankara not only seeks to position itself as the leader of the Muslim world in the Middle East, but also uses Western-European Turkish communities as proxies for its own purposes. This study, supported by data, expounds that one of the main goals of the proactive diaspora policy regarding the Turkish community in Germany and the Netherlands is to build bridgeheads by creating dual loyalty for the Turkish state by preventing integration into the host states. It is sufficiently illustrated by the fact that without the support of those Turkish immigrants, who hold dual citizenship but were born and socialized in Western Europe, the 2017 constitutional referendum, and thus Erdoğan's concentration of power, would have been unsuccessful. The „Long arm of Ankara” (*langer Arm van Ankara*) is mainly embodied in the fact that in the two examined countries, the organizations providing religious, educational, and cultural activities – and with an inescapable influence – (for example Diyanet and Milli Görüş) were incorporated by the state apparatus, and thus became the main soft power tool of the Turkish leadership. Finally, the study also points out that the Turkish diaspora policy in the Netherlands has become successful to such an extent that the so-called DENK party openly represents the interests of the Turkish state since 2017 in the parliament.

Keywords: Türkiye, soft power, religion, diaspora policy, integration

1. Bevezetés

A török külkapcsolatok 2003 utáni paradigmaváltását nehéz egy szóval jellemezni: egyesek kissé túlzóan neooszmanizmusnak² nevezik, mások egyedülálló török modelltől beszélnek, míg megint mások az iszlamizmus³, a pántürkizmus⁴ és az oszmán imperializmus ötvözeteként definiálják a Recep Tayyip Erdoğan nevével fémjelzett aktívabb külpolitikát (Egeresi, 2016. pp. 119–120).

² Egy imperialista alapokon álló politikai ideológia, amely az Oszmán Birodalom fennhatósága alá egykor tartozó területeket is a modern török állam befolyási övezetének tekinti, és emiatt nagyobb politikai szerepvállalást szorgalmazna. A legtöbb szakértő – köztük Egeresi Zoltán – azonban irredenta jellege miatt túlzónak találja ezen ideológiát, amit a török kormányok is kategorikusan kizártak.

³ Az iszlamizmus egy modern politikai ideológia, amely az iszlám vallását használja fel érveléséhez és céljai eléréséhez. A közhi-eedelemmel ellentétben az erőszak legitimitációja nem sarokköve az iszlamizmusnak, az pusztán egy taktikai elemnek tekinthető, amit egyes aktorok célravezetőnek tarthatnak a saría alapú iszlám kormányzat megteremtése érdekében. Más iszlamista csoportok szerint az erőszak alkalmazása zsákutcába vezet (például a tunéziai liberális iszlamista Rasid Gannúsi által vezetett Ennahda Mozgalom szerint), ami alapján levonható a következtetés, hogy a különböző iszlamista csoportok eltérő taktikákat alkalmazhatnak, azonban a stratégiai cél (vagyis az iszlám jogon alapuló állam megteremtése) azonos (Jany, 2016. pp. 96–97).

⁴ Egy, az eredetileg a 19. században teret nyerő politikai-kulturális mozgalom, amely a Törökországon kívül élő török etnikumú, nyelvű és kultúrájú népek egyesítésére, és egységes török identitásának kialakítására törekedett.

Jelen tanulmány alapvetően azt a kérdés akarja körüljárni, hogy a puha hatalom (*soft power*) tudatos alkalmazásával az Erdoğan vezette AKP-kormányok hogyan voltak képesek az egykoron Hollandiába és Németországba települt vendégmunkások leszármazottjait a török állami érdekek szolgálatába állítani. Ennek első, és legekleatásabb példája a 2017-es alkotmánymódosító népszavazás során volt tetten érhető, amelyen a Nyugat-Európában élő – sok esetben többed-generációs – törökök támogatása nélkül Erdoğan képtelen lett volna hatalmának további centralizációjára, vagyis a köztársasági és a miniszterelnöki pozíció összevonására. Ezen esemény szinte sokkoló módon hívta fel arra a figyelmet, hogy az európai török diaszpóra kettős lojalitással rendelkezik az őket befogadó ország, valamint a török állam irányába is. Mindez azonban egy hosszú folyamat részeként következett be: a '70-es évektől kezdve egy sor vallási, edukációs és kulturális tevékenységet ellátó szervezet játszott kulcsszerepet abban, hogy az egyre növekvő, török gyökerekkel rendelkező hollandiai és németországi diaszpórának jelentős része aktívan támogatja az ankarai vezetés külpolitikáját. Ezen szervezetek közül különösen érdemes kiemelni a Törökországi Vallási Ügyek Igazgatóságát (*Diyanet İşleri Başkanlığı*, a továbbiakban röviden Diyanet), valamint a Millî Görüş szervezetet. Jelen tanulmány ezen két szervezet tevékenységét igyekszik bemutatni Hollandiában és Németországban, hiszen mindkét ország esetében egy kiterjedt hálózatról beszélhetünk, ráadásul a mecsetek többségének igazgatása által képesek a muszlim hívők tömeges mértékű befolyásolására is. Noha a két szervezet az 1970-es évek óta egymással is versengett, Erdoğan 2003-as hatalomra kerülése óta elmosódott a határvonal köztük, és gyakorlatilag Ankara legfőbb puha hatalmi képviselőivé váltak Európában. Hollandiában a helyzet már egyenesen odáig eszkalálódott, hogy – egyes szakértők szerint – a török elnök érdekeit nyíltan képviselő szatellit-párt, a DENK 2017 óta a holland parlamentben ül.

2. A török soft power politika alappillérei

A 2000-es évek során Törökország a tömegkommunikáció és a közösségi média terén is aktívabb szereplővé vált, aminek immáron globális jelentősége is van. Az AKP-kormányok felismerték, hogy a globális politika immáron intellektuális és ideológiai háborúvá is vált, ezért az értelmezés monopóliumát nem szabad meghagyni a külföldi médiumoknak. Az Egyesült Államokban a CNN, az Egyesült Királyságban a BBC, Oroszországban a Russia Today, Kínában a CCTV, Németországban a Deutsche Welle, az arab világban pedig az Al-Jazeera egymással is versengő, rendkívül olajozottan működő médiabirodalomként vett részt abban, hogy az adott országok hatékonyabban kommunikálják érdekeiket a nemzetközi közvélemény felé. A török vezetés pedig úgy döntött, hogy ideje megteremteni azt a kommunikációs hidat, amely összeköti Törökországot a világgal, belső nézőpontból magyarázza az ország politikáját és egyben elősegíti a pozitív percepciók kiépülését is. Így jöttek létre olyan intézmények, mint a TRT World vagy az Anadolu Ügynökség, amelyek szintén a török *soft power* eszközeivé váltak (Ekşi & Erol, 2018).

Az AKP a kezdetektől fogva azon az állásponton volt, hogy a nyilvános diplomácia intézményesítésével az ország érdekeit szolgáló eredményeket lehet elérni a 21. század globális politikájában is. Ennek kontextusában említés szintjén érdemes felsorolni azokat a szervezeteket, amelyeket az

AKP hozott létre, és amelyek Hollandiában és Németországban egyaránt aktívak. Ide sorolható a kétoldalú német–török gazdasági befektetéseket bátorító Nyilvános Diplomáciai Hivatal Elnöksége (*Kolcuoğlu Demirkan Koçaklı Hukuk Bürosu*, KDK), a török kultúra, történelem, nyelv és irodalom ismertetésére és tanítására specializálódott Yunus Emre Intézet (*Yunus Emre Enstitüsü*), valamint a Külföldi Törökök és Kapcsolódó Közösségek Elnöksége (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, YTB) is, amely egy érdekvédelmi szervezet formájában az anyaországon kívüli törököket a kívánja megvédeni a befogadó országba való asszimilációtól (Ekşi & Erol, 2018).

A *soft power* erejét nehéz megmérni és számszerűsíteni, hiszen a különböző szabadság-indexektől kezdve, az adott ország gazdasági erősségén és diplomáciai reputációján át egészen a nemzeti konyha sajátosságain és az egy főre jutó Nobel-díjasokig sok szempontot figyelembe lehet venni. Törökország esetében – földrajzi szempontokat szem előtt tartva – az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó egykori területekhez fűződő viszony, a környező türk népekhez kötődő kulturális affinitás, valamint a nagylétszámú Európában élő török diaszpóra kellően erős alapot nyújtott ahhoz, hogy Törökország *soft power* nagyhatalommá váljon. Az úgynevezett IfG-Monocle Index *soft power* erősségét kutató felmérései arra a következtetésre jutottak, hogy noha 2010 óta Törökország a világ harminc legbefolyásosabb állama közé tartozik ilyen téren, a nemzetközi megítélés romlása miatt az ország veszített vonzerejéből. A kritikát megfogalmazók szerint ehhez főképp a demokratikus rendszer eróziója, a kurd kisebbséggel kapcsolatos reformok elakadása, valamint a gülenisták üldözése és Törökország gazdasági megroppanása járult hozzá (Çevik, 2019). A Törökországon kívüli világ esetében tehát megállapítható, hogy az ország *soft power* ereje csökkent, azonban azon tényt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az AKP minden korábnál erősebb politikai tőkét képes kovácsolni az asszertív diaszpóra-politikájából. A 2017-es alkotmánymódosítási népszavazás során bebizonyosodott, hogy a török kormány puha hatalmi politikája olyan intenzíven van jelen Európában is, hogy az az ország 20. századi történelméhez viszonyítva precedens nélküli hatalomkoncentrációra jogosította fel Erdoğant.

Az AKP sikere abban is rejlik, hogy több csatornán keresztül igyekszik befolyásolni az Európában élő török muszlimokat: egyszerre próbál kulturális, vallási és nacionalista hangon megszólalni, és noha a különböző szervezetek eltérő eszközöket és taktikai elemeket használhatnak, a stratégiai cél azonos, ami nem más, mint a török állam iránti kettős lojalitás megteremtése. A török kormány egyszerre törekszik arra, hogy magát az etnikailag török származású bevándorlók, valamint az iszlámellenes erőkkel szembeni küzdelem védőszentjeként is pozícionálja (Adar & Yenigün, 2019).

A török *soft power* gépezet egyik legfontosabb fogaskereke mind Hollandiában, mind Németországban a Nemzeti Vízión, vagyis a Millî Görüş szervezet, amelyet a késői 1960-as években Necmettin Erbakan, – Erdoğan politikai mentora – azzal a céllal alapított, hogy Törökország oszmán–muszlim örökségét felhasználva egy modern etno-vallási alapokon nyugvó török nemzeti identitást hozzon létre (White, 2014). Erbakan az évtizedek során féltucat pártot alapított (MNP, MSP, RP, FP, SP), amelyeket sorra betiltottak, hiszen Törökország parlamentáris módon való újraiszlamizálását a katonai és jogi hatóságok is elleneztek, mivel indoklásuk szerint ez a cél a Török Köztársaság szekuláris alapelveit veszélyeztette (Sunier & Landman, 2015).

Az 1990-es évek közepén az Erdoğan vezette Igazság és Fejlődés Pártja gyakorlatilag a Millî Görüş mozgalom kettéválása nyomán alakult ki, aminek oka éppen az volt, hogy Erdoğan akkoriban moderáltabb és liberálisabb iszlámfelfogást akart képviselni a politikában. Erbakan politikai karrierje rövid miniszterelnöksége után (1996 és 1997 júniusa között) végleg zátonyra futott, ami azzal járt együtt, hogy Erdoğan 2003-as hatalomra kerülése után egyre inkább befolyása alá tudta vonni a Millî Görüş radikálisabb szárnyát is. Ennek több oka is volt: egyrészt az évek alatt Erdoğan maga is nyitottabbá vált az iszlamizmus politikai programja felé, másrészt Erbakan pártja 2008-ban kiesett a parlamentből, ráadásul az egykori alapító 2010-ben meg is halt, ennek folyományaképp pedig a 2003 óta regnáló török elnök teljes mértékben inkorporálta a Millî Görüş, és a török állam egyik legfőbb *soft power* eszközévé tette (White, 2014).

3. Identitásválság, mint a probléma gyökere

Természetesen mind Hollandia, mind Németország esetében elmondható, hogy nem lehet egységes monolit, koherens tömbként kezelni a helyi törökországi származású kisebbséget, miután ez sem etnikailag (törökök, kurdok, arabok), sem az iszlám interpretációját (szunniták, síiták, keresztények, aleviták), sem mozgalmi szempontból (ide sorolhatók például a gülenisták és a szülejmandzsik) tekintve nem lenne igaz (Østergaard-Nielsen, 2001). Tehát a köznyelvben egységesen „törökként” elkönyvelt kisebbség rendkívül sokszínűnek tekinthető, azonban a statisztikák mégis arra világítanak rá, hogy a török gyökerű diaszpóra többsége Hollandiában és Németországban aktívan támogatja Erdoğant, ahogyan ez a 2017-es alkotmánymódosító népszavazás során megmutatkozott. Hollandiában a török–holland kettős állampolgárok 51%-a vett részt a népszavazáson, akiknek 71%-a támogatta a politikai rendszer megváltoztatását (Dutch News, 2017), míg Németországban a kettős állampolgárok 49%-os részvételi aránya mellett 63% támogatta Erdoğan teljhatalmi ambícióit (Deutsche Welle, 2017). Kontrasztként azt is érdemes kiemelni, hogy Törökországban a rendkívül magas, 85%-os részvételi arány mellett a lakosoknak mindössze 51,1%-a vélekedett hasonlóan (BBC, 2017). Mind a holland, mind a német közbeszédet sokkolták az eredmények, és okkal merültek fel olyan kényelmetlen kérdések, amelyek arra akartak választ találni, hogy a jóléti és demokratikus nyugati társadalmakban szocializálódott többed-generációs török bevándorlók többsége hogyan lehet képes támogatni a *sui generis* szekularizált, török demokrácia⁵ alappilléreinek megváltoztatását.

Természetesen azt ki kell emelni, hogy egy rendkívül komplex és szerteágazó problémáról van szó, amit a tanulmány terjedelmére való tekintettel nem lehet kellő mélységig megvizsgálni, ám a téma szakértői körében konszenzus uralkodik afelől, hogy a legtöbb nyugat-európai kormány integrációs stratégiájának hiánya, valamint a bevándorlók beilleszkedési hajlandóságának alacsony foka együttesen járultak hozzá a napjainkra kialakult helyzethez. A témával foglalkozó szakirodalom ennek fő okát abban látja, hogy az alapjaiban elhibázott integrációs politikára katalizátorként hatott, hogy az

erdoğani soft politika következményeként egy „erős Törökország” képe alakult ki, amellyel a sokszor identitásválságban szenvedő nyugat-európai török bevándorlók is azonosulni tudnak.

Általánosságban elmondható, hogy az 1960-as években mind Hollandiában, mind Németországban azon elgondolás fűtötte az Európán kívüli (jelen esetben török) vendégmunkások importálását, hogy a gazdasági nehézségek orvosolhatók azáltal, hogy az alacsony képzettségű bevándorlók olyan munkaköröket is betöltenek majd (például a nehéz fizikai munkák terén), amelyeket az őshonos lakosság kevésbé volt hajlandó elvállalni (Achbari, 2015). A nyugat-európai hatóságok eleinte azzal számoltak, hogy a vendégmunkások „majd hazatérnek”, de az eredetileg idénymunkára érkező, határozott idejű szerződésekkel rendelkező török munkások is úgy vélekedtek, hogy néhány évnyi kemény munka után elegendő pénzt tudnak összegyűjteni, hogy hazatérjenek családjukhoz. Ebből adódóan tehát valódi integrációs politika kidolgozására sem került sor a nyugat-európai államokban, ám az 1970-es években bekövetkező gazdasági válság mindent megváltoztatott. Többek között a tömeges bevándorlással együtt járó negatív hatások, a jóléti állam modelljében fellépő működési zavarok fokozódása, a növekvő munkanélküliség, valamint az elhibázott családpolitika (ezek közül talán legfontosabb a vendégmunkások családtagjainak adott letelepedési engedélyek) egyre nagyobb feszültséghez vezetett az őslakosok és a bevándorlók között (Rostoványi, 2004). Paul Scheffer holland szociológusprofesszor meglátása szerint ebben az idegen környezetben a legtöbb muszlim a vallásában keresett menedéket, aminek következtében eszméiket olyan szilárd vallási és kulturális intézményekből igyekeztek meríteni, amelyek védelmet biztosított számukra az új, idegen és kiszámíthatatlan világban (Scheffer, 2015. p. 11).

Így tehát az 1960-as években érkező első török vendégmunkások hiába váltak fokozatosan holland és német állampolgárokká, a kialakult identitásválság közepette az 1980-as években a vallásosságnak egy új formája alakult ki a többségi társadalomtól önkéntesen szegregált közösségekben. Az 1990-es években a legtöbb európai országban a reiszlamizációs tevékenység monopóliumát a Muszlim Testvériség és a szalafita ideológia élvezte (Amghar et al., 2007), azonban Hollandiában és Németországban – tekintettel a nagylétszámú török kisebbségre – különösen erős hídfőállásokat épített ki több török szervezet is.

Ennek kapcsán fontos megjegyezni azt is, hogy történelmileg nézve a *sui generis* szekuláris török állam a 20. század legnagyobb részében arra törekedett, hogy a nem iszlamista szemléletű muszlim szervezeteket támogassa azokban a nyugati országokban, ahol nagyméretű török diaszpóra él. Ennek célja a Millî Görüşhöz hasonló iszlamista szervezetek ellensúlyozása volt, ám Erdoğan vezetése alatt a török állam megfordította a célrendszert, és immáron kifejezetten iszlamista célokért küzdő szervezeteket támogat államilag (Vidino, 2019).

⁵ A török demokrácia-modell egyedülállósága abban rejlik, hogy egyetlen másik országban sem lehetne lemásolni, miután a modern török állam politikai, gazdasági és jogi fejlődése egyedi és egy hosszú, évtizedekig tartó folyamat eredményeként jött létre.

4. Soft power politika a szürke zónában

Természetesen nem Törökország az egyetlen közel-keleti ország, amely a nyugat-európai muszlimok befolyásolásáért küzd, és adott esetben éppen a szekularizmus nyújtotta szabadságjogokkal él vissza. A mecsetépítések kérdése Nyugat-Európa mindenütt jelentős problémát jelent, mivel Törökország mellett Irán, Szaúd-Arábia és a méretüknél jelentősebb befolyással rendelkező Öböl-menti országok (Egyesült Arab Emírátságok, Katar, Kuvait) is részt vesznek az európai muszlimok befolyásolásáért folyó diplomáciai versenyfutásban (Avcioglu, 2007). Ennek oka, hogy amely ország az építkezést finanszírozza, az küldheti az imámot is, aki – a szekuláris berendezkedésből adódóan – a fogadó ország felügyelete nélkül radikalizálhatja, vagy moderáltabb esetben pusztán befolyásolhatja a helyi muszlim közösséget. A problémát tovább súlyosbítja, hogy a felsorolt országok vezetése a legtöbb esetben egyenesen ahhoz ragaszkodik, hogy ne az európai környezetben szocializálódott és ezáltal a helyi szokásokat ismerős imámok kerüljenek a mecsetek élére, hanem a Közel-Keleten kifejezetten erre a célra kiképzett, megbízható, és a hatalomhoz hű vallási vezetők (Dassetto & Ferrari, 2007).

Miután egyértelművé vált, hogy az egykori vendégmunkások nem fognak hazatérni Törökországba, a holland és német kormány is azon álláspontra helyezkedett, hogy az egyre növekvő muszlim populáció vallási igényeinek kielégítésében Törökországtól kér segítséget. Törökország az 1970-es években még egy *sui generis* szekuláris országnak számított, ezért az európai kormányok okkal gondolták azt, hogy ha az „iszlám liberálisabb interpretációját” valló török állam küld imámokat a helyi muszlim közösség szolgálatára, az célravezetőbb, mintha egy *wahabita* vagy *szalafita* mozgalom teszi. Így kezdte meg legális működését mindkét országban az 1970-es évek elején a Törökországi Vallási Ügyek Igazgatósága (*Diyanet İşleri Başkanlığı*, a továbbiakban csak Diyanet), amelyet a török állam finanszírozott és választotta ki ezáltal a két országba küldött imámokat is (Öztürk, 2020). A Diyanet fontosságát kellően szemlélteti önmagában a szervezet roppant mérete is: 2008-ban több mint 83 ezer alkalmazottja volt, akiknek a többsége imám, de az is sokatmondó, hogy a Diyanet költségvetése meghaladta a török Oktatásügyi Minisztériumét is (Sunier & Landman, 2015).

A Diyanet esetében kifejezetten prioritás, hogy a szervezet Ankarában jelölhesse ki az általa Hollandiába és Németországba küldeni kívánt imámokat, akiknek munkáját aztán a Diyanet képviselői felügyelik az európai nagykövetségeken és konzulátusokon (Sunier & Landman, 2015). Ennek kapcsán fontos kihangsúlyozni azt is, hogy az elmúlt években egyre gyakrabban nyertek bizonyítást azok a vádak, amelyek szerint a török állam európai nagykövetségei a – diplomáciai immunitásukkal visszaélve – kémkedési tevékenységet látnak el. Ezen esetekben a különböző európai török nagykövetségek gyakran működnek együtt vallásos és civil nemkormányzati szervezetekkel egyaránt, ám a tevékenységben résztvevő legfontosabb szervezet kétségkívül a Millî Görüş (Öztürk & Sözeri, 2018). Itt is megmutatkozik tehát, hogy a török *soft power* legfontosabb, elviekben egymástól független zászlóshajói végső soron a török állam olajozottan működő rendszerének mindössze más-más taktikai feladatát ellátó fogaskerekei.

5. A Diyanet Németországban

Az első vendégmunkások letelepedése, családalapítása, valamint család egyesítése nyomán egyre dinamikusabban növekedett a németországi török kisebbség létszáma, és noha a német népszámlálási adatok nem tartják nyilván az etnikai hovatartozást, egyes becslések szerint már 7 millióra tehető a török gyökerekkel rendelkező bevándorlók száma napjainkban, ami a lakosságnak közel tíz százalékát jelenti. (Zestos & Cooke, 2020).

Németországban a Diyanet fiókszervezeteként 1984-ben létrehozott Török-Iszlám Unió a Vallási Ügyekért (*Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği*, DİTİB) elnevezésű szervezet bír az egyik legjelentősebb befolyással. A két szervezet közötti szoros összefonódást, valamint a Diyanet hierarchikus felépítését jól mutatja, hogy a Diyanet aktuális vezetője (jelenleg Prof. Dr. Ali Erbaş,) egyidejűleg birtokolja DİTİB tiszteletbeli elnöke és Felügyelő Bizottságának elnöke titulust is (DİTİB, 2021). Ali Erbaş elkötelezettségét a nagy hatalmi oszmán tradíciók iránt kellően szemlélteti, hogy amikor Erdoğan elnök kihirdette a Hagia Sophia múzeum mecsetként való újrainvitását 2020-ban, akkor a pénteki prédikáció során a Diyanet elnöke karddal az oldalán lépett a pulpitusra prédikációt tartani és kinyilvánította, hogy ez volt az oszmán uralkodók szokása is (Yaşar, 2022. p. 10). Miután a DİTİB több mint 900 mecsetet üzemeltet, és ezáltal tart felügyelete alatt Németországban (Carol & Hofheinz 2022), Ali Erbaş rendelkezik afelett, hogy az Ankarában kiképzett imámok Németországban mely részén fognak szolgálatot teljesíteni. A DİTİB-en keresztül a Diyanet befolyása Németországban megkerülhetetlen: ernyőszervezetként 896 szervezetet fog össze, ami több mint az országban működő összes többi mozgalomnak összesen (Sunier & Landman, 2015).

A szervezettel szemben gyakori vád, hogy „Ankara hosszú karja”-ként működik, például háborús propagandát folytat a kurd kisebbség tagjaival szemben, az önkéntes szegregáció bátorításával párhuzamos társadalmakat hoz létre, vagy, hogy a DİTİB imámjai Fethullah Gülen rejtőzködő támogatói után kémkednek, akit Erdoğan török elnök a 2016-os katonai puccskíséret fő felelősének tart (Carol & Hofheinz, 2022). De a szervezet kapcsán Észak-Rajna-Vesztfália parlamentje azt is aggasztónak találta egy 2019-es jelentésében, hogy a DİTİB összeköttetésben áll a Muszlim Testvériség radikális csoportjával is (Észak-Rajna-Vesztfália tartományi parlamentje, 2019).

A Diyanet ankarai központja általában négy- vagy öt éves időtartamra küld imámokat az európai országokba, aminek célja – a kritikák szerint – annak meggátolása, hogy a vallási elöljárók megismerjék a helyi szokásokat és kultúrát, és ezáltal lokálisan beágyazódjanak. Az utóbbi években azonban az a tendencia is megfigyelhető, hogy a szervezet az imámok törökországi kiképzése során nyelvi kurzusokat szervez az isztambuli Goethe Intézettel együttműködve, valamint a befogadó ország történelmével és kultúrájával megismerteti őket (Sunier & Landman, 2015).

Németország esetében különösen igaz, hogy a Diyanet tetemes mértékben járul hozzá az új mecsetek építéséhez, főleg olyan formában, hogy kölcsönöket biztosít a helyi török közösségnek. Ennek eredményeképp a Diyanet ernyőszervezetei váltak a legnagyobb mecsetépítővé Európában, amit kellően

szemléltet, hogy a Németországban újonnan felépített 162 mecsetből 130 a DITIB igazgatása alá tartozik (Sunier & Landman, 2015). A DITIB a mecsetek igazgatása mellett az állami iskolák valóságos edukációjában, nyelvtanfolyamok szervezésében, valamint szociális és ifjúsági képzésekben is részt vesz (Carol & Hofheinz, 2022).

6. A Millî Görüş Németországban

1976-ban a Millî Görüş Németországban is megjelent, több névváltoztatás után a szervezet végső nevét (*Islamische Gemeinde Millî Görüş*, IGMG) 1994-ben nyerte el, amelynek főhadiszállása szinte a kezdetektől fogva a Köln városához közel eső Kerpen településén van. Az 1980-as török katonai puccs következtében jelentősen megerősödött a szervezet európai szárnya, hiszen az üldözéstől tartó szimpatizánsok Németországba telepedtek le. Ezt követően a Millî Görüş jelentős hálózatépítő terjeszkedésbe kezdett több más európai országban (például Ausztriában, Belgiumban, Dániában, Hollandiában, Franciaországban és Svédországban) is, amelyet a kölni központból igazgattak. A létrehozott nemzeti ernyőszervezetek élére egyenesen az IGMG nevezi ki az elnököket, hiszen Németországban található a Millî Görüş legnagyobb európai szárnya (Sunier & Landman, 2015). Jól mutatja mindezt, hogy az Európában hivatalosan regisztrált 640 helyi szervezet közül – amelyek több mint 170 ezer tagot tömörítenek – 324 Németországban található. Az IGMG szerint, ha ehhez hozzászámoljuk – az iszlám szempontjából egyik legfontosabb kötelességnek tekintett – pénteki imákon rendszeresen résztvevők számát, akkor csak Németországban egy 550 ezres közösségről beszélhetünk (IGMG, 2022). A Millî Görüş fennhatósága alá 514 mecset tartozik Európában (Taam, 2020), amiből 323 Németországban található (Wöhler-Khalfallah, 2014).

Mindennek fényében nem véletlen, hogy a hatóságok Európa-szerte folyamatosan aggodalmukat fejezik ki Millî Görüş-sel kapcsolatban. A német szövetségi és állambiztonsági szolgálatok értékelése szerint a szervezet nem tekinthető terrorista csoportnak, mivel demokratikus keretek között cselekszik, és nem támogatja az erőszakot. Azonban a német hatóságok is tudatában vannak annak, hogy a Millî Görüş által képviselt nyugatellenes, és antiszemita nézetek negatív hatással vannak az újonnan érkezett török bevándorlók integrációjára és ezáltal a társadalmi kohézióra is (Vidino, 2019). Alsó-Szászország biztonsági hatóságai 2011-ben úgy fogalmaztak, hogy „a kiterjedt Korán kurzusok, házfeladat csoportok, nyári táborok és sportesemények által az IGMG valójában a szervezethez akarja kötni a fiatalokat, és indoktrinálni a muszlimokat Erbakan programjával, egészen konkrétan az „igazságos rend” politikai ideológiájával” (Alsó-Szászországi Alkotmányvédelmi Hivatal, 2011. pp. 73–75).

Azonban azt is ki kell emelni, hogy 2014-től kezdve a német Alkotmányvédelmi Hivatal (Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV), valamint tartományi hatóságai leállították az IGMG megfigyelését, arra hivatkozva, hogy a szervezet által képviselt ideológia elutasítja az erőszakot, ráadásul évek óta a „Törökországtól való elszakadás jelei mutatkoznak” (Alsó-Szászországi Alkotmányvédelmi Hivatal, 2019. p. 174).

7. Kifizetődő diaszpóra-politika Németországban

Noha a korábbi évtizedekben a kettős állampolgárság intézménye csak bizonyos korlátok között tudott érvényesülni Németországban, 2014-ben az ország vezetése lehetővé tette, hogy a külföldi állampolgárságú szülők gyermekei felvehessék a szülők állampolgárságát és a német állampolgárságot is. Korábban az Európán kívülről származó, bevándorló családba született gyermekeknek 18–23 éves koruk között el kellett döntenie, hogy a német állampolgárságot vagy szüleik állampolgárságát választják. Nem meglepő módon, a tilalom megszüntetése főképp a helyi török kisebbségnek kedvezett, ami megnyitotta az utat azelőtt, hogy a kettős állampolgárságú németországi törökök beleszóljanak a török belpolitikába is (Anadolu, 2013).

A törvényváltoztatás utáni első, 2014-es török elnökválasztáson a Németországban élő kettős állampolgároknak mindössze a 19%-a vett részt, azonban a 2017-es alkotmánymódosító népszavazáson, valamint a 2018-as parlamenti- és elnökválasztáson is a részvételi arány meghaladta a 45%-ot. A 2018-as választás során az Erdoğan vezette AKP ezen szavazatoknak 56,3%-át szerezte meg, amivel népszerűbbnek bizonyult a németországi törökök körében, mint az anyaországban voksolók körében, ahol a lakosságnak mindössze 42,56%-a szavazott az AKP-ra. A párt diaszpóra-politikája tehát kifizetődőnek bizonyult, amit jól mutat, hogy kivétel nélkül szinte az összes német nagyvárosban 50% feletti eredményt ért el az AKP. A török állam által bevetett *soft power* eszköztár sikerrel teremtette meg az „erős Törökország” képét, amellyel érzelmi szinten is rengeteg külföldön élő török tudott azonosulni: a Németországban élő törökök szerint többek között az AKP-kormányok alatt pozitív szociogazdasági változásokon ment keresztül a származási országuk, valamint a kormányzati szolgáltatások minősége Törökországon belül és kívül is egyaránt javult. Mindemellé társul, hogy Erdoğanban egy olyan karizmatikus vezetőt, szinte apafigurát látnak, aki védelmezi a török diaszpórát, és ezért minden tiszteletet megérdemel. Egy másik emocionális faktornak tekinthető, hogy a török elnök politikáját támogató, annak idején még vendégmunkásként érkező törökök, és leszármazottaik Anatólia – sokszor igencsak elmaradott – vidéki területeiről származnak, ahol a régi politikai és gazdasági rendszerben nem volt számukra lehetőség a kitörésre (Adar, 2020).

A Törökországból való kivándorlás időszakában ezek a vendégmunkások a Millî Görüş megalapító Erbakan támogatói voltak (Sunier & Landman, 2015). Az egykori vendégmunkásoknak ezen szegmense azért is támogatja Erdoğant, mert ezzel megakadályozhatónak tartják, hogy az annak idején Mustafa Kemal Atatürk által alapított, és Törökország 20. századi történelmét meghatározó Köztársasági Néppárt (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) visszatérjen a hatalomba. Ezen érzések különösen a Millî Görüş-közeli választók esetében megfigyelhetők, ami egyben azt is jelenti, hogy a vallásos, németországi török gyökerű bevándorlók a CHP-t erősen szekularista törekvésekkel kapcsolják össze, amely pártnak célja a vallási értékek visszaszorítása a jog, az oktatás és a család területén (Adar, 2020).

8. Taktikai együttműködés Hollandiában

A muszlim bevándorlók tömeges beáramlása Hollandiába szintén az 1960-as évek gazdasági nehézségei folyamánaként indult meg, aminek orvoslása érdekében a kormány megállapodásokat kötött Törökországgal és Marokkóval. Németországhoz hasonlóan, a vendégmunkások az őshonos holland lakosság által kevésbé preferált munkakörökben helyezkedtek el, önkéntes szegregációba vonulva a többségi társadalomtól (Achbari, 2015). Miután azonban a holland állam is átmenetinek tekintette a „munkaerő kölcsönzést”, ezért integrációs stratégia kidolgozására sem került sor, amit tovább tetézett, hogy családgyesítések és a muszlimok magasabb termékenységi rátája következtében a török kisebbség létszáma 1975 és 2014 között 37 ezerről közel 400 ezerre nőtt (Ersanilli, 2014).

Az is rávilágít az integrációs stratégia hiányára, hogy 1983-ban Hollandia és Törökország megállapodást írt alá, amely lehetővé tette az ankarai kormány számára, hogy saját imámokat küldjön a növekvő török–muszlim közösség igényeinek kielégítésére. Tekintettel arra, hogy Törökország akkoriban még *sui generis* szekuláris berendezkedésű állam volt, a török kormány iszlámról alkotott elképzelését a holland hatóságok mérsékeltek tekintették (Öztürk & Sözeri, 2018). Azonban Erdoğan 2003-as hatalomra kerülése valódi paradigmaváltást idézett elő az ország külpolitikájában, és egyúttal új alapokra helyezte a hollandiai török kisebbség helyzetét is. Az ezt követő évtizedekben pedig a multikulturalizmust értéknek tekintő holland kormányok eszköztelennek bizonyultak a török kormány soft power politikájának ellensúlyozása terén.

Ahogy arról már korábban szó esett, az „Ankara hosszú karja” kifejezés Hollandiából származik, ahol mind a politikában, mind a médiában egyre gyakrabban utalnak ily módon a török kormány puha hatalmi jelenlétére (Reuters, 2016). A helyi török diaszpóra mobilizálása érdekében Ankara – Németországhoz hasonlóan – jelentős összeget fektetett be az országban, amelyek noha sok esetben valóban csak lobbitevékenységből, érdekképviseletből és oktatási kérdések elősegítéséből áll, ám egyes tevékenységeknek „tisztségtelen céljai” is vannak (Vidino, 2019).

Ezen probléma létezésére kellően rávilágít, hogy 2004-ben a holland kormány hajlandó lett volna létrehozni és pénzügyileg támogatni egy holland iszlám teológiai programot olyan imámok képzésére, akik ismerik a holland értékeket, normákat és általában az európai kontextust (Öztürk & Sözeri, 2018). A Diyanet hollandiai fiókja (*Islamistische Stichting Nederland*, ISN) azonban megtagadta az együttműködést, a szakértők szerint azon okból kifolyólag, hogy ezáltal a szervezet elveszítette volna monopóliumát a Hollandiában szolgálatot teljesítő, és az Ankarához hű imámok felett (Sözeri et al., 2019). Első ránézésre meglepőnek tűnhet, hogy a Millî Görüş aláírta ezt a megállapodást, ám miután mindkét szervezet a török állam befolyása alatt áll, nem lehet kizárni annak lehetőségét, ezen döntés csak taktikai elemnek tekinthető, ezzel is azt a benyomást keltve, hogy egymástól független, és az iszlám különböző interpretációját valló szervezetekről van szó. Ezen hipotézist erősítheti, hogy a Millî Görüş hollandiai befolyása eltölpül a Diyaneté mellett: 2007-ben összesen 475 mecsetet tartottak nyilván Hollandiában, amiből 242 török igazgatás alatt állt (FORUM – Institute for Multicultural Affairs, 2010), ebből 146 a Diyanet (Öztürk & Sözeri, 2018), míg 23 a Millî Görüş fennhatósága alá tartozott (Yükleyen, 2010).

A fenti okokból fakadóan nem meglepő tehát, hogy napjainkra már a holland közbeszéd is erősen kritikussá vált a Diyanet által igazgatott mecsetekkel szemben, mivel a szervezet legtöbbször olyan imámokat alkalmaz, akik nem beszélnek hollandul, és nem ismerik Hollandia társadalmi kontextusát. Noha az elmúlt években az ISN kiválasztott 23 jelöltet a holland–török fiatalság köréből, akiket Törökországba küldött teológiai képzésre, és közülük azóta hárman imám-asszisztensként dolgoznak a holland mecsetekben (Sunier & Landman, 2015), ám ez a program továbbra is a török állam érdekeit képviseli. Ennek egyik legfőbb oka – a témában jártas szakértők szerint –, hogy a Diyanet hollandiai mecsetei a török állam iránti hűséget propagálják anélkül, hogy előmozdítsanak a befogadó országba való integrációt, de azt is aggasztó tendenciának lehet tekinteni, hogy egyre több diák tanul a Diyanet mecsetiskolaiban (Öztürk & Sözeri, 2018). A hollandiai Diyanet (vagyis az ISN) elnöke egyben a vallási ügyek hágai attaséja is (Sunier & Landman, 2015), amiből szintén diplomáciai botrány lett 2016-ban, miután az akkori elnököt, Yusuf Acart kémkedéssel (konkrétan a gülenisták listázásával) vádolták meg a holland hatóságok, és emiatt *persona non gratának* nyilvánították (Reuters, 2016).

A Diyanet Hollandiában is a mecsetépítések egyik legfőbb patrónusa, az országba küldött imámokat mind edukációs, mind anyagi szempontból bőkezűen támogatja, ami okkal veti fel annak gyanúját, hogy a török gyökerekkel rendelkező muszlimoktól – a kettős állampolgárság intézménye által – a török kormányhoz való lojalitást is megköveteli (Öztürk & Sözeri, 2018). Mindemellett a török kormány a mecsetekben zajló közösségi jelleget öltő befolyásoláson túl az egyének szintjére is sikeresen tudja eljuttatni narratíváját a médián keresztül. A felmérések szerint a török gyökerű hollandok több mint 80%-a néz naponta török csatornákat, amely csoporton belül 90% azoknak az aránya, akik kizárólagosan csak török nyelvű adásokat néznek (Bahçeli, 2018).

9. Iszlám radikális párt a holland parlamentben

A török *soft power* erősségét Hollandiában az is kellően demonstrálja, hogy török és marokkói bevándorlók által alapított, nyíltan integrációellenes DENK nevű pártot (amelynek jelentése hollandul „gondolkodj”, törökül pedig „egyenlőség”) több szakértő egyenesen „Erdoğan szatellit-pártjának” tartja, miután az rendre a török elnök érdekeit képviseli (Dogan, 2020. p. 152). Jelen elemzés kereteit szétfeszítené a DENK -jelenség túlzottan részletes bemutatása, ám egy fejezet keretében mégis érdemes lehet kifejteni, hogy a párt több ponton is kötődik az AKP-hoz. A pártot két első generációs bevándorló, az isztambuli születésű Tunahan Kuzu, valamint a büyükkişlai születésű Selçuk Öztürk alapította 2015-ben, miután egy – később antiszemita alakot öltő – botrány miatt a két politikust kizárta sorai közül a holland Munkáspárt (*Partij van de Arbeid*, PvdA). A botrányt az robbantotta ki, hogy neves zsidó családból származó Lodewijk Asscher munkáspárti politikus – aki akkoriban a miniszterelnök-helyettesi és a társadalmi ügyekért felelős miniszteri pozíciót is birtokolta – indítványozta (Veszprémy, 2021), hogy a Diyanethez hasonló török szervezeteket (NL Times, 2015) helyezték szigorúbb biztonsági megfigyelés alá, amiért azok a „török–iszlám identitást erősítik” és „eltávolodnak a holland szokásoktól”. Ekkor még csak „kirekesztőnek” nevezték Asschert, ám egy

évvel való távozásuk után a pártból „diszkrimináló miniszternek nevezték” és explicit módon utaltak zsidó származására. Az ezt követő években a párt jelöltjei és vezetői egyre gyakrabban keveredtek antiszemita botrányokba, Izrael elleni rágalomhadjáratba kezdtek, amivel párhuzamosan radikálisan palesztinpárti álláspontjuknak is hangot adtak, sőt 2016 szeptemberében Kuzu pártelnök a kamerák keresztüzében utasította vissza a holland alsóházba látogató Benjámín Netanjáhu izraeli miniszterelnök kézfogását (Veszprémy, 2021. pp. 65–71).

A párt 2017 márciusában újabb botrányba keveredett, miután a 2017-es török alkotmánymódosító népszavazást megelőzően a holland kormány visszavonta a török külügyminiszter, Mevlüt Çavuşoğlu repülőgépeinek landolási engedélyét, arra hivatkozva, hogy a helyi török kisebbség körében történő kampányolása „veszélyt jelent a közrendre és biztonságra”. Çavuşoğlu egy rotterdami politikai gyűlésen mondott volna beszédet, azonban a holland alkotmány szerint az országban illegális olyan tüntetést tartani, amely egy másik ország belpolitikáját érinti. A DENK-en kívül az összes parlamenti párt támogatta a kormány döntését, ami végül egy súlyos holland–török diplomáciai botrányra eskalálódott (Al Jazeera, 2017). A párt mindezek mellett az örmény népirtás tényét radikálisan tagadja, amit kellően szemléltet, hogy 2018 februárjában a parlament alsóházában tartott, genocídium elismerését célzó szavazás során csak a DENK képviselői szavaztak az indítvány ellen (Asiran, 2018).

A DENK retorikája szerint „strukturális rasszizmus” uralkodik Hollandiában, amiért egy „rasszizmus nyilvántartás” felállítását, valamint az „őshonos” és „integráció” kifejezések eltörlését is követelik a DENK képviselői. Mindezek mellett pedig azt követeli a párt, hogy a kormány finanszírozza az imámok képzését – anélkül, hogy a tantervbe beleszólna – akiket a mecsetek mellett az egészségügy, a katonaság, az iskolák és a börtönök integráns részévé kell tenni, hiszen csak a DENK érvelése szerint „csak így lehetnek olyan imámok, akik ismerik a társadalmat és részesei is annak” (DENK Politikai Manifesztó, 2015. pp. 13; 25).

Szembeűnő, hogy ez a retorika leginkább a Diyanet nézőpontját tükrözi, amely ragaszkodik a hollandiai török imámok feletti befolyás megőrzéséhez az Ankarához való hűség megtartásához. Éppen ezért az sem meglepő, hogy a Diyanet vezette mecsetekben a DENK szabadon kampányolhatott a 2017-es általános holland választást megelőzően (Vrijzen, 2017), ami jelentős mértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy a párt végül bekerült a parlamentbe és több mint 200 ezer szavazatot szerzett. Amszterdam, Hága és Rotterdam bizonyos, néhány esetben már többségében muszlimok által lakott választókerületeiben, a párt több helyütt a szavazatok 30–50%-át szerezte meg (Vermeulen et al., 2020).

Azonban azt is hozzá kell tenni, hogy azon argumentációt, amely szerint a DENK „Erdoğan szatellit-pártja” kissé gyengíti, hogy 2020 márciusa óta a marokkó származású Farid Azarkan a párt elnöke, miután elődje, a török származású Tunahan Kuzu folyamatos botrányai miatt lemondani kényszerült. Ám az is szembeűnő, hogy a párt Törökország-politikája azóta mit sem változott, és Kuzu továbbra is a párt legmeghatározóbb politikusa, és kapcsolatrendszerévé valószínűsíthetően *de facto* vezetője (Aslan, 2021). Erre enged utalni az is, hogy korábbi bejelentésével ellentétesen mégsem vonult vissza a politikától mandátuma 2021-es lejáta után, és miután a DENK ismét sikerrel ugrotta meg a bejutási küszöböt, továbbra is képviselő maradt.

A hágai székhelyű Szociális és Kulturális Tervezési Iroda (*Sociaal en Cultureel Planbureau, SCP*) 2016-os kutatása arra világított rá, hogy a hollandiai törökök 54%-a inkább törökként identifikálja magát, mint hollandként (Bahçeli, 2018). Ennek fényében nem meglepő, hogy a 2017-es általános holland választáson a török gyökerű bevándorlók 47%-a szavazott a DENK-re (Vermeulen et al., 2020), míg a szintén 2017-es török alkotmánymódosító népszavazás során a török–holland kettős állampolgárok 51%-a vett részt a referendumon, akiknek 71%-a támogatta a politikai rendszer megváltoztatását. A 2018-as török parlamenti választások során hasonló részvételi arányok mellett 62% támogatta az AKP-t, amivel érdemes szembeállítani, hogy Törökországban mindössze a lakosságnak 52%-a szavazott a török elnök pártjára (Gerstenfeld, 2018).

10. Összefoglalás

A fentiek alapján kirajzolódik tehát, hogy a Recep Tayyip Erdoğan által vezetett AKP 2003-as hatalomkerülése után egy asszertívabb külpolitika folytatásába kezdett bele, aminek Nyugat-Európában az egyik legfőbb sarokköve a helyi török közösségek támogatásának megnyerése. Hollandiában és Németországban a Diyanet és a Millî Görüş egyaránt a szegregációt elősegítő, és ezáltal a török gyökerű bevándorlók sikeres integrációját meggátoló szereplőként lépett fel, amely immáron húsz éve a regnáló török kormány támogatásával is párosul. Miután Ankara jelentős pénzügyi támogatást is folyósít ezen szervezetek kiterjedt tevékenységének finanszírozására, ezáltal a török állam legbefolyásosabb *soft power* eszközévé váltak a vizsgált két országban. Mindezt kellően szemlélteti, hogy a mecsetépítések, az intézmények fenntartása és az imámok kijelölése által Ankara megkerülhetetlen befolyása alatt áll a hollandiai és németországi török kisebbség vallási igényeinek kielégítése.

A kettős állampolgárság intézményét korlátozó jogszabályok megváltozásával pedig a török állam immár politikai tőkét is képes kovácsolni diaszpóra-politikájából, ahogyan ez szembeűnővé vált a 2017-es alkotmánymódosító népszavazás – valamint az ezt követő parlamenti és elnöki választások – során is. Első ránézésre paradoxonnak tűnhet, hogy éppen a nyugati demokráciákban új életet kezdő bevándorlók – és leszármazottaik – hatalmazták fel Erdoğant kvázi teljhatalommal, azonban a tanulmány rávilágított arra is, hogy az egykori vendégmunkások Anatólia vidéki területeiről érkeztek Európába, ráadásul Necmettin Erbakan nacionalista–iszlamista programjának voltak támogatói. Miután Erbakan egyben Erdoğan politikai mentora, valamint a Millî Görüş megalapítója is, nem szolgál meglepetésként, hogy a török elnök rendre képes mozgósítani a szervezet ideológiájával szimpatizáló európai törököket, akik a korábbi évtizedekben a szekuláris és katonai rezsimek uralma alatt elmenekülni kényszerültek az országból.

Noha a holland és német hatóságok alkotmányvédelmi szempontból – az erőszak elutasítása miatt – nem tartják veszélyesnek a Diyanet és a Millî Görüş tevékenységét, azonban egyre inkább egy kettős lojalitás kialakulásának lehetünk tanúi a török állam felé. A tanulmány alapján levonható az a következtetés is, hogy noha a Diyanet és a Millî Görüş által alkalmazott eszközök, taktikai megfontolások és ideológiai mozgatórugók eltérőek lehetnek, a stratégiai cél mégis azonos, ami nem más, mint az ankarai vezetés befolyásának erősítése.

A 2017-es alkotmánymódosító népszavazás eredményei (a résztvevők és a támogatók aránya) alapján kirajzolódik, hogy a holland–török, valamint a német–török kettős állampolgárok harmada aktívan támogatja Erdoğan politikáját. Hollandiában a helyzet már odáig eszkalálódott, hogy a DENK nevű párt a parlamentben képviseli a török elnök érdekeit, és noha a párt felett nyilvánvalóan létezik egy üvegplafon, a jelenség létezése ettől még komoly politikai és társadalmi turbulenciákat lehet képes okozni. Összességében tehát megállapítható, hogy az Erdoğan vezette AKP sikerrel épített ki olyan hídfőállásokat Hollandiában és Németországban, amelyek egyrésztől destabilizációs hatással bírnak a vizsgált országokban – ezzel is erősítve a török állam befolyását –, míg a regnáló török hatalomnak belpolitikai téren stabilitást nyújtanak.

Felhasznált irodalom

- Abou-Taam, M. (2020. április 16). *Die Islamische Gemeinschaft Milli Görüş (IGMG) (A Milli Görüş iszlám közössége)*. Konrad Adenauer Stiftung. <https://www.kas.de/de/web/islamismus/die-islamische-gemeinschaft-milligoerues-igmg>
- Achbari, W. (2015). Institutionalizing Islam in the Netherlands; A historical overview of the 1990s. In *Groniek Historisch Tijdschrift: Integratie*, 208–209. (pp. 237–250). Stichting Groniek.
- Adar, S. & Yenigün H. I. (2019. május 6). A Muslim Counter Hegemony? Turkey's Soft Power Strategies and Islamophobia. *Jadaliyya*. <https://www.jadaliyya.com/Details/38646>
- Adar, S. (2020). *Eine Neubetrachtung der politischen Einstellungen türkischer Migranten in Deutschland: Analyse des Wahlverhaltens jenseits von „Loyalität gegenüber der Türkei“ und „Mangel an demokratischer Kultur“ (A németországi török migránsok politikai hovatartozásának újragondolása: a választói magatartás elemzése a „Törökország iránti hűségén” és a „demokratikus kultúra hiányán” túl)*. SWP-Studie, 6/2020. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/68259/ssoar-2020-adar-Eine_Neubetrachtung_der_politischen_Einstellungen.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2020-adar-Eine_Neubetrachtung_der_politischen_Einstellungen.pdf
- Al Jazeera. (2017. március 12). *Turkey tells Dutch ambassador: Don't hurry back*. <https://www.aljazeera.com/news/2017/03/turkey-tells-dutch-ambassador-don-hurry-170311201322798.html>
- Alsó-Szászországi Alkotmányvédelmi Hivatal (2011). *Verfassungsschutzbericht (Alkotmányvédelmi jelentés)*. Niedersächsisches Ministerium für Inneres und Sport Presse- und Öffentlichkeitsarbeit. Hannover.
- Alsó-Szászországi Alkotmányvédelmi Hivatal (2019). *Verfassungsschutzbericht (Alkotmányvédelmi jelentés)*. Niedersächsisches Ministerium für Inneres und Sport Presse- und Öffentlichkeitsarbeit. Hannover.
- Amghar, S., Boubekur, A. & Emerson, M. (2007): *European Islam; Challenges for Public Policy and Society*. Centre for European Policy Studies: Brussels.
- Anadolu Agency (2013. november 26). *Citizenship dilemma for German Turks*. <https://www.aa.com.tr/en/politics/citizenship-dilemma-for-german-turks/201816>
- Asiran A. (2018. február 22). Dutch parliament recognizes 1915 Armenian 'genocide'. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/europe/dutch-parliament-recognizes-1915-armenian-genocide-/1071285>
- Aslan. D. (2021). Anti-immigration, xenophobia to dominate Dutch elections: DENK Party, *Daily Sabah*. https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/anti-immigration-xenophobia-to-dominate-dutch-elections-denk-party?gallery_image=undefined#big
- Avcioğlu, N. (2007). Identity-as-Form: The Mosque in the West. *Cultural Analysis* 6, 91-112. The University of California.

- Bahçeli, Y. (2018. március 21). Dutch–Turkish Identity: A Very Dutch Affair, *Turkish Policy Quarterly*, 16(4). <http://turkishpolicy.com/article/896/dutch-turkish-identity-a-very-dutch-affair>
- BBC. (2017. április 17). *Turkey referendum: The numbers that tell the story*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-39619354>
- Breitenbach, D. (2017. április 18). Why many Turks in Germany voted ‚yes‘ in Erdogan’s referendum. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/why-many-turks-in-germany-voted-yes-in-erdogans-referendum/a-38472130>
- Carol S. & Hofheinz, L. (2022). A Content Analysis of the Friday Sermons of the Turkish Islamic Union for Religious Affairs in Germany (DİTİB). *Politics and Religion*, 1–24. <https://www.cambridge.org/core/journals/politics-and-religion/article/content-analysis-of-the-friday-sermons-of-the-turkishislamic-union-for-religious-affairs-in-germany-ditib/BDEADDD7854FB743E9FD8E539B78E490>
- Çevik, S. B. (2019). Reassessing Turkey’s Soft Power: The Rules of Attraction. *Alternatives*, 44(1), 50–71. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0304375419853751>
- Dassetto, E. & Ferrari, S. (2007). *Islam in the European Union: What’s at stake in the future?* Brussels: European Parliament.
- DENK Politika Manifesztó (2015). *Denk Politiek Manifest: Een Nieuwe Politieke Beweging (Egy új politikai mozgalom)*. <https://www.bewegingdenk.nl/wp-content/uploads/2020/11/manifest-denk.pdf>
- DİTİB sajtóközlemény (2021. június 13). *DİTİB Türkisch–Islamische Union der Anstalt für Religion e.V (Török–Iszlám Unió Vallásügyi Intézet)*. <https://www.ditib.de/detail1.php?id=745&lang=de>
- Dogan, R. (2020). *Political Islamists in Turkey and the Gülen Movement*. Palgrave Macmillan.
- Dutch News. (2017. április 17). *Dutch Turks back Erdogan in referendum as Turkey ‘slides towards dictatorship’*. <https://www.dutchnews.nl/news/2017/04/dutch-turks-back-erdogan-in-referendum-as-turkey-slides-towards-dictatorship/>
- Egeresi, Z. (2016). Az AKP külpolitikájának pillérei. In Baranyi, T.P. – Szálkai, K. (szerk.), Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején. (pp 119–151). Antall József Tudásközpont.
- Ekşi, M. & Erol, M. S. (2018). The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy, *Gazi Akademik Bakış* 11(23), 15–45.
- Ersanilli, E. (2014). *Focus Migration, country profile: the Netherlands*. Institute for Migration Research and Intercultural Studies (IMIS) of the University of Osnabrück, 2014/11.
- Escritt, T. (2016. december 21). Turkey recalls Hague diplomat over diaspora spying claims. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-netherlands-idUSKBN14A1DA>
- Észak-Rajna-Vesztfália tartományi parlamentje (2019). *Antwort Der Landesregierung Auf Die Kleine Anfrage 2076*. Drucksache 17/5515 (*A tartományi kormány válasza a kis kérdésre 2076*. Nyomtatvány 17/5515.) Landtag Nordrhein-Westfalen. <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMD17-5515.pdf>
- FORUM – Institute for Multicultural Affairs (2010). *The position of Muslims in the Netherlands*.
- Gerstenfeld M. (2018. július 25). Dutch Muslim Parties: A New Development in Islamization, *BESA Center Perspectives Paper*, 906. <https://besacenter.org/dutch-muslim-parties/>
- IGMG (2022). *Corporate Brochure*. Islamic Community Milli Görüş. <https://www.igmg.org/en/selbstdarstellung/2/>
- Jany, J. (2016). *Az iszlamizmus – eszmetörténet és geopolitika*. Typotex/Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Maréchal, B. (2008). Universal Aspirations The Muslim Brotherhood in Europe. *ISIM Review*. 22 (2008 Autumn).
- NL Times (2015. június 3). Deputy PM: *Foreign imams should learn Dutch*. <https://nltimes.nl/2015/06/03/deputy-pm-foreign-imams-learn-dutch>
- Ostergaard-Nielsen, E. K. (2001). Transnational political practices and the receiving state: Turks and Kurds in Germany and the Netherlands. *Global Networks*, 1(3), 261–282. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1471-0374.00016>
- Öztürk, A. & Sözeri, S. (2018). Diyanet as a Turkish Foreign Policy Tool: Evidence from the Netherlands and Bulgaria. *Politics and Religion*, 11(3) pp. 1–25. <https://www.cambridge.org/core/journals/politics-and-religion/article/abs/diyanet-as-a-turkish-foreign-policy-tool-evidence-from-the-netherlands-and-bulgaria/67BCDC6BCF8A801E66CD5535DAB33CF1>
- Öztürk, A. E. (2020). *The Many Faces of Turkey’s Religious Soft Power*. Brookings Institution.
- Reuters (2016. december 14). *Netherlands says it wary of ‘long arm’ of Turkish state*. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-netherlands-idUSKBN1431BS>
- Rostoványi, Zs. (2004). *Az iszlám világ és a Nyugat*. Corvina Kiadó Kft.
- Rubin, B. (2010). *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement: (The Middle East in Focus)*. Palgrave Macmillan.
- Scheffer, P. (2016). *Érkezési oldal: Európa és a bevándorlók*. Osiris Kiadó.
- Sunier, T. & Landman, N. (2015). *Transnational Turkish Islam: Shifting geographies of religious activism and community building in Turkey and Europe*. Palgrave Macmillan.
- Vermeulen, F., Harteveld, E., Heelsum van, A. & Veen van der, A. (2020): The Potential of Immigrant Parties: insights from the Dutch case. *Acta Politica*, 55(3), 432–453. <https://doi.org/10.1057/s41269-018-0123-z>
- Veszprémy, L. B. (2021). *Migráció és antiszemitizmus Nyugaton*. MCC Press Kft.
- Vidino, L. (2019. május 7). Erdogan’s Long Arm in Europe. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2019/05/07/erdogans-long-arm-in-europe-germany-netherlands-milli-gorus-muslim-brotherhood-turkey-akp/>

- Vrijzen E. (2017. február 11). ‚DENK krijgt steun van Ankara in verkiezingscampagne‘ („A DENK támogatást kap Ankarától a választási kampányban”). *EW magazine*. <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2017/02/denk-krijgt-steun-van-ankara-in-verkiezingscampagne-451208/>
- White, J. (2014). Millî Görüş. In Peter, F. – Ortega, R. (szerk.) *Islamic Movements of Europe: Public Religion and Islamophobia in the Modern World*. (pp. 14–22). *Journal of Islamic Studies*. Bloomsbury Publishing.
- Wöhler-Khalfallah, K. (2014). Die ideologische Ausrichtung der Islamischen Gemeinschaft in Deutschland (IGD) und ihre Verquickung mit der Islamischen Gemeinschaft Millî Görüş (IGMG) – Partner für den demokratischen Rechtsstaat? (A németországi iszlám közösség (IGD) ideológiai hovatartozása és egyesülése a Millî Görüş iszlám közösséggel (IGMG) – partnerei a demokratikus jogállamnak?) In Cavuldak, A., Hidalgo, O., Hildmann, P. & Zapf, H. (szerk.), *Demokratie und Islam. Politik und Religion*. Springer VS.
- Yaşar, A. (2022). Diyanet Imams between Turkish Majoritarianism and German ‘Majority Society’, *Journal of Muslims in Europe* (published online ahead of print). <https://brill.com/view/journals/jome/aop/article-10.1163-22117954-bja10058/article-10.1163-22117954-bja10058.xml>
- Yükleyen, A. (2010). State Policies and Islam in Europe: Milli Görüş in Germany and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(3), pp. 445–463.
- Zestos, G. K. & Cooke, R. N. (2020). *Challenges for the EU as Germany Approaches Recession*, Levy Economics Institute. https://www.levyinstitute.org/pubs/wp_948.pdf

DUDLÁK TAMÁS

A török kormány civilizációs
diskurzusa az AKP-kormányok idején

A TÖRÖK KORMÁNY CIVILIZÁCIÓS DISKURZUSA AZ AKP-KORMÁNYOK IDEJÉN

DUDLÁK TAMÁS¹

Absztrakt

Jelen tanulmány a civilizációs állam fogalomra épít és Törökország példáján keresztül szemlélteti a civilizációs diskurzus működését. Meghatározásom szerint a civilizációs állam olyan államra (politikai vezetésre) alkalmazható fogalom, amely önmeghatározása szerint egy adott civilizáció vezető képviselőjeként (vagy birtokosaként) lép fel. Ebben a kutatásban azt vizsgálom, hogy Recep Tayyip Erdoğan (miniszterelnök: 2002–2014, köztársasági elnök 2014-től) hogyan határozza meg az évek során felépített török politikai-ideológiai rendszer jellegét és céljait és hogy hogyan tematizálta a török kormány az iszlám civilizáció és az Oszmán Birodalom kérdését politikai napirendjében (identitás, nemzeti célok, erkölcsi értékek, Nyugattal való kapcsolatok).

A török kormány elmúlt két évtizedben folytatott civilizációs diskurzusa érdekes fejlődési íven ment keresztül. 2002 után a nyugati és az európai minták követése dominált a török belpolitikában. Ezt követte a török közvéleménynek az Európai Unióból való lassú kiábrándulása, amelyet a politikai vezetés is kihasznált. A neo-oszmán civilizációs diskurzus jól illeszkedett Törökország közel-keleti és balkáni nyitásának kezdeti szakaszához. Eleinte az iszlám mint pozitív, egyesítő identitás jelent meg, ugyanakkor a kormánypárt iszlamista gyökerei lehetővé tették, hogy a török iszlamista hagyománynak a nyugatellenes narratívája erősödjön meg. Ez a „nyugati értékek” kritikáján és elutasításán alapuló nyugatellenesség a 2010-es évekre már nem csupán a belpolitikai fejlemények magyarázataként szolgált, hanem a Törökország körül zajló változásokat is az iszlám világ (és az azt képviselő Törökország) és a Nyugat közti konfrontációval kezdték leírni. Ebben a helyzetben pedig a török identitás olyan alternatív olvasatai is erőre kaptak, mint az eurázsianizmus.

Kulcsszavak: civilizáció, diskurzus, AKP, Törökország

¹ Dr. Dudlák Tamás, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Kortárs Arab Világ Központ tudományos munkatársa

Abstract

This paper builds on the framework of the civilizational state and illustrates the functioning of the civilizational discourse through the example of Turkey. I define the civilizational state as a concept applicable to a state (political leadership) that defines itself as the leading representative (or possessor) of a particular civilization. In this research, I explore how Recep Tayyip Erdoğan (Prime Minister between 2002–2014, President since 2014) defines the nature and goals of the Turkish political-ideological system he has built over the years. How has the Turkish government thematized the issue of Islamic civilization and the Ottoman Empire in its political agenda (regarding identity, national goals, moral values, and relations with the West)?

Over the past two decades, the Turkish government's civilizational discourse has undergone an exciting evolution. After 2002, the Turkish leadership followed the Western and European development models. However, Turkish public opinion slowly lost its faith in the European Union, which was exploited by the political leadership. The neo-Ottoman civilizational discourse fitted in well with Turkey's initial phase of opening up to the Middle East and the Balkans. Initially, Islam was presented as a positive, unifying identity, while the Islamist roots of the ruling party allowed the anti-Western narrative of the Turkish Islamist tradition to gain strength. By the 2010s, this anti-Westernism, based on a critique and rejection of 'Western values,' was no longer only used to explain domestic political developments but also began to describe the changes around Turkey in terms of a confrontation between the Islamic world and the West. In parallel, alternative readings of Turkish identities, such as Eurasianism, also strengthened.

Keywords: civilization, discourse, AKP, Turkey

1. Bevezetés

A civilizációkról szóló diskurzus Samuel Huntington híres, a civilizációk összecsapásáról szóló könyve óta élénkült meg a nemzetközi politikában. Bár a civilizáció mint elemzési egység létjogosultsága erősen vitatott, jelentősége mégis abban rejlik, hogy gyakran használják a kulturális és politikai vitákban, és gyakran tekintik „a nemzetközi politika intézményének és szereplőjének” (Yeşiltaş, 2014, p. 69). Fabio Petito (2011, p. 767) szerint a civilizációkat alapvetően kulturális és vallási értelemben szokás meghatározni, vagyis a civilizáció alapvetően egy kulturális egységet jelöl, amely a társadalmak (nemzetek) között elképzelt és/vagy tényleges kulturális kapcsolatokon alapul (Tetik, 2021, p. 4).

Christopher Coker (2018) szerint ma „egyre inkább olyan világban élünk, amelyben a civilizáció a nemzetközi politika mindennapos részévé válik”. Coker könyvében az ún. civilizációs állam jelenségét a nyugati civilizáció, Japán, Kína, Oroszország, India és az iszlám civilizáció példáján keresztül vizsgálta. A „civilizációs állam” kifejezést Martin Jacques népszerűsítette (2012), Zhang Weiwei pedig egy könyvet szentelt a jelenség magyarázatának (Weiwei, 2012, p. x). Jelen tanulmány is erre a keretrendszerre épít, Törökország példáján keresztül szemléltetve annak működését.

2. Kérdések, módszerek és források

E tanulmány annak a paradigmaváltásnak a gyökereit keresi, amely során az elmúlt két évtized török kormányai (az Igazságosság és Fejlődés Pártja, az AKP vezetésével) ideológiai orientációjukban Törökországot a Nyugattól mint modelltől egyre távolabb vezették és a változó közvéleményre támaszkodva új politikai és kulturális konstrukciót hoztak létre. A következőkben amellet érvelek, hogy ezt az új konstrukciót Coker (2018) nyomán civilizációs államnak lehet nevezni. Ez egy olyan politikai-ideológiai képződmény, amely alapvetően az identitásképzés megkülönböztető szerepére, valamint ezen identitáskonstrukcióknak az államon túli, nemzetközi képviseletére támaszkodik. Állításom szerint a jelenlegi török kormány politikája ebbe a kategóriába sorolható.

Ennek kapcsán az egyik legfontosabb kérdés az, hogy Recep Tayyip Erdoğan (miniszterelnök: 2002–2014, köztársasági elnök 2014-től) hogyan határozza meg az évek során felépített politikai-ideológiai rendszer jellegét és céljait és hogy hogyan tematizálta a török kormány az iszlám civilizáció és az Oszmán Birodalom (mint politikai előkép) kérdését politikai napirendjében (identitás, nemzeti célok, erkölcsi értékek, Nyugattal való kapcsolatok).

Ez a kutatás főként az angol és a török nyelvű tudományos szakirodalomra, politikai dokumentumokra, jelentésekre és a török sajtóra (beleértve a kormányok hivatalos sajtóközleményeit is) támaszkodik, és a kormánypárti civilizációs diskurzus elemzését tűzi ki célul. Ehhez Erdoğan, valamint Ahmet Davutoğlu volt török külügyminiszter (2009–2014) és miniszterelnök (2014–2016) hivatalos nyilatkozatait és beszédeit használok fel.

A populizmusról, az illiberalizmusról és a nyugati „periférián” tapasztalható autoriter tendenciákról szóló, egyre növekvő számú szakirodalom ellenére hiányzik a kontextusra érzékeny elemzés arról, hogy a török vezetés hogyan használja a civilizációs diskurzust politikai törekvéseinek elősegítésére és a valláson keresztül alternatív identitásformációk kialakítására. Az iszlám törökországi történelmi fejlődéséről és politikai, ideológiai megnyilvánulásáról, az iszlámizmusról (mivel a kormánypárt eredete egyértelműen a török iszlámista hagyományra vezethető vissza) számos tanulmány született (Öztürk, 2019; Başkan, 2019; Bermek, 2019; Yildirim, 2016; Bacik, 2011; Sarfati, 2019; Osman, 2017; Sandal, 2021). Ugyanígy többen is írtak az iszlám szerepéről a török külpolitikában (például Başkan, 2018; Sadik, 2012; Öztürk, 2021). Hiányoznak azonban a szakirodalomból a civilizációs identitás narratív eszközeinek megértését célzó vizsgálatok. Ez a körülmény arra készteti a kutatót, hogy a meglévő források új, civilizáció-specifikus olvasatát adja.

3. A civilizációs állam és a civilizációs diskurzus

Rachman (2019) definíciója szerint „a civilizációs állam olyan ország, amely önmeghatározása szerint nem csupán egy történelmi területet, egy bizonyos nyelvet vagy etnikai csoportot képvisel, hanem egy sajátos civilizációt”. Ezzel szemben Brubaker (2017, p. 1211) a civilizációs államot a nacionalizmus egy formájának, illetve alternatívájának tekinti, attól függően, hogy az identitás határait

mennyire széles körben értelmezik. Szerinte az iszlámnak az európai populizmusokban való növekvő térnyerésével „a kollektív én egyre inkább a tágabb civilizációs, nem pedig szűkítő jellegű nemzeti fogalmakban határozható meg” (Brubaker, 2017, p. 1208).

Ez a tanulmány a civilizációs állam fogalmát használja egy adott államra (politikai vezetésre), amely önmeghatározása szerint egy adott civilizáció vezető képviselője (vagy birtokosa). Az általam használt definíció szerint elegendő, ha egy állam képviselői egy adott civilizáció értékei szerint beszélnek és cselekednek. Egy ilyen kategóriába tartozó államnak ahhoz, hogy megvédje a „civilizációs örökséget”, nem feltétlenül kell az egész civilizációra kiterjednie és azt politikailag uralnia. Weiwei-jel (2012, p. 53) ellentétben nem a meglévő képességek, hanem a célok, a törekvések és a megkülönböztető identitáselemek tesznek egy államot „civilizációssá”.

A civilizációs diskurzus középpontjában általában a restauráció eszméje áll, amely a múltbeli nagyság képéből, erkölcsi és anyagi sikereiből, valamint állítólagos kiszámíthatóságából táplálkozik. (Ebben a diskurzusban megfigyelhető, hogy a történelmi idő két részre oszlik: az egyik részt a közelmúlt képviseli; ez az, amelyet meg kell változtatni, a második rész az ideális távoli múlt, amely a közelmúlt megváltoztatásához utat mutat.) A civilizációs állam diskurzusa a múltat makrotörténeti perspektívába helyezi, és így igyekszik „helyreállítani” a történelem értelmét (Coker, 2018, p. 18).

4. Civilizációs diskurzusok Törökországban – korszakolás

A civilizációs identitás narratívája központi szerepet játszik a török kormány diskurzív gyakorlatában (Alaranta, 2020, p. 264). A civilizációs identitás elég tág keretet biztosít ahhoz, hogy diskurzív mozgásteret adjon a fogalom használójának, ugyanakkor lényegileg határozza meg az adott politikai közösség helyét a világban.

Christofis (2018, p. 30) szerint az elmúlt két évtized AKP-kormányai korszakokként más és más diskurzust állítottak előtérbe. Ebben a modellben az egyes korszakok domináns diskurzusát egy-egy politikai irányultság egészítette ki.

1. A 2000-es években az Európai Unió (EU)-párti diskurzus és politikai gyakorlat volt túlsúlyban. Törökország akkoriban a Nyugat által elismert mintaországgént „civilizációs misszióra” vállalkozott szomszédságában. Az első időszakban az AKP-kormány az európaizálódás folyamatára koncentrált (2002–2005); majd amikor az EU-hoz való csatlakozás ösztönzői csökkentek, az AKP szelektíven alkalmazta az európaizálódás politikáját (2005–2011). Ez utóbbi időszak egybeesik a török külpolitikai aktivizmus megnövekedésével (főképpen az iszlám világ irányában), amelyet a soft power elemek előtérbe kerülése és a „zéró probléma a szomszédokkal” elv sikeres alkalmazása fémjelzett.

2. Ezt 2009-től kezdve, de 2011 óta még láthatóbban követte az Ahmet Davutoğlu által elméletben kidolgozott és a gyakorlatba átültetni próbált, az iszlám civilizációra épülő neo-oszmán diskurzus. A török vezetés ahelyett, hogy a nyugati fejlődési és identitásépítési mintát követte volna, a neo-oszmán és pániszlám diskurzusok követése révén saját civilizációs „hangját” képviselte és ezek mentén kereste „legitim” befolyási övezetét (elsősorban a Közel-Kelet és a Balkán térségében). Az első időszakban, 2011 és 2013 között, ez a közel-keleti országok belügyeibe való korlátozott beavatkozással történt, és nagyjából sikeres volt. Azonban a változó belső és külső körülmények csökkentették a török modell alkalmazhatóságát a Közel-Keleten, és visszajára fordították az európai integrációs folyamatot (de-európaizálódás). 2013 és 2016 között azonban több belpolitikai (Gezi-tüntetések, az AKP és a gülenisták² között kibontakozó hatalmi harc) és nemzetközi (fokozott geopolitikai bizonytalanság az arab tavasz utáni Közel-Keleten) kihívás felgyorsította a demokratikus értékek és intézmények meggyengülését, amely a 2016-os puccskísérletben csúcsonyosodott ki.
3. 2016 óta az AKP hegemon pozíciója és a végrehajtó hatalom összpontosulása Erdoğan kezében (hivatalosan 2018 után) megkérdőjelezhetetlen jellemzője Törökországnak. Bashirov és Yilmaz (2020) a 2016 utáni időszakot a tranzakcionista külpolitika korszakaként határozza meg, amelyet török részről a kétoldalú kapcsolatok előnyben részesítése, a rövid távú győzelmek, a zéróösszegű kapcsolatok, az értékalapú helyett az érdekalapú politizálás és a nagy stratégia (grand strategy) hiánya jellemez. A török külpolitikában a konfrontatív, *hard power* politikai gyakorlat, valamint inkább az erőpolitika (megelőző katonai csapások és egyoldalú lépések) vált dominánssá a szomszédos régiók alakításában, míg a *soft power* elemek háttérbe szorultak (Haugom, 2019, p. 211). Ebben a korszakban a civilizációs diskurzus ad-hoc jellegű, és elvesztette korábbi koherenciáját (Bashirov & Yilmaz, 2020, p. 11). 2016-tól kezdve megfigyelhető az eurázsianizmus eszméjének térnyerése, miközben a neo-oszmán és pániszlám agendák háttérbe szorultak.

5. A múlt sérelmei: szekularisták és iszlamisták

A 20. században a törökországi modernizáció értelmezése alapvetően két politikai irányzatot eredményezett: az iszlamistákat, akik a modernizáció szelektív formáját tartották követendőnek, illetve a kemalistákat, akik a modernizáció teljes megvalósítását és a vallásnak a közéletből való száműzését támogatták (Alaranta, 2020, p. 269). Az iszlamisták civilizációról alkotott víziójában eredendően jelen van a Nyugattal szembeni ellenállás (Sunar, 2017, p. 174): az iszlamista gondolkodók számára a Nyugat „a muszlimok által tapasztalt összes probléma forrása”, a háború, az imperializmus és

² A Gülen-mozgalom, vagy más néven Hizmetet („Szolgálat”) Fethullah Gülen muszlim tanító hozta létre Törökországban. A vallási-erkölcsi tanításokon és karitatív tevékenységen túl a szervezet informális csatornákon keresztül befolyásos hálózatot hozott létre a politika minden szintjén (nemzetközileg is). Bár az AKP eleinte támogatta a Hizmet térnyerését, ~2012-re a két iszlamista szereplő közötti hatalmi ellentétek elmélyültek, amely több évig tartó belső konfliktushoz vezetett, amelyben az AKP kerekedett felül.

az erkölcsi korrupció otthona (idézi Bacik, 2011, p. 148). Az olyan ideológusok, mint Necip Fazıl Kısakürek (1904–1983) és Nurettin Topçu (1909–1975) az iszlám közösség-szervező szerepét és az Oszmán Birodalomnak egyes népek civilizálásában betöltött jelentőségét hangsúlyozták (Alaranta, 2020, p. 271), és a Nyugatot az erkölcsi hanyatlás tipikus iszlamista képeivel festették le (Sunar, 2017, p. 183). Ez a világkép a muszlim társadalmak Nyugattal való találkozásának múltbeli tapasztalatain alapul. A nyugati hatalmak 1922-ben megdöntötték az Oszmán Birodalmat, a nyugati szekuláris ideológia 1924-ben a kalifátus mint intézmény eltörléséhez vezetett. A birodalom romjain létrejött kemalista Törökország az iszlamisták szemében a nyugati kulturális imperializmus termékeként értelmezhető (Tokdoğan, 2019, p. 11), amely a nyugati érdekeket kiszolgálva elnyomta a török nép muszlim identitását (Akkoyunlu és Öktem, 2016, p. 510). Ezt követően a kemalisták a 20. században mindvégig domináns hatalmi pozícióban voltak, és a nyugatosításon keresztül érvényesítették modernizációs elveiket. Az iszlamisták ezzel szemben azzal érvelnek, hogy a társadalom többsége, a konzervatív vallásos törökök számára a kemalisták által bevezetett radikális modernista gyakorlatok erőltetett, elnyomó jellegűek voltak. Azt állítják, hogy a köztársasági múltban „fekete törököknek” bélyegzett emberek a kemalista állam erőszakos modernizációjának áldozatai (Erdoğan, 2013). Az iszlamistáknak ez az állandó áldozati szerepe teszi számukra a világot veszélyes, ellenségekkel teli helyé (Yilmaz, 2017, p. 2). Állandó ellenállásra kényszerülnek, mivel folyamatosan elnyomás alatt élnek. Ez az alapvetően Törökországon belüli harc – az iszlámnak köszönhetően – külső, civilizációs aspektussal is rendelkezik.

Az AKP egy politikailag és gazdaságilag instabil időszakban került hatalomra, amikor a régi elitekbe vetett bizalom megrendült. A pártnak a török politikai életben belüli hegemoniáért való küzdelmét az aktív uniós csatlakozási tárgyalások folyamata segítette (az ún. „mély állam” jogi eszközökkel történő korlátozása és ennek hallgatolagos nyugati támogatása), mely 2008 és 2010 között nyílt konfrontáció formájában jelentkezett (Esen & Gumuscu, 2016, p. 5). Az AKP felhasználta az európai politikai és jogi támogatást, hogy átalakítsa a Törökországon belül kialakult intézményi és kulturális környezetet.

6. Az AKP-kormány első éve

Necmettin Erbakan (iszlamista) miniszterelnök 1997-es megbuktatása és a 2001. szeptember 11-i merényletjelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az AKP politikusai – a 2002 novemberi kormányalakításukat követően – mérsékelt álláspontot foglaljanak el az iszlám politikai alkalmazásával kapcsolatban és ehelyett inkább kifejezzék elkötelezettségüket a Nyugat iránt (Ardıç, 2014, p. 103). Ezt a szellemiséget tükrözi Erdoğan 2004-es nyilatkozata, miszerint: „Huntington azt állítja, hogy a civilizációk között konfliktus van. Azonban Törökország elősegíti a civilizációk békés és harmonikus egymás mellett élését. Híd az iszlám világ és a világ többi része között” (Castle, 2004). Ennek az új török szerepkoncepciónak a nyomán 2005-ben Spanyolország és Törökország kormányainak kezdeményezésére létrehozták az UNAOC-ot (*United Nations Alliance of Civilizations*). Törökország ebben a nemzetközi szervezetben az iszlám világ szószólójaként lépett fel, és ekképpen törekedett vezető szerepre a muszlimok között (Altunışık, 2014, p. 37).

A 2000-es évek elején az AKP célja az volt, hogy az iszlám és a demokrácia között összhangot teremtsen, és a gyakorlatban megcáfolja azt az orientalista megközelítésen alapuló állítást, hogy az iszlám világ országai képtelenek demokratikus kormányzás kialakítására (Çınar, 2017, p. 1). Törökországban az Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében elindított reformfolyamat azt volt hivatott bizonyítani, hogy a nyugati és az iszlám civilizáció közötti konfliktus nem kibékíthetetlen, és nem érvényes az a huntingtoni állítás, hogy Törökország identitásában „meghasadt ország” (Çınar, 2017, p. 8). Ez a kezdeti időszak tehát kivételes eltérést jelentett a török iszlamizmus történetileg jellemző fő narratívájától, amely a Nyugatot ellenséggé határozta meg.

Ezzel a belső folyamattal párhuzamosan az Egyesült Államok 2003-as iraki beavatkozása arra „késztette” a török vezetést, hogy komoly figyelmet fordítson a Közel-Kelet és a tágabb iszlám világ kérdéseire. Ez a külső kényszer egyben legitimálta is a török kormány „keleti nyitását” (Ardıç, 2014, p. 117). A Közel-Kelet felé való nyitást nem csupán ideológiai tényezők (iszlamizmus, neo-oszmánizmus, közös múlt) motiválták, hanem „stratégiai realitások” (Danforth, 2008) és gazdasági megfontolások is vezérelték (Cagaptay, 2009). A 2000-es évek közepén Ankara egyre inkább önálló hangot alakított ki, és elkezdte megkérdőjelezni azt a hosszú ideje fennálló képet, hogy Törökország csupán a „NATO előretolt bástyája” a Közel-Keleten (Moulec & Signoles, 2018, p. 152).

Amikor a 2000-es évek közepén az EU-csatlakozási folyamat megrekedt, Törökország új irányokat keresett, és az EU-val szemben alternatív integrációs projektek megvalósításába kezdett.³ Ezeket Törökország vezetésével kívánták megvalósítani, növelve Törökország értékét az EU szemében (és úgy állítva be Törökországot mint a Közel-Kelet rendteremtő hatalma), de részben kihívást is intézve az EU mint integráció ellen (Ataç, 2010). „Ez a szomszédos régiók és más kontinensek felé történő elmozdulás azonban nem jelentette azt, hogy Törökország leépítené kapcsolatait hagyományos nyugati partnereivel. Éppen ellenkezőleg, a stratégiai mélység kialakítására úgy tekintettek, mint olyan eszközre, amely megerősíti Törökország helyzetét a nyugati partnerei szemében” (Haugom, 2019, p. 210).

Ahmet Davutoğlu külügyminiszter már 2010-ben elismerte, hogy a gazdaságilag és politikailag stabil Törökország példaképként szolgálhat a gazdasági válságtól szenvedő Európa számára (Bashirov & Yilmaz, 2020, p. 10). Törökország az iszlám és a modernitás együttélésének sikeres modelljét kívánta megtestesíteni, és ekképpen egyszerre szólította meg a különböző regionális és globális szereplőket (Warning & Kardaş, 2011, p. 154). Erdoğan többször is kifejtette, hogy Törökország nemzetközi szerepének legfontosabb eleme a civilizációközi harmónia biztosítása (Tetik, 2021, p. 9). „Törökország új szintézist alkot, mert képes összekapcsolni a különböző tulajdonságokat és háttereket. Törökország képes felülkerekedni a Kelet vs. Nyugat, az Európa vs. Közel-Kelet, valamint az Észak vs. Dél közötti ellentéteken” (Erdogan, 2010).

³ Ennek egyik példája volt az ún. Şamgen, amely egy alternatív közel-keleti rend alapjává kívánt válni (egyértelműen a schengeni övezet mintájára, amelyhez Törökország csatlakozni próbált, és amelyhez kritikusan viszonyult), és amely a szervezetben belül potenciális török dominanciát jelentett volna. Ezt a kezdeményezést az arab tavaszt követő súlyos konfliktusok elsöpörték.

7. Törökország civilizációs szerepe Davutoğlu szerint

A 2010-es alkotmánymódosítást és a 2011-es harmadik választási győzelmet követően az AKP az állami intézmények fölötti irányítás átvételével vitathatatlanul domináns pozícióra tett szert a török politikában (Frahm és Lehmkuhl, 2022, p. 529). A 2000-es években és a 2010-es évek elején a bürokrácia összetételében végbemenő változás elsősorban a gülenistákhoz volt köthető, s ennek során a kemalista-szekuláris ideológiai kötődésű hivatalnokokat konzervatív muszlimokkal cserélték le (Öztürk, 2019, p. 12). 2010-től a török kormány egy Új Törökország (*Yeni Türkiye*) felépítéséről kezdett beszélni (Selçuk, 2016, p. 7). Ez a nyugati civilizáció hegemoniájával szembeni megközelítésen alapul, és a szekuláris, ún. „Homo Kemalicus” által szimbolizált Régi Törökország antitezisét jelenti (Christofis, 2018, pp. 18–19). Ekkoriban a török kormányzati diskurzus „Törökország sajátos civilizációs identitását” (Çınar, 2017, p. 9) hangsúlyozta. Ez a folyamat egybeesett Törökország uniós csatlakozási folyamatának lassulásával és a gazdasági világválsággal, amely súlyosan érezte hatását az európai integráció gazdasági és politikai szférájában. Az EU-nak ez a kettős válsága – amely 2015-től identitásválsággal is kiegészült – jó ürügyet szolgáltatott arra, hogy a török diskurzusban egyre határozottabb hangsúllyal jelenjen meg az EU meggyengülésén alapuló EU-ellenes narratíva.

Ahmet Davutoğlu nemcsak politikus, hanem a nemzetközi kapcsolatok teoretikusa is, aki híres könyvében, a Stratégiai mélységben (Davutoğlu, 2001) térképezte fel a 21. századi Törökország geopolitikai lehetőségeit. Törökországot olyan országgként képzelte el, amely békében él a szomszédaival (az úgynevezett „zéró probléma a szomszédokkal” elv), és azt állította, hogy Törökország ideális, központi pozícióban (*merkez ülke*) van ahhoz, hogy „a szomszédjainál kezdve a béke és a stabilitás zónáját” (mfa.gov.tr) hozza létre az egyes szereplők közti ellentétes érdekek közötti közvetítéssel. Törökország központi helyzete földrajzi (három kontinens határán helyezkedik el) és civilizációs szempontból is tetten érhető, hiszen Törökország – még ha a periférián is – az iszlám civilizáció központi országa kíván lenni (és korábban az Oszmán Birodalom révén ezt a szerepet töltötte be). Ahhoz, hogy Törökország béke- és rendteremtő szereplőként (*düzen kurucu aktör*) működhessen – érvel Davutoğlu – ki kell használnia a Közel-Keleten a *soft power* képességeit, vagyis az Oszmán Birodalom által képviselt történelmi és kulturális örökségére mint Törökország regionális befolyásának alapvető összetevőjére kell támaszkodnia (Warning & Kardaş, 2011, p. 154).

Davutoğlu szerint a muszlim civilizáció történelme, kultúrája, hagyományai és értékei egyértelműen elkülönítik a nyugati civilizációtól.⁴ Korábbi írásaiban azt a reményét fejezte ki, hogy az *umma* mint a muszlimok „egyetemes testvérisége, a *Dar al-Islam* mint világrend és a kalifátus mint ennek a világrendnek a politikai intézményesítése” újra dominanciára tesz szert a nemzetközi politikában (Davutoğlu, 1993, p. 113). Számára a kultúra, a vallás és a civilizáció a világpolitika fő meghatározói és mint ilyen, a civilizáció az emberi társadalmak alapegysége (Cohen, 2016, p. 7). Davutoğlu Huntingtonnal ellentétben nem hisz a civilizációk közötti kapcsolat konfliktusos jellegében, hanem éppen ellenkezőleg, szerinte a civilizációk között békés párbeszéd alakulhat ki (Cohen, 2016, p. 5;

⁴ Davutoğlu hat jellemző alapján tesz különbséget az egyes civilizációk között (Davutoğlu, 2014, p. 73).

Davutoğlu, 2012, p. 13). Davutoğlu szerint a hidegháború vége a különböző civilizációs identitásokat előtérbe helyezte. A multipolaritásnak a jelenléte magában foglalta az „endizmus” (Yeşiltaş, 2014, p. 48) elutasítását, vagyis annak a nyugati állításnak a cáfolatát, hogy a nyugati liberalizmus elhozta a történelem végét (lásd Fukuyama).

Davutoğlu elmélete a „Közel-Kelet modern történelmének iszlamista értelmezési keretére” támaszkodik (Başkan, 2018, p. 2). Eszerint a nemzetállamok és a nacionalizmus felemelkedése negatív hatással volt a különböző közel-keleti közösségek (vallási és etnikai csoportok) közötti együttélés hagyományos rendszerére (Başkan, 2018, p. 8). Ily módon a nemzetállam mint politikai egység a török civilizációs identitás akadályának tekinthető (Yeşiltaş, 2014, p. 56). Mivel a Közel-Kelet a 20. században elvesztette „természetes” történelmi állapotát, így vissza kell állítani az eredeti helyzetet – ez pedig egy olyan folyamat, amelyben a regionális hegemoniára törekvő Törökországnak kiemelt szerep kínálkozik. Ahogy Davutoğlu fogalmazott: „itt az ideje, hogy bezárjuk ezt a száz évig tartó zárójelet” (*Yüzyıllık parantezi kapatacağız*, 2013) a Közel-Kelet történetében.

Davutoğlu az iszlamista világnézettel összhangban az arab tavasz kezdetét és a szekuláris, arab nacionalista elit vereségét „a restauráció új korszakának” (Ataç, 2016, p. 105) tekintette, amely során a múlt pániszlám struktúráinak újra fel kell épülnie (Ozkan, 2014). Az arab tavasz által fémjelzett regionális átalakulások korában a civilizáció fogalma a kormánypárt diskurzusának központi kérdésévé vált. Ezzel összhangban az AKP 2012-es negyedik kongresszusán a párt programjában a „konzervatív demokrácia” eszméjét „civilizációs diskurzusra” cserélte (Çınar, 2017, p. 11).

Ebben a folyamatban Törökország előnye a Nyugattal szemben az, hogy szerves része a közel-keleti politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális struktúráknak, sőt érzelmileg is kötődik a Közel-Kelethez. A történelmi és kulturális kapcsolatok miatt a törökök „értik” a régiót, ezért egyesek szerint a beavatkozásaik legitimek – ellentétben a nyugati hatalmakkal, amelyek idegenek a helyiek számára. A regionális átalakulások közepette Erdoğan 2012-ben az alábbiak szerint határozta meg Törökország álláspontját Kelet és Nyugat viszonylatában: „Törökország arccal a Nyugat felé fordul, de soha nem fordít hátat a Keletnek. Nem lehetünk közömbösek azokkal az országokkal szemben, amelyekkel évezredek óta együtt élünk. Nem hagyhatjuk testvéreinket sorsukra” (*Sırtımızı Dođu'ya*, 2012).

8. A neo-oszmánizmus mint civilizációs eszme

A török kormány civilizációs narratívájának fő gondolata a szakirodalomban (és az AKP kritikusai által gyakran) neo-oszmánizmus néven aposztrofált fogalomhoz kapcsolódik. Davutoğlüt a neo-oszmán civilizációs geopolitika alapítójának tekintik (Yavuz, 2020, p. 183), bár ő és a török vezetés más tagjai is többször visszautasították ezt a címkét (Yavuz, 2016, p. 462). Mindazonáltal ez a nehezen meghatározható eszme mintegy gyűjtőfogalomként szolgál az AKP által elméletben követett és a gyakorlatba is átültetett civilizációs geopolitika főbb elemeinek azonosítására.

Az iszlamizmus gondolatrendszeréből is táplálkozó török kormányzati felfogásban az Oszmán Birodalom „elvesztése” a török múlt birodalmi nagyságának felújítására irányuló törekvéssel függ össze. Davutoğlu erről meglehetősen determinisztikusan nyilatkozott: „bármit is veszítettünk el 1911 és 1923 között, bármilyen területekről is vonultunk ki, 2011 és 2023 között újra találkozunk testvéreinkkel azokon a területeken. Ez egy... történelmi küldetés” (idézi Bekdil, 2010).

A kormányzati narratívában a mai Törökországot időbeli (történelmi) és térbeli folytonosság köti az Oszmán Birodalomhoz; az Oszmán Birodalom történelmi szerepének értelmezése azonban sokféle lehet: tekinthető iszlám birodalomnak (a szent városok őrzője és a kalifa székhelye), multikulturális egységnek (az egyes vallási közösségek relatív szabadságban, az ún. millet-rendszerben szerveződtek), a civilizáció bölcsőjének (hosszú ideig fennálló birodalom, amely számos nemzetnek és technológiai fejlődésnek adott otthont), (Volfová, 2016, p. 498; Wastnidge, 2019, p. 9) valamint az Oszmán Birodalom a török nemzet birodalmi hazája, ezáltal a „török nagyság” letéteményese. A török kormány civilizációs diskurzusában az Oszmán Birodalom multikulturális, „liberális” birodalomként való felfogását 2011 körül egyre erősebben felváltotta az iszlám központi jelentőségét előtérbe helyező olvasat (Başkan, 2019). Hangsúlytól függetlenül is azonban a török kormány neo-oszmán diskurzusa egyoldalú: jellemzően csak a birodalom pozitív fejleményeit emeli ki (például szó sincs arról, hogy az iszlám világ technikailag és gazdaságilag „leamaradt” volna a nyugati civilizációtól az isztambuli szultánok hosszú regnálásának idején, vagy hogy a Birodalom hódításai milyen károkat okoztak). Davutoğlu számára az iszlám jelenti az Oszmán Birodalom központi identitását (Wastnidge, 2019, p. 14), amely a török nemzeti értékek lényeges részét képezi. Erdoğan 2012-es kijelentése szerint az Oszmán Birodalom példaértékű, hiszen ami a modernitást illeti, „nem kell máshol keresgelnünk ... Ha megpróbáljuk megismerni a szeldzsukok és az oszmánok történetét, akkor az ő korukban megtaláljuk a legmodernebb jogokat” (Ergin, 2012).

A 2010-es években az Oszmán Birodalommal kapcsolatos emlékezetpolitikai állásfoglalások a török kormánypárt részéről a mindennapi politikai diskurzus egyre hangsúlyosabb részét képezik. 2018-ban az isztambuli Yıldız-palotában, II. Abdulhamid szultán (1876–1909) halálának századik évfordulóján Erdoğan úgy fogalmazott, hogy „a Török Köztársaság, akárcsak a korábbi államaink, amelyek egymás után jöttek, az oszmánok örököse. Természetesen a határok megváltoztak. Az államformák megváltoztak... De a lényeg ugyanaz, a lélek ugyanaz, sőt, sok intézmény ugyanaz” (idézi Yavuz, 2020, p. 209). II. Abdulhamid szultán politikai és „nemzeti” jelentőségének újradefiniálásával az oszmán múlt gyakori hivatkozási alappá vált a török vezetés számára. Az AKP kidolgozott egy olyan Abdulhamid-értelmezést, amelyben a szultánra mint a birodalom megreformálójára (alkotmányozó, a parlament megalapítója) tekintenek. Az értelmezés szerint a szultán azonban – Erdoğanhoz hasonlóan – a külső, imperialista nyomással szembeni hatékony ellenállás (a külső hatalmakkal együttműködő belső ellenzék letörése) miatt kénytelen volt leállítani a reformfolyamatot és visszatérni az erős központi hatalomhoz (Yavuz, 2020, p. 149).

9. A török modell hanyatlása

Az arab tavaszt követő regionális fejlemények kibontakozásával párhuzamosan az AKP egyre nyilvánvalóbb módon állította retorikája középpontjába az iszlámot, illetve annak a szunnita változatát (Shukri és Hossain, 2017, p. 5). Az iszlamizmus nem csupán a vallás politikai színtéren való előtérbe helyezését jelenti, hanem – ami ennél is fontosabb – civilizációs ideológiát is képvisel, amely az európaítól/nyugatitól eltérő identifikációs rendszerként értelmezhető. A török kormány kritikusai azt állítják, hogy az AKP célja a török állampolgároknak az iszlamista eszméknek megfelelő átformálása, vagyis egyfajta „eszményi állampolgár” kinevelése az oktatási rendszeren keresztül (Çınar, 2017, p. 3; Adak, 2021, p. 200; Yilmaz, 2018, p. 56). Ennek érdekében az iszlamista kormánypárt egy, a szekuláris modernizmussal szembeni „iszlám alternatívát alakít ki a politikától a divaton és a zenén át a szabadidő eltöltésének módjáig minden téren.” (Pusch, 2016, p. 98). Ennek a folyamatnak a részeként a kormány 2014 óta minden iskolában lehetővé tette a fejkendő viselését, 2013 óta korlátozta az alkoholárúsítást este 10 óra után, megnövelte az alaptanterv vallási tartalmát, és Törökország-szerte jelentős támogatásban részesítette a vallási iskolákat (ún. İmam Hatip-iskolák) (Yilmaz, 2018, p. 58).

Az iszlamista narratíva erősödése visszahatott Törökország regionális kapcsolataira, valamint a szekuláris és liberális ellenzék elégedetlenségét váltotta ki. A 2013-as Gezi parki tüntetéseket egy alapvetően szimbolikus, de annál fontosabb lépés okozta: az AKP vezette isztambuli városi tanács le akarta bontani a Taksim téren álló Atatürk Kulturális Központot, és oszmán stílusú laktanyát, illetve mecsetet szeretett volna építeni a helyére (Ekmekçi, 2013).

A tüntetések erőszakos elfojtása a kormánynak a tekintélyelvű kormányzás felé történő elmozdulását és a török modell végét jelentette (Yilmaz, 2017, p. 12). Hosszú idő után ez volt az első olyan belpolitikai ügy, amely komolyabb nézeteltérést okozott az EU és Törökország között. A kiélezett vita közepette Davutoğlu kijelentette, hogy „[Törökország] már nem bíz az EU-ban... [és] nem támaszkodhat többé az EU szóbeli ígéreteire” (idézi Öniş és Kutlay, 2017, p. 17). Az európaizálódás háttérbe szorulásával az AKP által összetartott széles választói koalíció felbomlott, a liberálisok elpártoltak a török kormánypárttól. Az AKP választói köre lassan a nacionalista érzelmű szavazók felé tolódott el (2018-as szövetség a MHP nevű párttal) (Haugom, 2019, p. 215).

A kemalista elit és a katonai bürokrácia 2000-es évek végi legyőzését követően a gülenisták (*Fetöçüler*) és a Gezi parki tüntetők (*Geziciler*) váltak az AKP új belpolitikai ellenségévé. (Elçi, 2019, p. 12) Nyílt belpolitikai konfliktus kezdődött (korrupciós vizsgálatok, letartóztatások, megfélemlítések, tisztogatások, a közösségi média időszakos blokkolása), amely a 2016-os sikertelen puccsban csúcsosodott ki. Az Erdoğan-párti AKP és a gülenisták közötti belső harc a török identitást a Nyugattal összhangban és a Nyugattal szemben megfogalmazó iszlamisták közötti küzdelekként is értelmezhető. A gülenisták törökországi meggyengülésével a szervezet (*Hizmet*, vagyis „Szolgálat”) nemzetközi hálózata mozgósította kapcsolatait, és a nyugati média segítségével a törökországi fejleményeket (Erdoğan és a nyugatellenes iszlamisták pozíciójának megerősödése) negatív színben tüntette fel (Öztürk, 2019, pp. 13–14). Ugyanakkor az állami bürokrácia gülenistáktól való „megtisztítása” lehetővé tette Erdoğan számára, hogy megkérdőjelezhetetlen hatalomra tegyen szert, és jelentős belföldi

ellenállás nélkül folytasson nyugatellenes diskurzust. Davutoğlu lemondása (2016 májusában) a miniszterelnöki pozícióról még inkább megerősítette Erdoğan egyszemélyi befolyását az AKP felett. Davutoğlu marginalizálódása a neo-oszmán és iszlamista diskurzus leépülését is maga után vonta a török regionális politikában.

Törökországnak a Nyugattól való eltávolodása és közel-keleti befolyásának hanyatlása azonban már Davutoğlu lemondása előtt nyilvánvalóvá vált. Az arab forradalmakat követő regionális átrendeződés során az AKP az egyes arab országokban a demokrácia nevében támogatta az iszlamisták felemelkedését, miközben odahaza szűkült a demokratikus kormányzás lehetősége. 2013-ra azonban világossá vált az iszlám mint külpolitikai eszköz korlátozott vonzereje.

Az AKP vezetése és szavazói számára az EU-nak Törökország csatlakozásával kapcsolatos halogató magatartása a nyugati civilizációban való egyik legnagyobb csalódásként értelmezhető. A Nyugat iránti török ellenszenv a 2010-es években ezen túlmenően új elemekkel egészült ki, mivel Ankara érdekeit a nyugati vezetők számos alkalommal figyelmen kívül hagyták a terrorizmus, a menekültek, a szíriai és iraki kurd szeparatizmus vonatkozásában. Nem meglepő, hogy a török vezetés az utóbbi években több fronton (Líbia, Egyiptom, a Földközi-tenger keleti medencéje) is ellentétbe került a nyugati világ vezető hatalmaival. A nyugati hatalmaknak a közel-keleti és észak-afrikai térségben folytatott politikája jelentősen (és többnyire negatívan) alakította Törökország biztonsági környezetét, megerősítve azt a képet, hogy Törökország kritikus kérdésekben nem számíthat nyugati támogatásra (tulajdonképpen a NATO-szövetségeseire). Ez a felismerés a török közvélemény változásában is tükröződik; a török politikai diskurzus pedig a „Nyugattól” egyre inkább kiábrándult közvélemény „kiszolgálása” felé tolódott el.

A 2016-os puccskísérlet után a török külpolitika sokkal kiszámíthatatlanabbá vált, mint korábban. Ez egyszerre jelentett egyfajta külpolitikai függetlenséget és elszigeteltséget. „A Törökországról mint regionális vezetőről, békeközvetítőről és politikai-kulturális modelltől a muszlim nemzetek fejében élő kép átalakult, ahogy a török politikai vezetés a szűkebben meghatározott, gyakran biztonsági fogalmakkal körülírt nemzeti érdekek érvényesítésének irányába mozdult el” (Haugom, 2019, p. 215). A szíriai, líbiai, iraki és hegyi-karabahi korlátozott beavatkozások példái a katonai megoldásokat előtérbe helyező külpolitika megjelenését jelzik (Gurcan, 2020), amely a fokozódó külső kihívások és a relatív elszigetelődés közepette „stratégiai önfenntartásra” rendezkedik be.

10. A nyílt nyugatellenes diskurzus

Ahogy a közel-keleti geopolitikai helyzet Törökország számára egyre kedvezőtlenebbé vált, és Törökországon belül társadalmi és politikai feszültségek bontakoztak ki, a kormánypárt egyre inkább visszatért az iszlamisták „hagyományos” nyugatellenes diskurzusához (Dursun-Özkanca, 2019, p. 147). Ez a konfrontatív civilizációs diskurzus politikailag hatásos, mivel „a Nyugattal szembeni materiális gyengeség ellenére a nemzeti büszkeség és az erkölcsi felsőbbrendűség érzését keltheti” (Polat, 2018, p. 11). Ennek a narratívának az egyik kulcseleme, hogy bizonyos külföldi és hazai

szereplők Törökországra irányuló támadásai miatt az ország állandó ostrom alatt áll, ennek áldozatai a választók, az ellenállás vezetője pedig a kormány. Ennek szellemében Erdoğan folyamatosan azzal vádolta az EU-t, hogy beavatkozik Törökország belügyeibe. Számos nyugati országnak a török kormánnyal szembeni vonakodó magatartása a 2016-os puccskísérletet követően tovább mélyítette az ellentéteket (Öniş és Kutlay, 2017, p. 20). Ráadásul a nyugati partnerek vonakodtak a gülenista hálózat és a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) politikai támogatói ellen saját területükön (a török és a kurd diaszpórában) fellépni (Idiz, 2016). Eközben az AKP-kormány a túszejtés politikájával próbált nyomást gyakorolni az Egyesült Államokra, hogy adják ki a Hizmet ott tartózkodó vezetőjét, Fetullah Gülen-t és hálózatának tagjait⁵ (Bashirov & Yilmaz, 2020, p. 15).

Ebben a diskurzusból a Nyugat és Európa, ahogy Aydın-Düzgit (2016, p. 55) megjegyzi, „javarészt negatív reprezentációt kap mint ’nemkívánatos betolakodó a török politikában’, ’alapvetően diszkriminatív entitás’ és amely Törökországnál ’alacsonyabb rendű’ politikai és gazdasági (és olykor normatív) szempontból.” A Nyugat minden rossz megtestesítőjévé vált, olyan gyűjtőfogalommá, amely alá minden ellenséges megnyilvánulás besorolható. „A Nyugatot nem csupán a muszlimok ellenségeként, hanem a muszlimok ellentétéként is ábrázolják. A muszlimok erkölcsös, becsületes, tisztességes emberek, míg a Nyugat korrupt, degenerált és képmutató”⁶ (Akyol, 2017). Míg a Nyugat individualista és materialista, addig az iszlám civilizációs közösségi élményt tud nyújtani (TCCB, 2017).

A liberalizmus és a szekularizmus szerepet játszik a Nyugat erkölcsi hanyatlásában. A kormánypárti narratívában a liberalizmust erkölcstelen értékrendszernek tekintik, amely összeegyeztethetetlen a török nemzet sajátosságaival. Davutoğlu szerint a Nyugat válságának oka, hogy a Nyugat az isteni kinyilatkoztatás helyett az értelemre és a tapasztalatra összpontosít (Christofis, 2018, p. 24). Ezzel szemben az iszlám civilizáció és a török rendszer erkölcsi alapokon nyugszik, mivel a vallás (az iszlám) elsődleges szerepet játszik az emberek életének (és a politikának) a megszervezésében. A Nyugatról érkező „új” kulturális hatásokat a konzervatív muszlim eszménykép alapján utasítják el. A feminizmust és a társadalmi nemek (*gender*) eszméjét például „az iszlám civilizációtól idegennek tartják, amelyek a nyugati kultúrát és annak dekadenciáját tükrözik” (Euromedrights, 2020; Gürpınar, 2020, p. 81). A homoszexualitást pedig „azért hozták létre, hogy a családi értékeket és ezáltal a török/muszlim társadalom moralitását aláaknázzák” (Gürpınar, 2020, p. 80).

A Nyugat válságát tehát a hit és az erkölcsi válság jelzi, és a nyugati országokban az iszlámot teszik felelőssé ezért, ami az iszlámellenes attitűdök erősödéséhez vezet ezekben az országokban (TCCB, 2015). A török kormány civilizációs diskurzusa az iszlámofób Nyugat gondolatát táplálja, és ezt az európai iszlámofóbiáról szóló éves jelentések kiadásával (amelyeket a SETA Alapítvány, egy kor-

5 A túszejtési politika részeként egy német újságíró (Deniz Yücel), két görög katonát és egy amerikai lelkészt (Andrew Brunson) vettek őrizetbe, ami diplomáciai bonyodalmat okozott az érintett felek között. A Brunson-ügy 2018 tavaszán, a 2018. június 24-i parlamenti és elnökválasztás előtt uralta a napirendet. Az ügyet gyors felfutás jellemezte, de az egésznek csendesen vetettek véget (Göksel, 2019, p. 27).

6 Erdoğan kemény szavakkal írta le a külföldieket (a Nyugatot): „Csak mi tudjuk megoldani a problémáinkat. Nyíltan beszélj; a külföldiek szeretik az iszlám világ olaját, aranyát, gyémántjait és olcsó munkaerjét. Szeretik a Közel-Kelet konfliktusait, harcait és vitáit. Higgyék el, nem szeretnek minket. Barátnak tűnnek, de a halálunkat akarják, szeretik látni a gyermekeinket meghalni. Meddig fogjuk ezt a tényt elviselni?” (idézi Yavuz, 2020, pp. 159–160).

mányközeli török agytröszt ad ki) is igyekszik bizonyítani (Adar és Yenigün, 2019). Erdoğan azzal vádolta a nyugat-európai országokat, hogy diszkriminálják a muszlim kisebbségeket, miközben támogatásáról biztosította a török diaszpórát az európai elnyomás ellen (Bashirov és Yilmaz, 2020, p. 5).

A nyugat-európai országokban élő török diaszpóra státusza vita tárgyát képezi a török kormány és egyes nyugat-európai országok között. A törökországi elnöki rendszer bevezetéséről szóló alkotmányos népszavazás (2017. április) előtt a török kormány a holland és a német kormánnyal is botrányba keveredett. Utóbbiak többször megtagadták az engedélyt arra, hogy magas rangú török vezetők kampányrendezvényeket tartsanak országukban.⁷ Erdoğan az eseményekre reagálva azzal érvelt, hogy „a mai németek úgy viselkednek, mint náci őseik” (Göksel, 2019, pp. 23–24), és civilizációs háborút hirdetett, amelyben az európai törököknek nem három, hanem öt gyermeket kell vállalniuk. „Mert ti vagytok Európa jövője. Ez lesz a legjobb válasz az ellenetek elkövetett igazságtalanságokra” (APNews, 2017).

A civilizációs diskurzusból egy másik megnyilvánulása azt követően történt, hogy 2019 márciusában egy radikális jobboldali terrorista muszlimokat gyilkolt meg új-zélandi mecsetekben. Az eseményekre reagálva Erdoğan a keresztény és az iszlám világ közötti civilizációs összecsapást vizionált: „a keresztes lovagok maradványai nem tudják megakadályozni Törökország felemelkedését”, és „nem lesznek képesek Isztambul átnevezni Konstantinápolyvá” (Daragahi, 2019). 2020 nyarán Erdoğan ugyancsak az iszlámista és neo-oszmán civilizációs narratívára támaszkodott a Hagia Sophia Múzeum mecsetté alakítása során.

A török diskurzusból gyakran alapvető ellentmondás van egyrészt aközött, hogy Törökország Európa része, és legalábbis egyenrangú (ha nem felsőbbrendű) tagja Európának, másrészt pedig aközött, hogy a török vezetés az Európától való elszakadást hangoztatja és alternatívákat keres. Törökország tehát egyszerre fogadja el és utasítja el az európai normákat (Tolay, 2021, p. 712). Egyesek szerint Ankara egyszerre gyűlöli és imádja a Nyugatot; Európa egyszerre a vágy és a csalódás tárgya. Ez a nyugati életmód iránti alapvető vágyakozás és a Nyugat elvárásainak való megfelelés kényszere „ontológiailag bizonytalan” helyzetet teremt a törökök számára (Çapan és Zarakol, 2019, p. 268). A törökök „neheztelnek [a Nyugatra], mert az állandóan figyeli őket, ugyanakkor vágnak a jóváhagyására, viszont, ha jóváhagyást kapnak, gyanakodnak rá, ám rosszul érzik magukat, ha nem kapnak semmilyen visszajelzést” (Zarakol, 2010, p. 10).

7 De mindez csak politikai dráma, mert a konfliktus ezekben az esetekben mindkét fél érdekeit szolgálta (lásd: Göksel, 2019, p. 25).

11. Az eurázsianizmus mint alternatív civilizációs paradigma

A török külpolitikában az utóbbi években egyre erősebb ázsiai (eurázsiai) orientáció figyelhető meg. (Yavuz, 2020, p. 200). Ez az új orientáció azon a feltevésen alapul, hogy a török, kínai és orosz vezetés között politikai, ideológiai és gazdasági közösség áll fenn. Az európai integrációs törekvések visszaszorulása és a konfliktusokkal terhelt közel-keleti országok elszigetelődése megnyitotta a török Eurázsia-párti (*Avrasyacılar*) gondolatok előtt a török külpolitika alakításának lehetőségét (Tanrısever, 2018, p. 29). A 2000-es évek óta az eurázsianizmus a nyugati vezetésű globalizációs projekt alternatíváját hirdette a nyugati hatalmaktól való elszakadás és az ázsiai hatalmakkal (elsősorban Oroszországgal és Kínával) való szorosabb kapcsolatok kialakítása révén. Ennek alapja az a meggyőződés, hogy ez az orientáció jobban szolgálja a török érdekeket, mint a nyugati elköteleződés (Dalay, 2021). A török külpolitikában az eurázsiai eszme hívei szerint Törökország alkalmas az eurázsiai civilizációs térben betöltött központi szerepre (Colakoğlu, 2019), hasonlóan ahhoz, amit Davutoğlu állít Törökországról a közel-keleti, illetve muszlim kontextusban.

Ugyanakkor az eurázsianizmusnak a török politikában betöltött hatását nem érdemes túlbecsülni, mivel „az eurázsianista diskurzusok nem irányadó ideológiák vagy úttervek” (Tanrısever, 2018, p. 33), hanem Eurázsia nem nyugati és nem muszlim részéhez kapcsolódó eszmék sokasága és kevéreke. Az eurázsiai kontinens nem tekinthető egységes civilizációs térnek, mivel több „feltörekvő” civilizációt foglal magába. Az e kulturális szférák közötti különbségek problematikussá teszik az eurázsianizmus eszméjét. Például a belső-ázsiai török népek irányában tanúsított barátság, amely szintén az eurázsianizmus egyik fajtáját jelenti, ellentétben állnak Törökország Kínával és Oroszországgal való szorosabb együttműködésével, amely utóbbiak bizonyos értelemben éppen a belső-ázsiai törökség kibontakozásának kerékkötői (lásd például az ujugur kérdést). A „keleti” országokkal való kapcsolatok sok szempontból tehát ugyanolyan problematikusak, mint a Nyugattal kialakított kapcsolatok (Idiz, 2016). Így a valóságban Törökország ugyanazt a tranzakcionista megközelítést alkalmazza Kínával, Oroszországgal és a nyugati országokkal szemben (Haugom, 2019, p. 216). Ezek az alternatív kezdeményezések a nem nyugati országokkal való politikai és gazdasági kapcsolatok diverzifikálására még csupán születőben vannak és intézményileg is gyengék.

12. Következtetések

Ez a tanulmány rekonstruálta a törökországi kortárs politikai rendszer domináns civilizációs narratíváit, vagyis a török politikai rendszer kulturális és diszkurzív olvasatát nyújtotta. Az elemzés különös hangsúlyt fektetett a kultúra és az identitás területén jelentkező, a Nyugattal szembeni konfrontatív politika elemzésére.

A közel-keleti iszlám civilizációról szóló diskurzus belföldön sikeres volt abban az értelemben, hogy megerősítette az AKP szavazóbázisának identitását. A diskurzus nemzetközi fogadtatása és hasznosítása azonban korántsem mondható sikeresnek. Egyrészt a kítűzött célokat (a Közel-Kelet integrációja török vezetés alatt, illetve a „muszlim érdekek” hatékonyabb képviselése világszerte) még részben sem sikerült elérni. Másrészt a demokratikus kormányzás gyengülése és a gazdaság stagnálása Törökországon belül politikailag, majd gazdaságilag is egyre kevésbé tette vonzóvá, mintaszerűvé az AKP civilizációs projektjét a szomszédos régiók országai számára.

Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a retorikai konfrontációk ellenére Törökország számára kiemelt jelentőségűek a nyugati országokkal kialakított erős politikai és gazdasági kapcsolatok. Eképpen a nyílt konfrontálódás eddig is leginkább egy-egy ügy kapcsán, „átmenetileg” történt, a teljes szakítás egyik érintett félnek sem érdeke. A nyugati orientáció Törökország számára olyan gazdasági, társadalmi és kulturális realitás, amely stratégiai fontossággal bír, és ezáltal az együttműködés alapjai nem kérdőjeleződnek meg (Visnovitz & Jenne, 2021, p. 693). A reálpolitika továbbra is arra készíti a török kormányt, illetve a nyugati országokat, hogy egyes kérdésekben együttműködjenek.

Felhasznált irodalom

- Adak, S. (2021). Expansion of the Diyanet and the Politics of Family in Turkey under AKP Rule. *Turkish Studies*, 22(2), 200–221.
- Adar, S. & Yenigün, H. I. (2019. május 9). A Muslim Counter-Hegemony?: Turkey's Soft Power Strategies and Islamophobia. *Jadaliyya*. <https://www.jadaliyya.com/Details/38646/A-Muslim-Counter-Hegemony-Turkey's-Soft-Power-Strategies-and-Islamophobia>
- Akcali, E. & Korkut, U. (2012). Geographical Metanarratives in East-Central Europe: Neo-Turanism in Hungary. *Eurasian Geography and Economics*, 53(5), 596–614.
- Akkoyunlu, K. & Öktem, K. (2016). Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 505–527.
- Akyol, M. (2017. március 14). How conflict with the West empowers Erdogan. *Al-Monitor*. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/03/turkey-european-union-crisis-empower-erdogan.html#ixzz4eSGFVg63>
- Alaranta, T. (2018. január 31). A “Eurasian Turn” in Turkish Foreign Policy? Not Likely. *The Turkey Analyst*. <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/594-a-eurasian-turn-in-turkish-foreign-policy?-not-likely.html>
- Alaranta, T. (2020). Confrontational Civilizational Identity in the Making? The New Turkey and the West. In M. Lehti, H.-R. Pennanen, & J. Jouhki (Eds.), *Contestations of Liberal Order. The West in Crisis?* (pp. 263–288). Palgrave Macmillan.
- Altunışık, M. B. (2014). Geopolitical representation of Turkey's cuspness. Discourse and practice. In M. Herzog & P. Robins (Eds.), *The Role, Position and Agency of Cusp States in International Relations* (pp. 25–41). Routledge.
- APNews. (2017. március 17). Erdogan urges Turks in Europe to have 5 children. *APNews*. <https://apnews.com/article/67b6b04cb5f94d61b8dddc9a551014d0>
- Ardıç, N. (2014). Civilizational Discourse, the ‘Alliance of Civilizations’ and Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*, 16(3), 101–122.
- Ataç, C. A. (2010. január 10). Now you see it. Now you don't. Neo-Ottomanism as political illusion. *E-IR*. <http://www.e-ir.info/2010/01/10/now-you-see-it-now-you-don't-neo-ottomanism-as-political-illusion/>
- Ataç, C. A. (2016). A comparative civilizational reading for the Middle East and Turkey's new role in it. *Global Change, Peace & Security*, 28(1), 99–115.
- Aydın-Düzgit, S. (2016). De-Europeanisation through discourse: A critical discourse analysis of AKP's election speeches. *South European Society and Politics*, 21(1), 45–58.
- Bacik, G. (2011). The Separation of Islam and Nationalism in Turkey. *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, 140–160.

- Bashirov, G. & Yilmaz, I. (2020). The rise of transactionalism in international relations: evidence from Turkey's relations with the European Union. *Australian Journal of International Affairs*, 74(2), 165–184.
- Başkan, B. (2018). Islamism and Turkey's foreign policy during the Arab Spring. *Turkish Studies*, 19(2), 264–288.
- Baskan, B. (2019). Turkey's Pan-Islamist Foreign Policy. *The Cairo Review of Global Affairs*. <https://www.thecaireview.com/essays/turkeys-pan-islamist-foreign-policy/>
- Bekdil, B. (2010). The historic march of our holy nation... *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/burak-bekdil/the-historic-march-of-our-holy-nation-52615>
- Brubaker, R. (2017). Between Nationalism and Civilizationism: The European Populist Moment in Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191–1226.
- Cagaptay, S. (2009). The AKP's foreign policy: The misnomer of Neo-Ottomanism. The Washington Institute. *Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-akps-foreign-policy-the-misnomerof-neo-ottomanism>
- Çapan, Z. G. & Zarakol, A. (2019). Turkey's ambivalent self: ontological insecurity in “Kemalism” versus “Erdoğanism.” *Cambridge Review of International Affairs*, 32(2), 263–282.
- Castle, S. (2004. december 13). Recep Tayyip Erdogan: “Taking part in the EU will bring harmony of civilisations - it is the project of the century.” *Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/people/profiles/recep-tayyip-erdogan-taking-part-in-the-eu-will-bring-harmony-of-civilisations-it-is-the-project-of-the-century-24489.html>
- Christofis, N. (2018). The AKP's “Yeni Türkiye”: Challenging the Kemalist Narrative? *Mediterranean Quarterly*, 29(3), 11–32.
- Çınar, M. (2017). Turkey's ‘Western’ or ‘Muslim’ identity and the AKP's civilizational discourse. *Turkish Studies*, 19(2), 176–197.
- Cohen, M. S. (2016). Ahmet Davutoğlu's academic and professional articles: understanding the world view of Turkey's former prime minister. *Turkish Studies*.
- Coker, C. (2018). *The Rise of the Civilizational State*. Polity.
- Colakoğlu, S. (2019. április 16). The Rise of Eurasianism in Turkish Foreign Policy: Can Turkey Change its pro-Western Orientation? *Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/rise-eurasianism-turkish-foreign-policy-can-turkey-change-its-pro-western-orientation>
- Dalay, G. (2021. szeptember 21). Turkey's Geopolitical and Ideological Eurasianism and its Relations with Russia. *GMFUS*. <https://www.gmfus.org/news/turkeys-geopolitical-and-ideological-eurasianism-and-its-relations-russia>
- Danforth, N. (2008). Ideology and pragmatism in Turkish foreign policy: From Atatürk to the AKP. *Turkish Policy Quarterly*, 7(3), 83–95.

- Daragahi, B. (2019. március 18). How the New Zealand terror attack has become a key factor in Turkey's upcoming elections. *Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/new-zealand-terror-attack-turkey-elections-erdogan-christchurch-mosques-islam-crusades-a8828396.html>
- Davutoğlu, A. (1993). *Civilizational Transformation and the Muslim World*. Mahir.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik. Türkiye'nin uluslararası konumu*. Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2012). Global Governance. *Vision Papers, SAM Center for Strategic Research*, 2.
- Davutoğlu, A. (2014). The Formative Parameters of Civilizations. A Theoretical and Historical Framework. In F. Dallmayr (Ed.), *Civilizations and World Order. Geopolitics and Cultural Difference*. Lexington Books.
- Duran, B. (2013). Understanding the AK Party's Identity Politics: A Civilizational Discourse and its Limitations. *Insight Turkey*, 15(1).
- Dursun-Özkanca, O. (2019). *Turkey–West Relations: The Politics of Intra–Alliance Opposition*. Cambridge University Press.
- Ekmekçi, O. (2013. június 14). When urban planning gets political: The history of Taksim square. *Archdaily*. <http://www.archdaily.com/388271/when-urban-planning-gets-political-the-history-of-taksim-%0Asquare%0A>
- Elçi, E. (2019). Politics of Nostalgia and Populism: Evidence from Turkey. *British Journal of Political Science*.
- Ergin, S. (2012). No Title. *Muhteşem Yüzyıl Dizisine Neden Kızıyor?* <https://www.hurriyet.com.tr/muhtesem-yuzyil-dizisine-neden-kiziyor-22044035>
- Esen, B. & Gumuscu, S. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606.
- Euromedrights. (2020. március 05). Gender Justice the “Turkish” Way: Anti-Gender Politics in the Land of AKP. *Euromedrights*. <https://euromedrights.org/publication/gender-justice-the-turkish-way-anti-gender-politics-in-the-land-of-akp/>
- Frahm, O. & Lehmkuhl, D. (2022). Populist Neo-Imperialism: A New Take on Populist Foreign Policy. In M. Oswald (Ed.), *The Palgrave Handbook of Populism*. Palgrave Macmillan.
- Göksel, O. (2019). Foreign policy making in the age of populism: The uses of Anti-Westernism in Turkish politics. *New Middle Eastern Studies*, 9(1).
- Gurcan, M. (2020. szeptember 21). Turkey's foreign policy becoming alarmingly militarized. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/09/turkey-libya-syria-six-problems-aggressive-foreign-policy.html>
- Gürpınar, D. (2020). *Conspiracy Theories in Turkey. Conspiracy Nation*. Routledge.
- Haugom, L. (2019). Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation? *Comparative Strategy*, 38(3), 206–223.

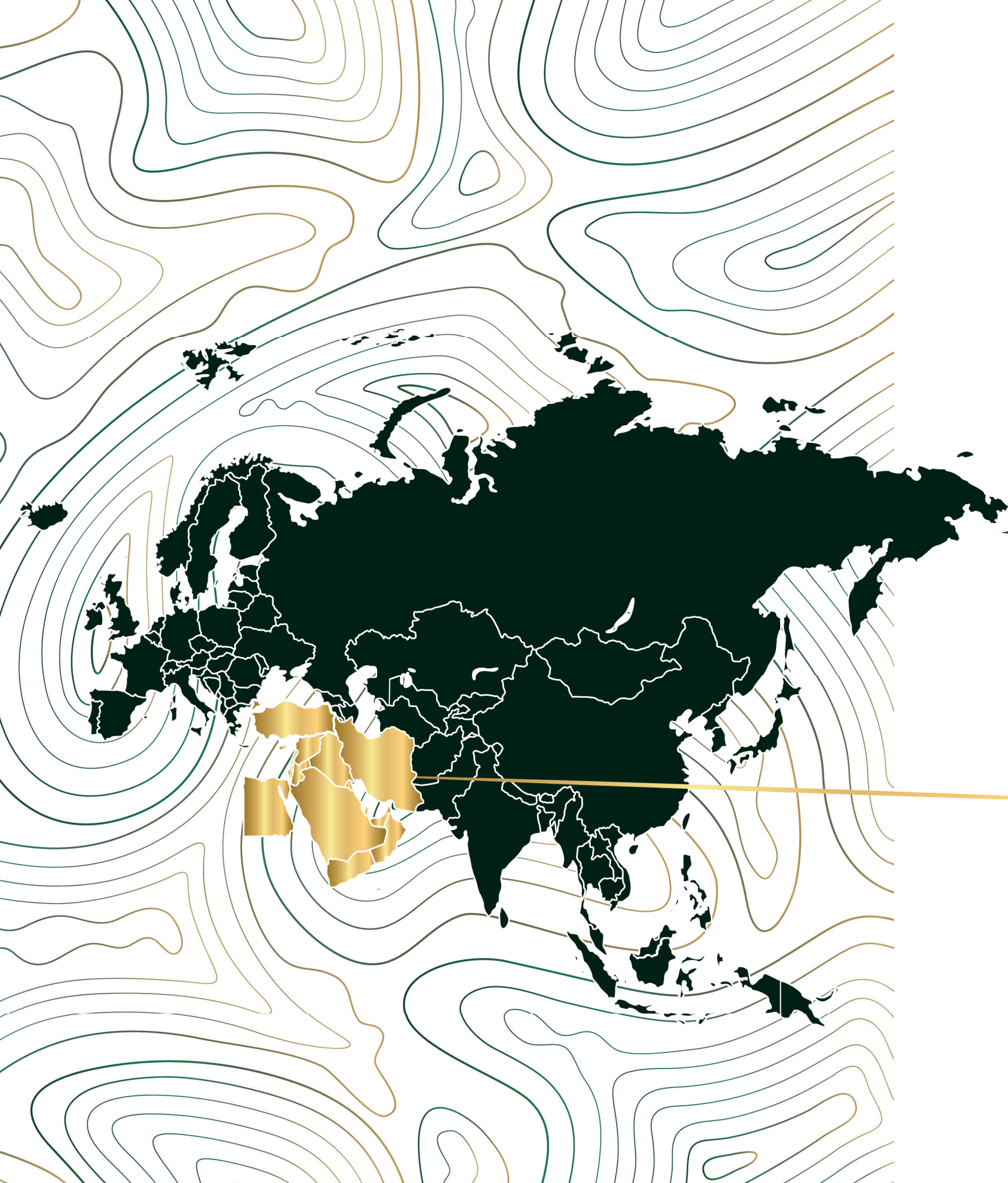
- Idiz, S. (2016. november 22). Is Erdogan giving up on EU aspirations? *Al-Monitor*. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/11/turkey-erdogan-resurrects-desire-to-join-shanghai-group.html#ixzz4VnksPemR>
- Idiz, S. (2017. december 12). Will Erdogan's Jerusalem campaign succeed? *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2017/12/turkey-israel-will-erdogans-jerusalem-campaign-succeed.html>
- Jacques, M. (2012). China is a Civilization State. *The Economic Times*. <http://www.martinjacques.com/when-china-rules-the-world/china-is-a-civilization-state/>
- Mfa.gov.tr. (n.d.). Policy of Zero Problems with our Neighbors. *Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs*. <https://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>
- Moulec, J.-B. Le & Signoles, A. (2018). Identity of the State, National Interest, and Foreign Policy: Diplomatic Actions and Practices of Turkey's AKP since 2002. In M.-A. Adraoui (Ed.), *The Foreign Policy of Islamist Political Parties. Ideology in Practice* (pp. 142–185). Edinburgh University Press.
- Ozkan, B. (2014). Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism. *Survival*, 56(4), 119–140.
- Öniş, Z. & Kutlay, M. (2019). Global Shifts and the Limits of the EU's Transformative Power in the European Periphery: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey. *Government and Opposition*, 54(2).
- Öztürk, A. E. (2019). An alternative reading of religion and authoritarianism: the new logic between religion and state in the AKP's New Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*.
- Öztürk, A. E. (2021). *Turkey's Post-2016 Foreign Policy Drivers: Militarisation, Islam, Civilisation and Power* (No. 58).
- Petito, F. (2011). In Defence of Dialogue of Civilizations: with a Brief Illustration of the Diverging Agreement Between Edward Said and Louis Massignon. *Millennium: Journal of International Studies*, 39(3), 759–779.
- Polat, R. K. (2018). Religious solidarity, historical mission and moral superiority: construction of external and internal 'others' in AKP's discourses on Syrian refugees in Turkey. *Critical Discourse Studies*.
- Pusch, B. (2016). Discourse of Islamic Love in Present Day Turkey. In C. Herzog & B. Pusch (Eds.), *Groups, Ideologies, and Discourses: Glimpses of the Turkic Speaking World*. Orient-Institut Istanbul.
- Rachman, G. (2019. március 04). China, India and the Rise of the 'Civilisation State.' *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/b6bc9ac2-3e5b-11e9-9bee-efab61506f44>
- Selçuk, O. (2016). Strong presidents and weak institutions: populism in Turkey, Venezuela and Ecuador. *Southeast European and Black Sea Studies*.
- Sengupta, A. (2014). *Myth and Rhetoric of the Turkish Model: Exploring Developmental Alternatives*. Springer.

- Shukri, S. F. M. & Hossain, I. (2017). Strategic Shifts in Discourse by the AKP in Turkey, 2002 – 2015. *Mediterranean Quarterly*, 28(3), 5–26.
- Sırtımızı Doğu'ya, Güney'e dönmeyiz. (2012. április 12). *Dünya*. <https://www.dunya.com/gundem/sirtimizi-dogu039ya-guney039e-donmeyiz-haberi-172151>
- Tarıserver, O. (2018). Discourses and Politics of Eurasianism in Turkey During the 2000s. In V. Talbot (Ed.), *Turkey: Towards A Eurasian Shift?* ISPI.
- TCCB. (2015. április 12). “Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı” Temalı Kutlu Doğum Programında Yaptıkları Konuşma. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/30144/hz-peygamber-ve-birlikte-yasama-ahlaki-temali-kutlu-dogum-programinda-yaptiklari-konusma>
- TCCB. (2017). Medeniyet Konusunda Fikri Olmayan Taklide Teslim Olmak Zorundadır. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/85015/medeniyet-konusunda-fikri-olmayan-taklide-teslim-olmak-zorundadir.html>
- Tetik, M. O. (2021). Discursive reconstruction of civilisational-self: Turkish national identity and the European Union (2002–2017). *European Politics and Society*, 22(3), 374–393.
- Tokdoğan, N. (2019). Reading politics through emotions: ontological resentment as the emotional basis of current politics in Turkey. *Nations and Nationalism*, 1–19.
- Tolay, J. (2021). Inadvertent reproduction of Eurocentrism in IR: The politics of critiquing Eurocentrism. *Review of International Studies*, 47(5), 692–713.
- Volfová, G. Ö. (2016). Turkey's Middle Eastern Endeavors: Discourses and Practices of Neo-Ottomanism under the AKP. *Die Welt Des Islams*, 56, 489–510.
- Warning, M. & Kardaş, T. (2011). The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey's New Foreign Policy. *Alternatives. Turkish Journal of International Relations*, 10(2–3).
- Wastnidge, E. (2019). Imperial Grandeur and Selective Memory: Re-assessing Neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics. *Middle East Critique*, 28(1), 7–28.
- Weiwei, Z. (2012). *The China Wave. Rise of a Civilizational State*. World Century Publishing Corporation.
- Yavuz, H. (2016). Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision. *Die Welt Des Islams*, 438–465.
- Yavuz, H. (2020). *Nostalgia for the Empire. The Politics of Neo-Ottomanism*. Oxford University Press.
- Yeşiltaş, M. (2014). Turkey's Quest for a „New International Order”: The Discourse of Civilization and the Politics of Restoration. *Perceptions*, 19(4), 43–76.
- Yildirim, A. K. (2016). *Muslim Democratic Parties in the Middle East. Economy and Politics of Moderation*. Indiana University Press.

- Yılmaz, I. (2018). Islamic Populism and Creating Desirable Citizens in Erdogan's New Turkey. *Mediterranean Quarterly*, 29(4), 52–76.
- Yılmaz, Z. (2017). The AKP and the spirit of the 'new' Turkey: imagined victim, reactionary mood, and resentful sovereign. *Turkish Studies*.
- Yüzyıllık parantezi kapatacağız. (2013. március 01). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazidizileri/yuzyillik-parantezi-kapatacagiz-494795>
- Zarakol, A. (2010). Ontological (in)security and state denial of historical crimes: Turkey and Japan. *International Relations*, 24(1), 3–23.

TÁRIK MESZÁR

Milyen az ideális állam és társadalom az iszlám világban? – Yusuf al-Qaradawi társadalom- és államelméletének bemutatása és kritikája

MILYEN AZ IDEÁLIS ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM AZ ISZLÁM VILÁGBAN? – YUSUF AL- QARADAWI TÁRSADALOM- ÉS ÁLLAMELMÉLETÉNEK BEMUTATÁSA ÉS KRITIKÁJA

TÁRIK MESZÁR¹

Absztrakt

Az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb muszlim jogtudósa, Yusuf al-Qaradawi, több ízben is értekezett egy általa elképzelt, olyan idealizált muszlim társadalomról, ami az iszlám vallás követőinek millióira gyakorolt hatást. Emellett harsány véleménnyel rendelkezik a kolonizáció időszakáról, amelyben, mint az iszlám világ jelenlegi problémáinak gyökereit véli felfedezni. Az egyiptomi származású vallástudós műveiben nagy hangsúlyt fektet a kritikai megközelítésre, jelenkorunk társadalmainak bírálatára. Elmélete szerint nem róható fel az iszlámnak, hogy a muszlim emberek manapság tudatlanságban, széthúzásban, eltévelyedve élnek, mivel mindez a gyarmatosítás korából ered. Fontosnak tartja, hogy a muszlim embereknek az iszlámban kell keresniük a helyes utat, és felülvizsgálatot kell tartaniuk. Kiindulópontja, hogy inspirálni kell a muszlimokat, tanácsokkal és kritikával kell ellátni őket még akkor is, ha az nehezen emészthető meg számukra. Továbbá tanítása szerint vétek volna összekeverni az iszlamista mozgalmakat magával az iszlámmal, valamint egy mozgalom kritizálása nem jelenti az iszlám kritizálását. Nézeteiből kiderül, hogy elítéli a politikai zsarnokságot, amelyet a gazdaság és erkölcs megrontójának nevez, ami nem mellelesleg tönkretesz az egész életet. Ha pusztán írásaira hagyatkozunk, akkor egy liberális és toleráns gondolkodó képében

¹ Tárik Meszár, a Neumann János Egyetem Eurázsia Központjának Közel-Kelet kutatója; az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola doktorandusza; az MCC PhD programjának résztvevője.

jelenik meg előttünk, azonban, ha az elmúlt évtizedekben elhangzott beszédeit is megvizsgáljuk, akkor már sokkal árnyaltabb képet kapunk. Qaradawi könyveiben gyakorta bírálja a szélsőséges muszlimokat, holott szónoklataiban a legtöbbször kimondottan radikális üzeneteket közvetít. E paradoxon feloldására teszünk kísérletet.

Kulcsszavak: Iszlám, muszlimok, iszlamisták, radikalizmus, Yusuf al-Qaradawi

Abstract

One of the most eminent Muslim jurists of the present day, Yusuf al-Qaradawi, has preached several times about an idealized Muslim society that he envisioned and that had an impact on millions of followers of the Islamic religion. Moreover, he has a harsh opinion about the period of colonization, in which he believes to discover the roots of the problems of the Islamic world. A religious scholar from Egypt who lives in Qatar, his works emphasize a critical approach and critique of contemporary society. According to his theory, Islam cannot be blamed for the fact that Muslims today live in ignorance, disunity and misguidance, as this is all due to the era of colonialism. He believes that it is important for Muslims to look for the right path in Islam and make a review. His starting point is to inspire Muslims, give them advice and criticism, even if it is difficult for them to digest. Moreover, according to his teachings, it would be a sin to confuse Islamist movements with Islam itself, and criticism of a movement is not criticism of Islam. His views show that he condemns political tyranny, which he calls the destroyer of the economy and morality, which, incidentally, destroys all of life. If we rely only on his writings, he appears to us as a liberal and tolerant thinker, but if we also examine his speeches of the last decades, a much more nuanced picture emerges. In his books, Qaradawi often criticizes extremist Muslims, while in his speeches he often conveys radical messages. We will try to resolve this paradox.

Keywords: Islam, muslims, islamists, radicalism, Yusuf al-Qaradawi

1. Bevezetés

A tanulmány vázát két Yusuf al-Qaradawi² által írt mű adja (*State in Islam; Islamic Awakening Between Rejection and Extremism*) melyek segítségével rávilágítunk az Egyiptomban született, majd később Katarban élt muszlim gondolkodó és vallástudós államról és társadalomról alkotott véleményére és álláspontjára. Államfelfogását több műben is rendkívüli részletességgel fejti ki, mellyel összefüg-

² Yusuf al-Qaradawi Saft Turab-ban született Egyiptomban, 1926. szeptember 9-én, al-Gharbiyya kormányzóságban. Itt nevelkedett és tíz éves korára megtanulta kívülről a Koránt és annak recitálási szabályait. Az általános és középiskolát az al-Azhar-ban végezte. Diplomáját 1953-ban szerezte az al-Azhar egyetemen, iszlám teológia szakon. 1958-ban újabb diplomát szerzett arab nyelv és irodalom szakon. Már nagyon fiatalon csatlakozott a Muzulmán Testvérek szervezethez, ez idő tájt többször is letartóztatták. Számos könyvet írt, amelyeknek jó része nem tartozik kimondottan egy konkrét tudományhoz. Jelentek meg szerzeményei többek között a vallástudomány, az irodalom, a vers- és színház, a szüfizm, a nevelés stb. témakörökben is. Lásd: Arageek, 2022.

gésben röviden tárgyaljuk az elmúlt évek egyik legproblematisabb krízisét, az ún. Iszlám Állam térnyerését. Világosan ki fog derülni, hogy Yusuf al-Qaradawinak az ideális iszlám államról alkotott nézetei milyen nagy mértékben térnek el a terrorista szervezet államelméletétől. Írásaiban iszlám államként említi meg többször is azt az államot, amelyet ideálisnak tart, ami természetesen nem azonos a terrorszervezet által elképzelt államfelfogással, ezért mikor Qaradawi gondolatait prezentáljuk az előbb említett kérdéssel kapcsolatban, akkor a megkülönböztetés végett, „Qaradawi által elképzelt államként” fogunk rá hivatkozni.

Egy másik fontos megvilágítandó kérdés a fundamentalizmus, illetve az ún. extrémizmus témaköre. Qaradawi részletesen közli nézeteit a szélsőségről, és felhívja a figyelmet a muszlimok által elkövetett hibákra. Sok esetben ő maga is a szélsőséget testesíti meg, egyértelműen fundamentalista gondolkodó, aki számos kérdésben mégis liberális, ami által rendkívül nehéz határozott álláspontra jutni gondolatainak elemzése során.

Annyi bizonyosan elmondható róla, hogy előtérbe helyezi muszlim mivoltát, és nagy hangsúlyt fektet a muszlim közösségre, mint eszmére, melyet nemzetiségtől és nyelvtől függetlennek tart. Szilárd véleménye van az ezen közösségben élő muszlimok kötelezettségeiről és jogairól, de különbséget tesz a kollektív kötelesség és az egyén saját magára kirótt kötelessége között, mely utóbbi, nézete szerint nem kényszeríthető rá más emberekre a közösségen belül.

Mindezek mellett egy rendkívül fontos témában – a nem-muszlimokkal való helyes bánásmóddal kapcsolatban – is világosan kifejti álláspontját. A történelemben számtalan esetben tapasztalhattunk egyaránt negatív és pozitív példákat is az iszlám vallású országokban élő nem-muszlim közösségekkel kapcsolatos bánásmódot illetően. Qaradawi is a hagyományos muszlim nézőpontot vallja a kérdésben, de fundamentalista mivolta ellenére mégis kifejezetten toleráns és igazságos attitűdöt képvisel.

2. A szélsőségről általánosságban

Először érdemes meghatározni, hogy mi a szélsőség jelentése, mielőtt bármilyen nemű megállapítást próbálnánk meg tenni vele kapcsolatban. Szó szerinti jelentése, hogy „a lehető legtávolabb lenni a középponttól”. A szó a magyar értelmező szótárban is megtalálható, mely szerint a következőt jelenti: „A természetestől, szokásostól való túlzásba hajló eltérés” (Magyar Értelmező Szótár, 2003). Ez egy bizonyos távolságot jelez a vallásban, gondolkodásban és viselkedésben egyaránt. Ebből kifolyólag az élet minden területén megjelenik a szélsőség, de a tanulmányban leginkább a vallásos szélsőség fogalmát állítjuk középpontba.

Vajon honnan ered ez a „szokásostól, a középponttól való eltérés”? A számos ok közül érdemes többek között megemlíteni a genetikai sajátosságot, tehát a szélsőséges beállítottságú személyeknél nevezhetjük ezt „veleszületettnek” is. Egy másik ok lehet a tudatlanság, vagyis a hamis, vagy hiányos információkból való tájékozódás, ami könnyen eltávolíthat a középvoaltól. Qaradawi is ezt az okot emeli ki és rója fel a fiatal radikalizálódott hívőknek. Szerinte félinformációkból és a hamis tájékozódásból könnyedén kialakulhatnak extrém reakciók is egy teljesen neutrális történelemben.

Egy harmadik ok, amit érdemes megemlíteni a feltűnés, vagy kitűnés igénye. Itt nem az eszme vagy az ideológia számít, az sokkal inkább csak egy eszköz, ami által a figyelmet magára tudja irányítani a szélsőséges személy.

Visszatérve a vallásos extrémizmusra, érdemes megemlíteni, hogy ez a jelenség nem csak napjaink sajátos jellemzője. Azóta van jelen, amióta az emberek hisznek egy (vagy több) természetfeletti erőben és mindegyik vallási irányzatnak megvan a saját szélsőséges köre, ami alapján nem biztos, hogy igazságos az adott vallást megítélni.

Fontos leszögezni, hogy a szélsőséges gondolkodásnak vagy magatartásnak több szintje is létezik. Általánosságban véve onnantól kezd problémát jelenteni, amikor egy ember vagy csoport kényszerítő eszközökkel megpróbálja ráerőszakolni nézetét, hitét, gondolatát egy másik személyre, vagy csoportra. Yusuf al-Qaradawi is súlyos problémának tartja ezt.

2.1. Qaradawi felfogása a szélsőségről

Qaradawi kihangsúlyozza, hogy: „Az iszlám a mértékletességet és az egyensúlyt ajánlja mindenben (hitben, magatartásban, törvényhozásban). A mértékletesség és egyensúly nem az iszlám általános jellegzetessége, hanem alapvető mérföldköve” (Qaradawi, 1987, p. 6). A szélsőséggel szembeni egyik kivétel, hogy a mértékletesség túl kellemetlen a hétköznapi ember számára, hogy elviselje, vagy tolerálja azt. Ha néhány ember számára a mértékletesség egy működőképes dolog, attól még a többség számára nem elfogadható. Egy másik hibája, hogy rövid életű, hiszen az ember hamar megunja és nem képes hosszabb ideig elviselni. Ha egy darabig még jól kooperál is vele, előbb-utóbb legyűri a fizikai és spirituális belefáradás. Egy újabb probléma, hogy a mértékletesség veszélyeztet nemely jogokat és kötelezettségeket (Qaradawi, 1987, p. 8).

A szélsőség jelzi többek között a túlbuzgóságot és intoleranciát, mikor a személy csökönnyösen elkötelezett gondolatainak és előítéleteinek, továbbá jelzi a merevséget, mely megfosztja őt a tisztánlátástól. Nem teszi lehetővé a párbeszédet másokkal, hogy nézeteit összehasonlítsa velük. Qaradawi elítéli az egyén azon próbálkozásait, amely elnyomja és elveti mások gondolatait, de ugyanakkor a hasonló hozzáállással rendelkező vádlókat és ellenfeleket is elítéli. Határozottan bírálja azt a hozzáállást, ha valaki saját magát helyesnek és jónak, mindenki mást viszont rossznak, tévesnek állít be.

Az egyiptomi vallástudós kifejti (1987, p. 12), hogy a bigottság a szélsőségeség legékebb bizonyítéka. Az extrémizmus hívei a következőképp gondolkoznak: „Megvan a jogom, hogy beszéljek, a te kötelességed, hogy hallgass meg. Megvan a jogom, ahhoz, hogy vezessek, a te kötelességed, hogy kövess. Az én elképzelésem a helyes, az nem lehet helytelen. A te elképzelésed rossz, az sosem lehet helyes”. Szerinte az ügy akkor válik meglehetősen kritikussá, amikor egy bizonyos személy mások számára kényszerítő hatásúvá fejleszti a folyamatot. Itt nem szükségszerűen fizikai kényszerítésről van szó, hanem inkább egyfajta lazasággal és deviációval való megvádolással. A szellemi terror ugyanannyira rémisztő, mint a fizikai terror.

Qaradawi szerint (1987, p. 13) egy másik jellegzetessége az extrémizmus manifesztálódásának, hogy örökösen elkötelezett a túlzásoknak és kísérletet tesz mások kényszerítésére, hogy hasonlóképpen cselekedjenek, mint ők. Egy újabb jellegzetessége az iszlamista végletességnek, hogy elkésett és nem odaillő vallási mértékletességével túlterhel másokat, valamint iszlamista elveket alkalmaz olyan emberekre, akik nem muszlim országokban élnek, vagy olyanokra, akik nemrég tértek át az iszlámra.

Kiemeli, hogy Mohamed próféta a következőket mondta, mikor Mudh-ot Jemenbe küldte: „Találkozni fogsz emberekkel, kik a könyv népei közül valók és mikor odaérsz hozzájuk, akkor szólítsd fel őket, hogy tanúsítsák: Nincs más Isten, csak az Isten és Mohamed az ő küldötte. Ha ezt megteszik, akkor mondd meg nekik, hogy Isten napi ötszöri imádkozást írt elő számukra. Ha ezt megteszik, akkor mondd nekik, hogy Isten előírta számukra a zakátot³, melyet a köztük lévő gazdagoktól fog-nak elvenni és a köztük lévő szegényeknek adják” (Qaradawi, 1987, p. 13).

Qaradawi megdöbben, mikor észak-amerikai útja során azt tapasztalta, hogy istenfélő fiatal muszlimok – kik muszlim csoportokhoz tartoznak – a szombati és vasárnapi mecsetben zajló tanításokon székeken ültek, ahelyett, hogy a szőnyegen ültek volna a földön, és arccal nem a Kába felé néztek, – ahogy a muszlimok szoktak – valamint pólóban és nadrágban jártak a mecsetbe. Mérgező volt az ilyesfajta gondolkodás és viselkedés miatt, amit Észak-Amerikában tapasztalt.

Szerinte az extrémizmus képviselőjének egy további megnyilvánulása, hogy keményen bánik az emberekkel. A megközelítés módja durva, gorombán térít, melyek mindegyike ellentétes a Korán és a Szunna tanításaival. Isten azt parancsolja, hogy az iszlámra „csábítás” és tanításainak átadása bölcsességgel történjen, ne ostoba módon, hanem szeretetreméltón, durva szavak mellőzésével (Qaradawi, 1987, p. 14). Az extrémizmus nem a rendszertelenségből származik. Kell, hogy legyen oka és motivációja. Qaradawi szerint nincs egyetlen ok, amit felelőssé lehetne tenni a szélsőséges terjedésért. Ez egy komplex jelenség, melynek számos összefüggő oka van. Van néhány ok, mely direkt és van néhány, mely indirekt, van, ami a távoli múltban gyökerezik, míg más okok a jelenben. Nem szabad egyetlen eredetre fókuszálni és teljesen ignorálni másokat. Az extrémizmus okai talán vallási, politikai, szociális, gazdasági, pszichológiai, intellektuális, vagy, mindezek kombinációja.

A vallási extrémizmus kialakulhat még a különböző rezsimek korrupciója miatt, a zsarnokoskodó uralkodók és egoista törekvéseik miatt, a korrump tanácsadóiktól származó nézetekhez való ragaszkodás miatt és az emberek jogainak semmibe vétele miatt. Ezek a gyakorlatok megszakították a kapcsolatot a vallás és az állam között.

Kétségkívül az extrémizmus kialakulásának egyik fő tényezője, hogy hiányosak az ismeretek a vallás célját, lelkét, esszenciáját illetően. A hiányos tudással rendelkező személy csak a lényegtelen és jelentéktelen ügyekre koncentrálna. Az ilyen ember nem tud bizonyossággal szolgálni. Qaradawi egyértelműen veszélyesnek tartja a hiányos tudást.

Az intellektuális sekélyesség és a vallásba való betekintés hiánya szerint abban mutatkozik meg, hogy intenzív érdeklődést mutatnak lényegtelen ügyek iránt, a komoly és fontos ügyek rovására. Az ilyen mértéktelen és szükségtelen beszédek többek között a szakáll megnövesztéséről, a boka alatti ruha viseléséről, ima alatti ujjmozgatásról (mikor a tawahhudot⁴ olvassák) szólnak (Qaradawi, 1987, p. 22).

3 Zakát: vallási adomány, adakozás, mely minden hívő számára kötelesség, az iszlám öt pillérének egyike. Lásd: Hillenbrand, 2016, p. 326.

4 Tawahhud: Allah egységének és egyedüliségének a megvallása. Lásd: Hillenbrand, 2016, p. 325.

Qaradawi nézete szerint a szélsőséges személyek túl nagy hangsúlyt fektetnek az allegorikus szövegekre és figyelmen kívül hagyják a kategorikusakat. Az allegorikus szövegek jelentése nem tiszta, a kategorikus szövegek viszont világosak és egyértelműek. A fundamentalisták az allegorikus szövegeket végső bizonyítékként prezentálják, elhanyagolva és ignorálva a kategorikus szövegeket.

Az extrémizmus egyik valódi oka, hogy az ilyen emberek sosem hallgatnak azokra, akiknek eltér a véleménye az övéktől. Nem fogadják el a párbeszédet velük és nem gondolják azt, hogy saját álláspontjukat teszt alá kéne vetni más perspektívák fényében. Közülük sokan nem részesültek megbízható tanításban, inkább csak afféle fél-tudásra tettek szert könyvekből és újságokból és tudásuk sosem került felülvizsgálatra, vagy megvitatásra, mely által fény derülhetett volna annak minőségére. Majd Qaradawi hozzáteszi, hogy ők szimplán csak elolvassák és valamilyen szinten megértik, aztán pedig olyan következtetést vonnak le, amelyet csak akarnak. Azonban olvasatuk, megértésük és következtetések elképzelhető, hogy rossz vagy hiányos. Az is előfordulhat, hogy valahol, valaki elképzelése szemben áll az ő elképzelésükkel, de ők ezzel nincsenek tisztában, mert nem képesek felfogni ezen eshetőség lehetőségét (Qaradawi, 1987, p. 30).

3. Gondolatok a muszlim létről és az újabb generációkról

Qaradawi a muszlim létről azt vallotta, hogy egy muszlimnak hinnie kell a muszlimok testvériségében. Büszkének kell lennie arra, hogy a legnagyobb közösséghez tartozik. Továbbá hinnie kell abban, hogy a muszlimok függetlenül nemzetiségüktől és nyelvüktől, egy közösség, melynek minden tagja szolidáris és elfogadja azt a próféta hadísz⁵, melyben az áll: „Aki nem törődik a muszlimok ügyeivel, az nem muszlim” (Binbaz, é. n.). Qaradawi kifejti, hogy a fő ügy, ami frusztrációt és haragot szült a fiatal muszlimok fejében és szívében az utóbbi időben, az nem más, mint a hatnapos háború⁶ az arabok és az izraeliek között. A fiatal muszlimok úgy nőttek fel az arab országokban, hogy meg voltak győződve arról, hogy Izrael parazita, egy idegen a térségben, aki agressziót kreál, valamint a muszlim föld felszabadítása az idegenektől egy nemzeti és vallási kötelezettség. Qaradawi szerint a sokkot az is tetézte, hogy a legfőbb hatalmak támogatták Izrael létezését, holott nyilvánvaló az arabok és muszlimok joga a földhöz. Kifejti, hogy a fiatal istenfélő muszlimok szerint az összes arab vezető az arab és muszlim országokban nem többek, mint pusztán darabok egy sakktáblán, bábjai egy titkos hatalomnak, mely a világot irányítja (Qaradawi, 1987, p. 40).

5 Hadisz: a prófétának tulajdonított mondások és szokásainak a gyűjteménye. Kétsz részből áll, a hagyományláncból (isnad), azaz a közvetítők neveinek felsorolásából, és magából a közölt szövegből (matn). Lásd: Watt, 2000.

6 A hatnapos háború: 1967. június 5-én kezdődött a 20. század egyik legrövidebb fegyveres konfliktusa, a harmadik izraeli háború, ismertebb nevén a hatnapos háború. Izrael háromfrontos küzdelmet folytatott három arab állam, Egyiptom, Szíria és Jordánia ellen. Lásd: Nagy, 2016.

3.1. Mi a társadalom kötelessége és feladata?

Qaradawi a társadalom kötelességéről és feladatairól is elmélkedett (1987, p. 44). Szerinte a belső ellentmondások és a káosz, ami jellemzi napjaink muszlim társadalmait, valamint ezen társadalmak elhidegülése az iszlámtól szignifikánsan hozzájárul az extrémizmus születéséhez és terjedéséhez. Ezeknek a társadalmaknak aktív szerepet kellene vállalniuk a valláshoz való visszatérésben. Első lépésként a muszlim társadalomnak el kell ismernie valódi elköteleződését az iszlámhoz. Ezt nem lehet pusztán verbális megnyilvánulásokkal és verbális kifejezésekkel elérni (vagy néhány szlogen-nel). Az iszlám az élet átfogó rendszere, ami keretbe foglal, tájékoztat, határt szab és szabályozza az élet menetét és céljait, mindig a helyes úton tart, megvéd a buktatóktól és az eltévelyedéstől. Ahhoz, hogy a társadalom igazán iszlám társadalom legyen, el kell köteleznie magát az iszlámnak a maga teljességében, nem úgy, mint az izraeliek, akik csak néhány részletet adaptáltak a Tórából, a többi viszont teljes mértékben figyelmen kívül hagyták.

Szerinte a muszlim társadalmaknak törekedniük kell megszüntetni a nyilvánvaló ellentmondásokat, miszerint hisznek az isteni hitvallásban és a saríában⁷, de nem veszik figyelembe a saría útmutatását és morális tanításait. Lecserélték azt importált rendszerekkel és idegen ideológiákkal, melyek a nyugati és keleti világból származnak, de mégis még mindig muszlimnak állítják be magukat. Szerinte a muszlim vezetőknek meg kell érteniük, hogy muszlim földön vannak és muszlim emberek felett uralkodnak, akik jogosultak arra, hogy a muszlim tanítások és az iszlám vallás legyen az irányadó. Szerinte ezek a vezetők mind szembeszegülnek a muszlim emberek lelkiismeretével és intoleránssá válnak a közösséggel szemben. Néhányuk mélyen visszautasítja az iszlámot és kifejezik elköteleződésüket a keleti és nyugati ideológiák irányába, valamint megfosztják az iszlámot minden kifejeződési formától.

Qaradawi a fiatal muszlimok kötelességéről a következőket írja: Kötelessége a fiatal muszlimnak, hogy helyesbítse a nézeteit és gondolatait és vallásuk megismerését nyilvánvaló bizonyítékokra alapozzák, sajátos módszertannak megfelelően. „A muszlimok, akik keresik Allah örömeit, dönthetnek úgy, hogy korlátozásokat vezetnek be magukra nézve és hogy törekvéseikben betartják a legszélsőségesebb gondolatokat. Dönthetnek úgy, hogy megfosztják magukat minden szórakozástól, mint például az éneklés, zene, fotózás, tévzés stb., de lényeges kérdés, hogy van-e olyan modern állam, mely megengedheti magának ezen dolgok nélkülözését? Létezhet hatékony újságírás fotók nélkül? A különböző hivatalok, vagy oktatási intézmények képesek lehetnek működni fotózás és fotók nélkül, amikor az már a legfontosabb tényezővé vált például a bűnesetek felderítésében és megelőzésében? Van olyan kortárs állam, mely képes ignorálni a kort, amiben létezik és figyelmen kívül hagyni a televízió nyújtotta felbecsülhetetlen értékű szolgáltatásokat és csak a rádióra hagyatkozni” (Qaradawi, 1987, p. 53). Amit Qaradawi egyértelműen kihangsúlyoz ebben a témakörben, hogy ha az egyén korlátozásokat vezet be magára nézve az talán tolerálható és elfogadható, de az már semmiképpen sem elfogadható, ha ez a személy ráerőszakolja a korlátozásokat különböző csoportokra a közösségen belül.

⁷ Saría: a próféta által kinyilatkoztatott iszlám vallási törvények, melyek forrása az iszlám szent könyve, a Korán, továbbá a prófétai hagyományok, a jogtudósok közmegegyezése és az analógián alapuló következtetés. Lásd: Watt, 2000, p. 195.

A fiatal muszlimokra visszatérve, úgy gondolja, tisztában kell lenniük azzal, hogy melyek azok az ügyek, amelyekkel szemben lehet ellenvetésük és melyek azok az ügyek, amikkel szemben nincs helye nézeteltéréseknek. Szükséges, hogy megtanulják a vitatkozás etikáját.

3.2. A muszlimok hibái

Qaradawi megemlíti néhány súlyos hibát, amelyet muszlimok követtek el a hanyatlás és a romlás korszakában. Az első ilyen, hogy nagy mértékben elhanyagolták a kollektív kötelességeiket az umma felé, legyen szó akár tudományos, ipari, katonai fejlődésről, melyek nélkül a muszlimok nem tudják elérni a megfelelő erőt és a hatalmat. Megemlíti továbbá, hogy néhány individuális kötelességet is elhanyagolnak, vagy alulértékelnek a jelenben, mint pl. a közjó elérésére való törekvés, valamint a gonosz és nem kívánatos dolgok megtiltása. Szerinte némely fundamentális pillérre sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek, mint amennyire szükséges volna és ezt más pillérek rovására teszik. Itt megemlíti, hogy ramadán idején a böjtre sokkal jobban odafigyelnek, mint az imára, vagy vannak olyanok, akik a zakátot teljes mértékben elhanyagolják és csak az imára összpontosítanak, habár köztudott, hogy annak a személynek az imája érvénytelen, aki nem tartja be a zakátot.

Nagyobb figyelmet szentelnek nawafil⁸ dolgokra, minthogy betartanák a kötelezettségeket. Ez szintén megfigyelhető a szúfiknál is, akik főként a rituáléikra koncentrálnak és közben elhanyagolnak olyan kollektív feladatokat, mint pl. a korrupció elítélése, valamint a küzdelem a társadalmi és politikai igazságtalanság ellen (Qaradawi, 1987, p. 60).

Megemlíti hibaként azt is, hogy nem fektetnek elegendő energiát az egymással való együttműködésbe, és az igazságosság, jámborság, együttérzés és tolerancia terjesztésébe. Véleménye szerint rengetegen túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a kiegészítő kérdéseknek, ami egyértelműen az alapvető kérdések rovására történik; többek között ideveszi a spirituális és szellemi erőfeszítések céljait, a hitet, az isteni öröm keresését. A tilalmakat a következőképp sorolja be: „Vannak gyűlöletes dolgok, amik nem járnak büntetéssel; vannak megvetett dolgok, de kategorikusan nem tilosak, de azért közelebb vannak a haram⁹-hoz, mint a halál¹⁰-hoz. Vannak kétes dolgok, amit az emberek tudatlanságukból fakadóan követnek el... A tiltások két részre vannak osztva: fő (nagyobb) és kisebb tiltásokra (Qaradawi, 1987, p. 61).” Qaradawi azt mondja, hogy sokan a kisebb bűnöknek való ellenállásra koncentrálnak, ahelyett, hogy ezt az összpontosítást a főbűnökre tartogatnák, mint pl.: jóslás, varázslás, állati áldozat bemutatása halott embernek, segítségkérés halottól stb. Az ilyen bűnök szennyezik az isteni egység tisztaságát.

⁸ Nawafil: Egy opcionális muszlim szertartás, nem számít kötelezőnek, de úgy tartják, hogy az a személy, aki elvégzi, extra kedvezményeket várhat el cserébe. Lásd: Al-feqh.com, é. n.

⁹ Haram: A 'haram' jogelennes tilalmakat jelent, melyeket a Korán és a Szunna részletez. Lásd: al-Modarresi, 2016.

¹⁰ Halal: Megengedett, törvényes dolog. Lásd: Hillenbrand, 2016, p. 319.

Szerinte az iszlám vallás egyértelműen a racionális gondolkodás vallása. Ez az, amiért az egyik alapvető cél az, hogy az ember tudatában legyen a fokozatosság, bátorság, érettség kiemelkedő jelentőségének. A sietség általános emberi tulajdonság, de különösképpen a fiatalokra vall. A sietség valóban kiemelkedő jellemzője korunknak, de ez nem Isten akarata, - egy fa is különböző fejlődési szakaszokon megy keresztül mielőtt gyümölcs terem rajta (Qaradawi, 1987, p. 65).

3.3. Tanácsadás a fiataloknak

Elmondása szerint a muszlimok megpróbálták a megoldásokat Nyugatról, vagy Keletről importálni, de kudarcba fulladt bármilyen spirituális eleváció, anyagi vagy szociális jólét behozatala bármely muszlim országba. Éppen ellenkezőleg: ezen idegen rendszerek adaptációja a nehézségek labirintusába vezette a muszlimokat, amely széthúzáshoz és széteséshez vezetett az ummában¹¹. Ennek eredményeként az emberek most szilárdan hisznek az iszlamista megoldás elkerülhetetlenségében, azaz a saría alkalmazásában az élet minden területén. Nem meglepő tehát, hogy a fiatal muszlimok hozzáállását ebben a vállalkozásban a bátorság, elszántság és elhatározás jellemzi. A merevséget és szigorúságot, ami néhány fiatalban megvan, nem lehet fenyegetéssel és erőszakkal orvosolni, mert azok lehet, hogy súlyosabb makacssághoz vezetnek. Senki sem vonhatja kétségbe a fiatalok Istenhez való közeledésének jószándékát, ezért ezek a megnyilvánulások csak azzal orvosolhatók, hogy ha azonosulunk a fiatalokkal, megértjük az attitűdjeiket, hozzáállásukat, amivel áthidalható a köztük és a társadalom többi része közötti szakadék. Türelmes és intellektuális párbeszédet kell lefolytatni velük annak érdekében, hogy tisztázva legyenek a félreértések és beazonosíthatók legyenek a hasonlóságok és a különbségek (Qaradawi, 1987, p. 70).

3.4. Bizonyítékok az iszlám történelemből

Az alapokhoz való visszanyúlást fontosnak tartja Qaradawi és szerinte az iszlám történelem azt bizonyítja, hogy az Isten küldötte arra törekedett minden erejével és gondolatával, hogy létrehozzon egy államot az iszlám számára, ami csak a muszlimoké és senkinek sincs autoritása felettük a sarían kívül. Megemlíti, hogy a Medinába való kivonulás elsősorban egy törekvés volt, hogy létrejöttön egy kiváló muszlim társadalom, melyet egy kiváló muszlim állam szabályoz. Medina volt az iszlám otthona és az új iszlám állam bázisa, élén Allah küldöttével, aki nem csak a muszlimok vezetője volt, hanem imámjuk, prófétájuk és küldöttjük egy személyben. Kötelező volt a frissen iszlámra áttérteknek részt venni az államban, támogatni azt és a védelme alatt élni. Amikor a próféta meghalt, a követői el voltak foglalva azzal, hogy imámot válasszanak, így elköteleződtek Abu Bakr¹² irányába, hogy ő igazgassa ügyeiket. Ugyanez történt minden egyes soron következő kalifával.

¹¹ Umma: muszlimok közössége, a világméretű iszlám közösség.

¹² Abu Bakr: Az egyik első iszlám hitre tért ember, aki vagyonával jelentős mértékben hozzájárult Mohamed próféta tevékenységéhez. Mohamed legközelebbi társai közé tartozott. Vándorlásakor elkísérte a prófétát Medinába, és számos katonai konfliktusában is részt vett. Mohamed 632-ben bekövetkezett halála után Abu Bakr vette át a muszlim közösség vezetését, ezáltal ő lett az iszlám első kalifája. Lásd: Saritoprak, 2014.

Muszlim tudósok az imám megválasztásának szükségességét egyenesen a prófeta társai és követői idejéből származó történelmi konszenzusból vezetik le. A muszlimok sohasem találkoztak a vallás és az állam különválasztásával, amíg a szekularizmus meg nem jelent.

3.5. Gondolatok az iszlám természetéről

Az iszlám egy általános vallás és annak törvényei átfogók. Az iszlamista szerint a jognak be kell hatolnia az élet minden területére és nem szabad elhanyagolnia az állam ügyeit. Ez egy általánosan elfogadott álláspont még a mérsékeltbb iszlamista körében is, de nem tükrözi minden muszlim véleményét. Qaradawi szerint nem szabad hagyni, hogy a morálisan szétesett ateisták és eretnekek kormányozzanak pusztá szeszélyüknek megfelelően. Úgy gondolja, hogy az iszlám támogatja a felelősségi körök megszervezését és beazonosítását és szembenáll a nyugtalansággal és a zűrzavarral. Ebből könnyen kiderül az, hogy Qaradawi egyszerűen alkalmatlannak tart minden olyan vezetőt vagy pártot a kormányzásra, aki kormányzását nem az iszlám vallás alapjain nyugodva képzei el. Nem újkeletű gondolkodás ez, sok radikális gondolkodó kifejtette már ezen nézetét, valamint több arab (iszlám vallású) országban is vannak ilyen jellegű szervezetek és pártok, sőt rendszerek is, akik az iszlámot bevezetik, vagy be szeretnék vezetni a hétköznapokba.

Qaradawi az iszlám természetéről a következőképpen ír (2004, pp. 20-21): „Tegyük fel, hogy a korábbi szövegek nem voltak világosan érthetőek egy iszlám (tudatú) állam létrehozásának elkerülhetetlenségét illetően, valamint a prófeta és társainak története nem teszi lehetővé a gyakorlatba való átültetését. Ha ez így lenne, akkor az iszlamista misszió természetéből fakadóan szükségszerűen megkövetelné egy állam, vagy egy tágabb otthon létrehozását az iszlám számára. Az iszlám nem képes fejlődni bármely korban egy felelős állam nélkül. Leginkább napjainkban érzékelhető ennek szükségessége. Ez az a kor, mely tanúja volt az „ideológiai államoknak”, mely adoptálta azt az ideát, vagy ideológiát, amelyen a teljes struktúra alapul, beleértve az oktatást, a kultúrát, a jogszabályokat, az igazságszolgáltatást, a gazdaságot és a külpolitikát is. Ez evidens egy kommunista, vagy szociális állam esetében.” Továbbá kifejti, hogy az általa elképzelt állam dogmatikus és ideológiai típusú, mely a hitvalláson és az ideológián alapszik. Ez nem egy egyszerű „biztonsági szerkezet”, mely megvédi a közösséget a belső agressziótól vagy a külső inváziótól, hanem ennél sokkal lényegesebb a funkciója. A feladata és a kötelessége, hogy oktassa és felnevelje a közösséget az iszlám tanításainak és alapelveinek megfelelően, hozzon létre pozitív légkört és megfelelő klímát, hogy átvezesse az iszlám hitet, ideológiát és tanításokat egy kézzelfogható és praktikus valóságba, ami minden olyan ember számára ideális lehet, aki igazságot és útmutatást keres, továbbá bizonyítékokat minden deviáns személy ellen.

4. Az iszlám és a politika

Qaradawi szerint (2004, p. 26) az imperializmus és annak követői tették a legnagyobb erőfeszítéseket, hogy létrehozzák azt az ideát, miszerint az iszlámnak semmi köze a politikához vagy az államhoz. Ezzel egy időben a reformisták – Imam Hassan al-Banna¹³ az élen – arra törekedtek, hogy megtanítsák a muszlimoknak az iszlám mindent átfogó természetét. A cél az volt, hogy helyreállítsák azt, ami 13 évszázadon keresztül be volt betonozva, vagyis hogy az iszlám szabályozza a teljes életet – szabályaival és útmutatásaival – a születéstől egészen a halálig. Ez vonatkozik a születés előttre és a halál utánra is. Tanításuk szerint az iszlám egy egész életen keresztül irányítja a muszlimok személyes, szociális és politikai ügyeit. A törekvés eredménye nyilvánvaló volt, a reformisták tanítása képviseltette lett rengeteg muzulmán által, akik egyértelműen hittek az iszlám mindenre kiterjedő fennhatóságában és helyeselték, hogy az iszlám nemcsak hitvallás, hanem törvényhozó hatalom is egyben, vallás és állam minden muszlim országban. Ez meggyőzte az ideológiai invázió számos áldozatát, hogy feladják azt, amiben hittek a kulturális imperializmus igája alatt. Ez pedig elvezetett a mindent átfogó iszlám-tudat felébredéséhez két területen: ideológiai és politikai téren. Az erőviszonyok megváltoztak, ezért a kolonizáció idején az ellenőrző külföldi hatóságok számos tanácskozást és konferenciát tartottak, hogy megvizsgálják ezt a „veszélyes iszlamista jelenséget”.

4.1. Al-Qaradawi ideális állama

Pontos leírást kapunk a Qaradawi által elképzelt ideális állam milyenségéről, amelyről a következőket írja (2004, p. 37): „Az iszlám állam se nem etnikai, se nem területi állam. Nincs törzsi és földrajzi határok közé szorítva. Ez egy nyitott állam minden hívő számára, a szabad választáson alapul, kényszer és erőszak nélkül. Ez azért van, mert az üzenete univerzális. Ez egy globális állam, ami koncepciókon és hiten alapul. A faji, nemzetiségi, nyelvi és színbeli különbségek elolvadnak benne. Az emberek egy hiten vannak, egy Istenben, egy prófétában, egy könyvben hisznek. A nemzet ezen egysége egyértelműen Isten egyediségéből ered. A tagjai választhatják az iszlámot, mint alkotmányt és alkalmazhatják azt, hogy létrejöjjön egy iszlám modell a földön”.

Ezt követően kifejti, hogy különböző területeken, különböző modellek jelennek meg, megteremtve egy egyesült államot, mely egységen és együttműködésen alapul. Ilyen módon lehetne megalapítani egy igazi iszlám kalifátust. Úgy gondolja, hogy a létrejövő iszlám nemzet számára kötelesség, hogy segítse megalapítását egy ilyen államnak és eltávolítsa az útjába gördülő akadályokat. A kalifátus létrehozása nem az iszlámtól eredő előírás egy adott régióban, hanem a nemzet kötelessége. Itt meg tudhatjuk, hogy a kalifátusnak három alapja van:

- 1.) Az iszlám vallású országok egysége; annak ellenére, hogy számos ország és terület van, a nemzet egy földjeként kell rá tekinteni.
- 2.) Az alkotmánynak a Koránon és a Szunnán kell alapulnia.
- 3.) A központi vezetésnek a legnagyserűbb imám, vagy kalifa kezében kell összpontosulnia (Qaradawi, 2004, p. 38).

Ez nem jelenti a nem iszlám hitűek elutasítását. Szerinte addig szívesen látják őket, amíg betartják az iszlám polgári jogot. Ami a saját hitükre és személyes ügyeikre vonatkozik, azokat szabadon alakíthatják a vallásaik tanításainak megfelelően.

Ez lényeges különbség az iszlám államnak nevezett terroristaszervezet államberendezkedéséhez képest, mivel ők az erőszakon és agresszió alapuló irányításban hisznek, ahol a legnagyobb szerepe a kényszerítésnek van. Ez teljes ellentétben van Yusuf al-Qaradawi felfogásától. Az ő általa elképzelt koncepció, Abu al-Hassan al-Nadwi¹⁴ szerint az útmutatás állama, nem pedig egy adót begyűjtő hatalom. Emellett szerinte rendkívül fontos, hogy az iszlám kiterjessze felhívását az egész emberiség felé. Qaradawi ezzel kapcsolatban megemlítette (2004, p. 50), hogy a próféta úgy kezdte létrehozni uradalmát, hogy üzeneteket küldött a világ összes királyának és hercegének, hogy ezáltal felhívja a figyelmüket az új birodalom létrejöttére, egyben meghallgatták az ő nevében elmondott beszédek, és megismerhették az új metódusokat, amelyek korábban nem léteztek. Ezzel védte az iszlámot, és nem engedte, hogy valótlanul állítsanak róla, mivel az eltorzított információk több kárt okoznak, mint hasznot.

4.2. Az állam státusza az iszlámban

Államelméletében Qaradawi kifejti nézeteit azzal az örökös dilemmával kapcsolatban, miszerint: a vallásnak milyen mértékben szabad részt vennie az állam irányításában? Ebben a kérdésben radikális állásponton van, egyértelműen elítéli a nyugati gondolkodást és szerinte az iszlám nem csak egy vallás, hanem állam is egyben. A gyökerekhez való visszatérést javasolja és ártalmasnak tartja a nyugati gondolkodásmód átvételét. Ezzel összefüggésben Qaradawi „State in Islam” (2004, pp. 8-9.) című művében a következő olvasható:

„A nyugati imperializmus, mely az iszlám világban uralkodott, beágyazta a muszlim fejekbe és lelkekbe azt a nagyon furcsa és rosszindulatú gondolatot, hogy az iszlám kizárólag egy vallás, nem pedig állam. A nyugati felfogás szerint a vallásnak semmi köze az állam ügyeihez, melyek szabályozzák az emberi elmét a tapasztalatoknak és a folyamatosan változó körülményeknek megfelelően. A Nyugat az ő világukban kialakult keresztény gyakorlatot alkalmazta a Keleten (az iszlámon). Mindezt abban a tudatban tette, hogy a reneszánsz csak azután jött el, miután Európa megszabadult a vallástól, így a reneszánsznak keleten is a vallás romjain kell alapulnia. A nyugatiaknak a vallás azt jelenti: az egyház a pápa autoritása, a papok autokráciája. Ez teljes mértékben ellentétben van a muzulmánok vallásfelfogásával, ahol nem létezik sem pápa. sem pap, sem diktatúra. Az egy fél-

¹³ Imam Hassan al-Banna: egyiptomi származású, ő volt a Muszlim tvériség megalapítója, fő célkitűzése volt a britek Egyiptomból való kiűzése és a kalifátus helyreállítása. Lásd: Hillenbrand, 2016, p. 187.

¹⁴ Ő volt a racionalista mozgalom egyik legfontosabb teoretikusa. Lásd: Abul Hasan Ali Nadwi Center, é. n.

revezető szlogen, hogy: „a vallás az Istené, de a föld mindenkié!” Ez a kijelentés magába foglalja a következő jelentéseket: „a vallás az Istené és így a föld is.”, vagy: „vallás mindenkié és így a föld is.”, vagy: „a vallás mindenkié, de a föld Istené!” Azonban ők azt értik ezen kifejezés alatt, hogy: „a vallás Istené” – ezáltal csak egy egyszerű viszonyt feltételeznek az ember és az Ura között, és ennek semmi köze a társadalomhoz, vagy az élet rendszeréhez. A legkiemelkedőbb gyakorlati példa erre a Kemal Atatürk által alapított szekuláris állam Törökországban. Ezt az államot azért hozták létre, hogy megszüntesse az Oszmán Kalifátust, mely az utolsó politikai fellegetvára volt az iszlámnak. Más iszlám vallású kormányok elkezdtek követni a modernizált Törökországot, különböző mértékben. Következésképpen az iszlámot kizárták az uralkodásból és a törvényhozásból, beleértve a büntetőjogi- és polgári törvényhozást, továbbá kirekesztették a kulturális, az oktatási és a szociális élet irányításából és befolyásolásából. Néhány arab politikai vezető nem titkolja csodálatát az Atatürki politizálással kapcsolatban. Egy jól ismert egyiptomi párt vezetője azt nyilatkozta: „Én teljesen le vagyok nyűgözve Kemal Atatürk felfogásától, ahogyan az a modern államot értelmezi.”

Qaradawi ehhez hasonló írásaiból egyértelműen kitűnik, hogy teljes mértékben elutasítja a nyugati gondolkodást és a Nyugatról származó irányítási modelleket, amelyeket rendkívül károsnak, és az iszlám ellenségének is tart. Abban a tradicionális felfogásban hisz, amely nem választja szét a vallást és a politikai irányítást, mivel az iszlámot az élet minden területére kiterjedő vallásként és civilizációként fogja fel, amely megbonthatatlan egységet képez.

5. A kisebbségekkel való bánásmódról

Az iszlám a kezdetektől fogva elismerte a judaizmust, a kereszténységet, a zoroasztrizmust¹⁵, a mandeusok vagy szábeusok hitét, mint kinyilatkoztatott vallásokat, és ezekre úgy tekint, mint az ún. „könyves népekre” (ahl al-kitab). A meghódított területeken élő nem-muszlimokat általában saját vallási fennhatóságaik irányították, akik lehettek rabbik, papok, vagy más vallási személyek. A különböző korszakokban eltérő bánásmódban részesítették az iszlám világban élő nem-muszlim csoportokat. Qaradawi is sokat foglalkozik a kérdéssel és a kisebbségekkel való bánásmóddal kapcsolatban kifejti (2004, p. 78), hogy egy muszlim társadalomban a nem-muszlimok felé tanúsított hozzáállásnak olyannak kell lennie, hogy: „Biztosítsanak minden olyan jogot számukra, ami megilleti őket”. Szerinte a vallási ellentéteknek nem szabad szerepet játszaniuk abban, hogy valakit megfosszanak a jogaitól, vagy bármilyen más módon elnyomják. Egyértelmű konszenzus van azt illetően, hogy az igazságtalanság és agresszió a nem-muszlimok felé (akik a muszlimok által vezetett állam védelme alatt élnek) sokkal súlyosabb és fájdalmasabb cselekmény, mintha egy muszlim személy lenne az elszenvető fél. Az iszlám hozzáállása azokhoz a személyekhez, akik nem tudják megvédeni magukat, vagy érvényesíteni a jogaikat, egyértelmű és világos. Az általa elképzelt állam hisz egy totális erkölcsben, amely megfelel minden ember számára és nem lehet megváltoztatni. Hi-

¹⁵ A zoroasztrizmus iszlám általi elismeréséről megoszlanak a vélemények, mivel az ezzel kapcsolatos Korán-fejezetben nincsenek név szerint megemlítve, habár bizonyos értelmezések szerint utalnak rá.

telesnek kell lenni és igaznak a többi emberrel, még akkor is ha ők hazudtak. Nagy tévedés azt hinni, hogy az általa elképzelt ideális állam csak és kizárólag a teológiára épül. Inkább azt lehet mondani, hogy az egy civilizált állam, amely a választáson, egyetértésen és konzultáción alapszik.

6. A Qaradawit ért bírálatok

Számos kritika érte az egyiptomi vallástudóst az elmúlt években. Nyilvánosság előtt többször is bebizonyosodott róla, hogy erőszakos szélsőségesekhez és propagandistákhoz kötődik világszerte. Matthew Levitt, a Washingtoni Közel-Kelet Politikai Intézet munkatársa Qaradawit „a Muszlim Testvériség radikális szárnya egyik legnyilvánvalóbb emberének” nevezte (CEP, 2022). Qaradawit közvetlenül a Muszlim Testvériség vezetésével, köztük Mahmúd Ezzat vezetővel és más, olyan politikai személyiségekkel hozták közvetlen kapcsolatba, mint például Mahmoud Ghozlan és Muhammad al-Beltagi, akiket az egyiptomi kormány elleni erőszakos tiltakozások bátorításával vádoltak meg. Támogatta a Muszlim Testvériséghez szorosan kötődő volt egyiptomi elnököt, Muhammad Mursit is, akit először életfogytiglani börtönbüntetésre majd halálra ítélték kémkedés, hatalommal való visszaélés és a tüntetők megkínzásának vádjával. Mursi egyébként 2019-ben rossz egészségi állapotba kerülte. Qaradawi volt az Egyesült Államok által megjelölt „Union of Good” jótékonyági szervezet elnöke is, amelyet azzal vádolnak, hogy pénzt juttatott el a – Muszlim Testvériség palesztin ágának is tekintett – Hamas szervezetnek. A Hamas vezetője, Ismail Haniyya tagja a Qaradawi által korábban vezetett Iszlám Tudósok Nemzetközi Szövetségének, és Qaradawi köztudottan „halálig tartó dzsihadra” szólított fel Izrael ellen a Haniyya-val folytatott találkozóin (CEP, 2022). Emellett az egyiptomi származású vallástudós több olyan videófelvételen is hallható, melyekben a sűtákkal kapcsolatos rendkívül negatív és degradáló gondolatait prezentálja.

7. Összegzés

Yusuf al-Qaradawi gondolatainak és szemléletének ismertetésén túl, megkíséreltük bemutatni az ideális muszlim társadalom és az általa elképzelt ideális állam főbb attribútumait, emellett fókuszba állítottuk a Katarban élő egyiptomi vallástudós extrémizmushoz való viszonyát is. Nyilvánvalóvá vált, hogy Qaradawi számára az iszlám tanításait olykor félreértelmező és kifordító szélsőséges beállítottságú muszlimok, afféle hibás elemek a gépezetben, akik felé számos kritikát fogalmazott meg különböző műveiben.

Az ő általa elképzelt ideális államot nevezhetjük akár utópisztikusnak is, mivel annak megvalósítása több fronton is gátakba ütközne. Nézete szerint az ideális állam se nem etnikai, se nem területi állam, nincs törzsi és földrajzi határok közé szorítva. Szerinte Isten egyedisége a döntő tényező egy ilyen állam megalakulásánál, ami még egy fantazma világban akár reális is lehetne, de tudjuk, hogy egységes iszlám nem létezik. A felekezetek is számtalan kisebb felekezetre szakadtak szét az idők folyamán, és itt még az etnikai különbségeket meg sem említettük. Ettől eltekintve államszemlélete,

valamint kisebbségpolitikája a közjót tartja szem előtt, ami ideális kiindulópont lehetne bizonyos hosszú évtizedek óta válságokkal küzdő iszlám vallású országoknak is. Azonban ne felejtjük el, hogy sok esetben ellentmondásos okfejtésekbe bonyolódik, továbbá olykor toleráns beállítottsága ellenére is érződik mondataiban a szélsőség, melynek oka lehet a helytelen közlésmód, vagy éppen a direkt és ítélező hozzáállás is, amitől személyiségjegyei körülhatárolhatatlannak tűnnek.

Felfogásának pozitív oldalai mégis kiemelendők, mint például a fundamentalistákkal kapcsolatos hozzáállása, akikkel szemben hibaként rótta fel, hogy nem fektetnek kellő energiát az emberek közötti kooperáció kialakításába, valamint az igazságosság, jámborság, együttérzés és tolerancia terjesztésébe. Ilyen jellegű attitűdje megkülönbözteti őt az ártalmas radikális tevékenységet folytató vallástudósoktól, ami miatt afféle mérsékelt fundamentalistának tekinthető.

Felhasznált irodalom

- Abul Hasan Ali Nadwi Center (é. n.). *Abul Hasan ali Nadwi Center*. <https://abulhasanalinadwi.org/Al-feqh.com> (é. n.). Sunnah Prayers. <https://www.al-feqh.com/en/supererogatory-salat>
- Arageek (2022). من هو يوسف القرضاوي [Yusuf al-Qaradawi]. *Arageek*. <https://www.arageek.com/bio/yusuf-al-qaradawi>
- Binbaz (é. n.). ما صحة حديث: «من لم يهتم بأمر المسلمين فليس منهم»؟ [Mi igaz a hadísban: „Akit nem érdekelnek a muszlimok ügyei, az nem tartozik közéjük?”]. Binbaz. <https://tinyurl.com/23uwpzsx>
- CEP (2022): *Yusuf al-Qaradawi's Ties to Extremists*. Counter Extremism Project. <https://www.counterextremism.com/yusuf-al-qaradawi>
- Hillenbrand, C. (2016). *Az iszlám. Új történeti bevezetés*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Iványi, T. (2007). *Szúfi Szertartások*. Budapest: Séri Filológiai és Arab Tanszék.
- Magyar Értelmező Szótár (2003). *Extrémizmus*. Budapest: Akadémia Kiadó
- Marefa.org (é. n.). محافظة الغربية [al-Gharbiyya kormányzóság]. *Marefa.org*. https://www.marefa.org/%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9
- Modarresi, M. T. al-. (2016, március 26). *The Laws of Islam*. Enlight Press. <https://web.archive.org/web/20190802163247/http://almodarresi.com/en/books/pdf/TheLawsOfIslam.pdf>
- Nagy, D. (2016, február 28). A hatnapos háború. *Újkor.hu*. <https://ujkor.hu/content/a-hatnapos-haboru>
- Qaradawi, Y, al-. (1987). *Islamic Awakening Between Rejection and Extremism*, The International Institute of Islamic Thought.
- Qaradawi, Y, al-. (2004). *State in Islam*. al-Falah Foundation For Translation, Publication and Distribution, Third Edition, Cairo.
- Saritoprak, Z. (2014, július 30). *Abu Bakr Al-Siddiq*. Oxford Bibliographies. Oxford University Press.
- Watt, W. M. (2000). *Az iszlám rövid története*. Budapest: Akkord Kiadó.
- Weiss, G. H. (2008). *Az arabok rövid története*. Budapest: ELTE Orientalisztikai Intézet / Kőrösi Csoma Társaság.

MÜLLNER NÁNDOR MÁTÉ

Jama'at-e-Islami szerepe
Pakisztán iszlamizálódásában

JAMA' AT-E-ISLAMI SZEREPE PAKISZTÁN ISZLAMIZÁLÓDÁSÁBAN

MÜLLNER NÁNDOR MÁTÉ¹

Absztrakt

A tanulmány célja bemutatni, hogy milyen körülmények között jött létre Pakisztán állam és hogy milyen belső erők és külső események formálták az alakulása utáni első két évtized politikáját. Mindent egy iszlamista mozgalom, a *Jama'at-e-Islami* bemutatásán keresztül fogom megtenni. A cikk kitér a mozgalom alapítójának Abu al-'Ala Maududi életútjának ismertetésére és vázolja, hogy milyen körülmények vezettek ahhoz, hogy – először – pán-iszlamista mozgalmat alapítson, ami később átalakult politikai párttá. A *Jama'at-e-Islami* kezdeti történetének leírása során megpróbálok rávilágítani arra a folyamatra, ami odáig vezetett, hogy a Pakisztáni Iszlám Köztársaság alkotmánya gyakorlatilag hűen tükrözi Maududi eszmeiségét, annak ellenére, hogy a *Jama'at-e-Islami* szinte soha nem ért el kimagasló eredményeket a választásokon. A cikk választ keres arra a kérdésre, hogy vajon létezett-e, létezhetett-e szekuláris, demokratikus alternatívája Pakisztánnak és milyen folyamatok indították be az 1970-es években az iszlamizálódás folyamatát és hogy vajon létezhet-e politikai jövő egy olyan pártnak, amelynek minden követelése teljesült, anélkül, hogy egyszer is a hatalom közelébe került volna.

A cikkben használt arab és urdu eredetű nevek és szavak transliterációjához az angol nyelvben meghonosodó átírást fogom használni. Kivételt képeznek azok az esetek, amikor egy-egy kifejezésnek van magyar nyelvű megfelelője, vagy ha egy adott címet az általam használt forrásban nem lefordítva, csupán átírva tüntetett fel a szerző. A munkám során – hacsak külön fel nincsen tüntetve – a keresztény időszámítást használom.

Kulcsszavak: *Jama'at-e-Islami*, Abu al-'Ala Maududi, Pakisztán, iszlamizáció, *mujaddid*

¹ Müllner Nándor Máté, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola PhD hallgatója.

Abstract

The purpose of this study is to show the circumstances under which the state of Pakistan was created and what internal forces and external events shaped the politics of the first two decades after its formation. I present this through the history of an Islamist movement, *Jama'at-e-Islami*. The article describes the life of the founder of the movement, Abu al-'Ala Maududi, and outlines the circumstances that led him to - first - found a pan-Islamist movement, which later transformed into a political party. During the description of the early history of *Jama'at-e-Islami*, I will try to highlight the process that led to the fact that the Constitution of the Islamic Republic of Pakistan practically reflects Maududi's idealism, despite the fact that *Jama'at-e-Islami* almost never achieved outstanding results in elections. The article seeks an answer to the question of whether there was or could be a secular, democratic alternative to Pakistan and what processes started the course of Islamization in the 1970s and whether there could be a political future for a party whose demands were fulfilled without even once coming close to power.

Keywords: *Jama'at-e-Islami*, Abu al-'Ala Maududi, Pakistan, islamization, *mujaddid*

1. Bevezetés

Pakisztán állam 1947. augusztus 14-én alapult. Ma, több mint hetvenöt évvel azután, hogy elnyerte függetlenségét a gyarmatosított Indiától, még mindig küzd azért, hogy lakosai nemzetként tekintsenek magukra. Az ország vezetése több mint harmincnyolc évig a Pakisztáni Hadsereg vezetőinek kezében összpontosult, de befolyásuk akkor is érezhető volt a politikában, amikor szabad választásokon győztes kormányok irányították az országot.

Ez a fajta kettősség nem csak az új ország politikai elitjének gondolkodásmódjában volt megfigyelhető. Az Indiai Brit Hadsereg legnagyobb részt muszlimokból állt az 1857-es szípojlázadást követően. Pakisztán megalapulása után a briteknél szolgáló csapatok alkották az önálló Pakisztáni Hadsereg magját, amely szintén paradox identitású volt: vallási gyökerekkel rendelkező, de a nyugati rendszerben szocializálódott emberekből állt, akik nem érezték sajátjuknak az éppen megalakult állam politikai céljait. Ennek eredményeképpen Pakisztán korai története tulajdonképpen a fejletlen politikai rendszer és a jól szervezett és kiképzett hadsereg ellentétéként is leírható. A hadsereg létszámbeli fejlődését a politikusok nem tudták megakadályozni, hiszen az ország függetlenségét csakis a katonák biztosíthatták az ellenséges Indiával szemben. Az, hogy gyakorlatilag négy vesztes háborút vívtak Indiával szemben, nem eredményezett egyértelmű népszerűségvesztést a hadsereg számára. Sőt, statisztikák azt mutatják, hogy az 1965-ös és az 1971-es háború után is megnőtt azon fiatalok száma, akik a hadsereghez önként csatlakoztak (Malik, 2008). Ez azonban csak kis szegmense volt a majdnem kétszáz milliós lakosú Pakisztánnak. A háborús vereségeket követően a hadsereg vezetői kénytelenek voltak engedelményeket tenni az iszlamista politikai mozgalmaknak azért, hogy továbbra is hatalmon maradjanak, valamint – ha kiírják a szabad választásokat –, akkor egy velük szimpatizáló politikai erő kerüljön többségbe a háromszáz fős nemzetgyűlésben.

Annak ellenére, hogy Pakisztán 1947-ben egyetlen országgént – a brit India muszlimok által többségben lakott térségként – jött létre, az ország kezdetben két részből állt, Kelet- és Nyugat-Pakisztánból, amelyeket egy ellenséges állam, India választott el egymástól. Az események, amelyek Pakisztán megalapításához vezettek, nagyban megnehezítették az állam hatékony kormányzását: a gyarmattartó britekkel való, majd egy évtizedig tartó függetlenségi harcokat egy hatalmas, gyorsított migrációs hullám követte, ugyanis a britek úgy döntöttek, hogy 1948 helyett egy évvel korábban hagyják el egykori gyarmatukat. A vallási hovatartozás szerinti lakosságcsereben több mint tizenégy millió ember vett részt, az eseményeket követő erőszakos cselekményekben pedig több mint egymillióan – hinduk, szikhek és muszlimok – veszítették életüket (Mehdi, 1994).

Annak ellenére, hogy vallási hovatartozás alapján húzták meg az új államok határait, Pakisztán létrejöttét elsősorban a szekuláris, modernista nézeteket valló politikusok szorgalmazták. A Muhammad 'Ali Jinnah által vezetett Muszlim Liga – ami a negyvenes évek eleje óta szorgalmazta a kétállami megoldást – célja elsősorban a muszlimok önrendelkezésének megvalósítása, szociális és gazdasági függetlenségének kialakítása volt. Az 1947-es választásokon aratott sikere után azonban Jinnah és Muszlim Liga vezető politikusai kénytelenek voltak egy olyan alkotmányt létrehozni, amelyet nemcsak a tanult, polgárosodott városiak támogattak, hanem a vidéki tömegek, az Indiából menekült muszlimok és a vallástudósok ('*ulama*) is. Így vált a vallás a politika eszközévé már a független állam létrejötte utáni első években, létrehozva 1956-ban – az alkotmány elfogadásakor – a modernkori muszlim történelem első „iszlám-demokráciáját” (Iqbal, 2009).

A következő tanulmány célja, hogy bemutassa azokat a politikai és történelmi eseményeket, amelyek elvezettek Pakisztán két, iszlám alapokon nyugvó alkotmányának megírásához. Be fogja mutatni a *Jama'at-e-Islamit*, azt a – kezdetben vallási mozgalmat, majd, Pakisztán megalakulása után – politikai pártot, amelynek ideológiáját leginkább tükrözi az 1956-os és az 1973-as alkotmány. És hogy milyen sorsa lehet egy iszlamista pártnak, amelynek követeléseit nem önmaga, hanem más pártok valósították meg.

2. Maudūdi élete Brit Indiában

A *Jama'at-e-Islami* (Iszlám Közösség) alapítója Abu al-'Ala Maududi (1903-1979), újságíró és vallástudós, aki közel harmincegy évig (1941 és 1972 között) volt a mozgalom irányítója. Maududi 1903-ban született Aurangabadban. Családjának férfi tagjai még mogul uralkodók (észak-indiai muszlim birodalom 1526 és 1858 között) mellett szolgáltak, így az 1858-as brit győzelem és a gyarmatosítás kezdete után erőteljes brit-ellenesség jellemezte a családot. Maududi apja ügyvéd volt, aki fiát arabul és perzsául, valamint iszlám tanulmányokra is taníttatta. Később, apja halála után Maududi otthagytá a deobandi szúfi oktatást és magától kezdte el az angol nyelvet és nyugati civilizációt tanulmányozni, ekkor határozta el, hogy újságíró lesz. 1921 és 1924 között csatlakozott a *Khilafat* mozgalomhoz, amit abban a reményben alapítottak 1919-ben, hogy rávegye a briteket arra, hogy az első világháborúban vereséget szenvedő Oszmán Birodalom vezetőjének vallási autoritását

megőrizze és ne mozdítsa el VI. Mehmed szultánt (uralk.: 1918-1922) a kalifa pozíciójából. A mozgalmat Mahatma Gandhi (1969-1948) is támogatta, így ez lett az első muszlimok és hinduk közötti együttműködés, amely a brit hatalom ellen irányult. A mozgalomnak maguk a törökök vetettek véget, amikor 1922-ben megalapították a Török Köztársaságot, 1924-ben pedig eltávolították a kalifa pozíciójából VI. Mehmedet (Gilani, 2009).

Az elkövetkezendő évtizedben a pán-iszlamizmus volt jellemző az Indiai-félsziget muszlimjaira, valamint a hindukkal való fokozódó ellentét. Maududi maga úgy döntött, hogy nem csatlakozik több politikai mozgalomhoz, az életét arra teszi fel, hogy „megőrizze az iszlámot a muszlimok számára”. 1929-ben megjelentette az *al-Jihad fi al-Islam* (A dzsihád az iszlámban) című művét, amely a nemzetközi jogi gyakorlatot hasonlította össze az iszlámjoggal és leírta a dzsihád működésének feltételeit és szabályait (Mehdi, 1994). Ez az urdu nyelven írt mű megalapozta Maududi hírnevét, mint muszlim gondolkodót, aki kompetensen képes védeni az iszlámot az európai és a hindu támadásoktól is. 1932-re az iszlám védelme és népszerűsítése vált élete céljává, 1933-ban elvállalta a Tarjuman-al-Qur'an (A Korán értelmezése) című lap főszerkesztői tiszttét, ahol haláláig publikált (Gilani, 1990).

A harmincas években folytatódott a muszlimok polarizációja. A brit parlament 1935-ös Indiára vonatkozó törvénye és az 1937-es választásokon elszenvedett vereségek választások elé állították a muszlimokat: vagy belenyugszanak a hinduk által vezetett India létezésébe, vagy fellépnek ellene. Ez utóbbit szorgalmazta az 1906-ban alapított Muszlim Liga, amely Muhammad 'Ali Jinnah (1876-1948) vezetése alatt végig a muszlim közösség bevonását követelte a gyarmatosított India vezetésébe. Miután ez nem valósult meg, Jinnah 1940-től az önálló muszlim állam létrehozását követelte (Malik, 2008).

Maududi egyik törekvést se támogatta. Szerinte a muszlimok első feladata az lenne, hogy visszatérjenek a „tisztá iszlámhoz”, hogy felkészüljenek az előttük álló küzdelmekre. Vissza kellene utasítaniuk az együttműködést a hindukkal és továbbra is igényt kell formálniuk egész India irányítására (Sayeed, 1957). A harmincas években írt cikkei mind az államiságot szorgalmazó, mind a hindukkal való békés együttélésben hívó oldalt egyaránt kritizálták. A negyvenes évekre azonban, amikor már szinte biztossá vált az önálló Pakisztán létrejötte, egyre inkább a Muszlim Liga ellen fordult, hiszen őket látta egyetlen politikai ellenfelének a később megalapuló államban.

Továbbra is tiltakozott az ellen, hogy két állam jöjjön létre, mert ez a fajta „muszlim nacionalizmus” megakadályozná az iszlám terjedését Indiában, olyan területeket is átadva a később alapuló Indiának, amelyek történelmileg – a mogulok uralkodásának ideje alatt – muszlim többségűnek számítottak. Így a Muszlim Liga önként, alárendelt viszonyba kényszerítette volna a később létrejövő Pakisztánt, ami – szerinte – az összeomláshoz és az iszlám Indiai-félszigeten való megszűnéséhez vezetett volna (Ibid).

1937-ben a Muszlim Liga vereséget szenvedett a választásokon, így a gyarmati parlamentbe gyakorlatilag csak hinduk jutottak be, amely győzelem aztán a muszlim kisebbség ellen hozott törvényekhez és túlkapásokhoz vezetett. Ilyen körülmények között a muszlimok könnyedén beteljesülni látták

a Maududi által leírtakat. Ekkor jelentek meg először vallási szimbólumok politikai plakátokon. Új politikai szövetségek és programok jöttek létre: a Muszlim Liga a negyvenes évektől kezdve az Iszlám Állam létrehozását és az iszlám megőrzését állította programja középpontjába, mely mellett alig hangsúlyozta a szekuláris, modernizációra irányuló politikai célkitűzéseit, így állítva maga mellé a vallásos tömegeket és a városi értelmiségieket is – megnyerve Muhammad 'Ali Jinnah számára Pakisztán első, független választását 1947-ben (Malik, 2008). Ez a győzelem azt is jelentette, hogy a pakisztáni nacionalizmus már az állam megalakulásától kezdve felhasználta az iszlámot a saját érdekében és politizálta a vallást.

3. Maududi vallási autoritása

Az iszlámban létezik egy, Mohamed próféta mondásaira vagy cselekedeteire (hadisz) visszavezethető fogalom: a *mujaddid*, ami szó szerint újítót jelent. A hadisz a Korán után a muszlimok legfőbb jogforrása, így az abban foglaltak – amennyiben a hadízt megőrző hagyományláncolat épnek és Mohamedig visszavezethetőnek bizonyul – nagy jelentőséggel bírtak a muszlimok életében.

Abu Dawud al-Sijistani (817-889) hadiszgyűjteményében jegyezte le a következő hadízt: „Bizony Allah elküldi ennek a népnek minden évszázad fordulóján azt, aki megújítja a népnek a vallását” (Abu Dawud, 1967). A hagyományláncolatot vizsgálva a hadízt hitelesnek (*sahih*) állapították meg a középkori hadisz-tudósok, többek között al-Hakim al-Nishabur (933-1014) és Musa al-Khurasani al-Bayhaqi (994-1064) (al-Munawi, 1937).

A hadisz értelmezésével a muszlimok első generációi szinte egyáltalán nem foglalkoztak, ebből arra következtethetünk, hogy a hadisz abban az időben közszájon forgott, és létezett egy általánosan elfogadott értelmezése. Az első művek, amik a hadisz különböző értelmezéseit és mujaddid (újító) listákat tettek közzé a 12. században jelentek meg először, ilyenek voltak többek között Muhammad al-Tusi al-Ghazali (1057-1111) *al-Munkidh min al-Dalal* és 'Izz al-Din Ibn al-Athir (1160-1233) *Jam'iat al-Usul* című munkái (Ibid). Az elkövetkezendő évszázadokban a hadisz értelmezése egyfajta „virágzáson” ment át, amelynek Jalal al-Din al-Suyuti (1445-1505) vetett véget, aki összegyűjtötte ezeket a különféle, egymással sokszor ellentétes értelmezéseket és tételesen megcáfolta azokat, kanonizálva a hadisz értelmezését *al-Tanbi'a fi-man yab'atuhu Allah al kull ra's al-mi'a* munkájában.

A kanonizáció azért is fontos volt, mert a hadisz maga („Bizony Allah elküldi ennek a népnek minden évszázad fordulóján azt, aki megújítja a népnek a vallását.”) általánosan fogalmaz az újító (mujaddid) személyével és munkásságával kapcsolatban, ráadásul se a Korán, sem más hadiszok nem magyarázzák a fentebb leírt hadízt. al-Suyuti saját kutatásai alapján megállapította: a *mujaddid*nak férfinak, szellemileg épnek, testileg érettnak és egészségesnek kell lennie. Jártas kell legyen a vallási tudományok összes ágában és tisztában kell legyen az adott kor muszlimjainak problémáival, amelyekre vallásjogi megoldásokat kell kínálnon. Az iszlám védelmezőjeként kell fellépnie és önszántából kell *mujaddid*dá válnia. A muszlim időszámítás szerinti évszázad fordulóján az adott évszázad *mujaddid*ja életben kell legyen, előtte tanítói munkát kell folytatnia, de munkája csak az évszázad

fordulója után fog kiteljesedni. A muszlimok engedelmisséggel tartoznak neki, az ő vallásjogi döntései – amelyek nem mennek szembe a Koránban vagy a hadiszokban foglaltakkal – kötelező érvényűek minden muszlim számára (al-Suyuti, 1989).

Ezeket a megállapításokat – többek között – azon *mujaddid*ok életének és munkáinak tanulmányozásai során vont le, akiket a szunnita muszlim közösség általánosságban véve elfogadott egy adott évszázad *mujaddid*jának. Ezek voltak 'Umar ibn 'Abd al-'Aziz (682-720), aki II. 'Umar néven uralkodó (718-720) Omajjád kalifa volt, aki, megszüntetve a titulus örökölhetőségét, olyanná igyekezett visszaállítani a kalifátus intézményét, mint az első négy, Helyesen Vezetett kalifa (Abu Bakr, 'Umar ibn al-Khattab, 'Utman ibn 'Affan és 'Ali ibn Abi Talib) idején volt. A második *mujaddid* Muhammad ibn Idris al-Shafi'i (767-820) volt, aki az iszlámjog alapjait fektette le élete során. Az iszlám időszámítás szerinti ötödik század *mujaddid*ja Muhammad al-Tusi al-Ghazali (1058-1111) volt, aki a helyi hagyományok iszlámra gyakorolt hatásait szüntette meg (Ibid.)

A *tajdid* (vallási újítás) és a *mujaddid* fogalma al-Suyuti munkásságának köszönhetően a XVI. századtól kezdve nemcsak a Közel-Keleten és Egyiptomban terjedt el, hanem az iszlám peremvidékein, Afrikában és Ázsiában is. Közép-Ázsiában és az Indiai-félszigeten Ahmad al-Faruqi al-Sirhindi (1564-1624), Shah Waliullah Dehlawi (1703-1762), Sayyid Ahmad Barelwi (1786-1831) és Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908) voltak azok a *mujaddid*ok, akiket koruk befolyásos muszlimjai, vagy tanítványaik, esetleg önnön maguk jelöltek a vallás Újítóinak. Ebbe a sorba helyezkedett bele Abu al-'A'la Maududi is, amikor kijelentette, hogy ő korának *mujaddid*ja (Maudoodi, 2009).

4. Mujaddidok Közép-Ázsiában

Maududi 1940-ben adta ki *Tajdid-o-Ihya'-i-Din* című munkáját, amelyben, urdu nyelven fejti ki a vallási megújulásról és az őt megelőző újítókról a véleményét. Szerinte a *mujaddid* a prófétákhoz közeli állapotban levő ember, aki tisztán látja a vallás útját, a szélsőség minden formáját megveti, egyensúlyt teremt a jelen kor és a múlt hagyományai között. Tökéletesen ismeri az iszlámot és meg tudja különböztetni a „nem iszlámtól”: ebben különbözik a leginkább a politikusoktól, akik az iszlám és egyéb vallások harmóniáját hirdetik. A *mujaddid*nak – a más vallásokat illetően – mindig a „legkompromisszumképtelenebb” embernek kell lennie (Maudoodi, 2009)².

Minden muszlim számára kötelező, hogy felfedje az adott korszak vallási tudatlanságát és azokat a saját eszközei szerint megpróbálja megszüntetni. Az adott évszázad Újítójának a feladata ezen felül az iszlám központú oktatás szervezése, a *shari'a* (vallásjog) tanítása, és az *ijtihad* (a Koránban és a szunnában foglaltak alapján levezetett jogi érvelés) végrehajtása. Ezen tevékenységek együtt megtisztítják a vallást, amely aztán visszaáll az első két kalifa (Abu Bakr uralk.: 632-634; 'Umar ibn al-Khattab uralk.: 634-644) uralkodásának idejének tisztaságára. Ez a cselekménysor oda fog vezetni, hogy a muszlim társadalom, mind fejlettségben, mind morálisan más, valláson vagy ideológián alapuló társadalmak fölé kerül majd.

² A fejezetben Maududi *A short history of the revivalist movement in Islam* című munkáját foglalom össze.

A *mujaddid* feladata továbbá az iszlám védelme külső ellenségektől és a külső hatalmak által támogatott belső ellenségektől. Miután legyőzte az iszlámot fenyegető veszélyeket, a végső *mujaddid* (*Mahdi*) megreformálja az egész világot a muszlim mozgalom által.

A könyv következő fejezeteiben bemutatja az általa Újítóknak tartott személyek munkásságát, eredményeit és kifejti, hogy azok hol és miért vallottak kudarcot. al-Ghazali érdeme a görög művek terjedésének megakadályozása, a bennük foglaltak tételes cáfolata volt, hibái abban rejlettek, hogy hagyta, hogy a racionális tudományok és a szűfizmus (iszlám misztika) hatást gyakoroljon a gondolataira. Csak a muszlimok morálját újította meg, de a helytelen gondolatoktól és a nem a Koránból és szunnából eredeztethető újításoktól nem tisztította meg az iszlámot.

Ahmad al-Faruqi al-Sirhindi érdeme az volt, hogy szembe szállt a bahái elmélettel; ami azt hirdette, hogy az iszlám megjelenésének ezredik évfordulóján egy új vallás jön létre, ami a hindu és az iszlám keveréke lesz és a mogul uralkodó I. Akbar (uralk.: 1556-1605) lesz a tökéletes emberi lény. Ezzel az uralkodói udvarban és a muszlim vallási vezetők által is jóváhagyott elmélettel szállt szembe al-Sirhindi, aki munkája során megtisztította a kormányzati rendszert és a muszlim vallási vezetők gondolatait, létrehozva egy iszlámjogban jártas réteget, akik terjeszteni tudták az iszlámot az Indiai-félszigeten. Al-Sirhindi hibája Maududi szerint az volt, hogy csak az adott kor elitjét tanította, nem fordított energiát a muszlimok mindennapos problémáinak megoldására.

Shah Waliullah megpróbált létrehozni egy mindenki által elfogadott, kodifikált iszlámjogi gondolkodásmódot, ami a moralitást és a kultúrát hivatott megőrizni a következő kornak. Maududi szerint Waliullah al-Ghazali munkásságát folytatta, legnagyobb hibája az volt, hogy a fejletlen nyomtatási technikának köszönhetően Waliullah munkái nem tudtak olyan gyorsan elterjedni a muszlimok között, hogy azokat felhasználva létrehozzanak egy olyan közoktatási rendszert, ami a hadisz-tudományokat, a Korán-értelmezést vagy az iszlámjogot tanította volna a tömegeknek.

Ahmad Barelwi olyan mozgalmat hozott létre, amely az emberek vallási morálját változtatta meg és felkészítette az embereket a dzsihádra, ami létrehozta volna a kalifátust, ahol a törvénykezés alapja az iszlámjog lett volna. A szikhek elleni lázadása (1826-1831) azért bukott el, mert a szűfik szembe helyezkedtek Barelwi-vel és a helyi vallástudósok se támogatták a háborúját, ami azt eredményezte, hogy az elfoglalt területekről a muszlimok nem csatlakoztak a hadseregéhez, ami aztán a szikh túlerővel szemben összeomlott.

Maududi, miután cáfolta az al-Suyuti által leírtakat: szerinte nem csupán egy *mujaddid* lehet az évszázadnak, sőt, az se biztos, hogy az iszlám időszakítás fordulóján kell, hogy éljen és munkálkodjon (Maududi az iszlám időszakítás szerint 1321-1399 között élt); levonta a saját konklúzióját az előtte élt *mujaddidok* munkájával kapcsolatban: a *mujaddidok* célja egy iszlám típusú demokrácia létrehozása volt. Hogy a modern korban el tudja érni, a politikát kell felhasználnia a kor *mujaddidjának*, Abu 'alá Maududinak.

A *tajdid*dal (az iszlám évszázadonként való megújítása) kapcsolatos kutatásaim során több *mujaddid* munkáját is tanulmányoztam, de eddig Maududié volt az egyetlen, amely a *tajdid*ot egy komplex folyamatként mutatta be. A *mujaddidok* tevékenységére pedig nem egy adott korra és annak

problémáira adódó válaszként tekint, hanem olyan emberek erőfeszítésére, akiknek közös, világosan meghatározott célja van, de a társadalom – vagy saját – hiányosságai miatt nem tudták azt elérni. Véleménye szerint nemcsak tanulmányozni kell az előző korok *mujaddid*jait, hanem kritizálni is kell a munkájukat, hogy az ő hibáikat az új *mujaddid* ne kövesse el.

5. Kezdetek, iszlamista mozgalomként

1941 augusztusában Maududi felhívást tett közzé, mely szerint létre kívánja hozni a *Jama'at-e-Islami* mozgalmat, amivel helyreállítja a muszlim közösséget (*umma*) iszlám értékek alapján, és szellemileg felkészít és kiképez egy muszlim értelmiségi réteget, amely aztán végrehajtja az iszlám forradalmat. (Maudoodi, 19972) Az alapításon megjelent hetvenöt fő nagy része középosztálybeli, tanult, a nyugati civilizációval ténylegesen kapcsolatba került muszlim volt. Néhányan a kor prominens vallástudósai közül is csatlakoztak a mozgalomhoz, ám 1948-ra már mindannyian kiléptek a *Jama'at-e-Islami*ből (Nasr, 2002).

Az alapuló gyűlésen a jelenlevők így határozták meg a mozgalom célját: a muszlim társadalom számára biztosítson olyan körülményeket, ahol az iszlám hiten alapuló életet élhetnek, amely Allahnak tetsző ezen a világon és a megváltáshoz vezet a halál után. Hogy ezt elérjék, egy öt lépéses programot hirdettek (Gilani, 1990):

- Először elkezdik az emberi elmék oktatását az isteni eszmék, értékek és elvek fényében.
- Majd a társadalom egyes tagjainak életének „megreformálását és megtisztítását” hajtják végre, amely aztán lehetővé teszi számukra, hogy igazán vallásos személyiséget alakíthassanak ki.
- Ezeket a helyes életet élő embereket a *Jama'at* vezetése alá szervezik, felkészítik és kiképezik arra, hogy még több embert tegyenek „igazán” muszlimmá.
- Miután elég „igazi muszlimot” képeztek ki, minden lehetséges lépést meg fognak tenni a társadalom egészének megreformálása érdekében: a társadalom intézményeit újjá kell szervezni az iszlám tanításaival összhangban.
- Végül forradalmat idéznek elő a társadalom politikai vezetésében, újjá szervezve a politikai és gazdasági rendszert úgy, hogy az összhangban legyen az iszlámmal, így létrehozva az Iszlám Államot.

Ezen az alapító ülésen egyeztek meg a jelenlevők a szervezet felépítéséről is. Három rangot különítettek el egymástól: a Tagokét, akik közül kiválasztották a Központi Tanácsadó Testületet, akik megválasztották a mozgalom Emírjét (Vezető). Ehhez az elrendezéshez adták hozzá 1951-ben a „Szimpatizánsok” rangját, akik közül kiválaszthatták a későbbi Tagokat (Sayeed, 1957).

1947-től, Pakisztán megalapulásától kezdve, miután a *Jama'at-e-Islami* már politikai szervezetként is létezett, a párttagok között – országos szinten – két újabb rangokat vezettek be: a Emír Helyettesét

és a Főtitkárt. Ezen felül minden, már említett tisztség létezett tartományi, területi, városi, kerületi szinten is. Minden szinten létezett egy Tanácsadó Testület, ami megválasztotta az adott terület vezetőit, akik – saját felelősségükön kívül – a nagyobb terület Tanácsadó Testületében is reprezentálták az adott területet (Ibid).

1956-ig az Emírt a Központi Tanácsadó Testület választotta, azóta viszont már közvetlenül a párt tagjai. A megválasztáshoz elég az egyszerű többség is. Az Emírt öt évre választják és akárhányszor újraválasztható. Az Emír a hatalom legfőbb forrása a *Jama'at* életében, a tagok hűségesküt tesznek az Emíri hivatalnak és teljes engedelmességgel tartoznak annak. Habár a párt politikáját a Központi Tanácsadó Testület határozza meg, az Emír vétőjoggal rendelkezik. Az Emírt a Központi Tanácsadó Testület kétharmadnyi szavazattal távolíthatja el megbízatásának lejárta előtt. Az 1941-es ülésen választották meg Maududit Emírnek, amely tisztséget politikától való 1972-es visszavonulásáig viselt (Gilani, 1990).

1941 és 1947 között a mozgalom politikai aktivitása kimerült abban, hogy nyíltan szembe helyezkedett a Pakisztán megalapítását követelő Muszlim Ligával. Sokkal hangsúlyosabb volt a mozgalom belső struktúrájának megszilárdítása és a vallási eszmék terjesztése. Maududi személyesen képezte ki a *Jama'at* új tagjait, hogy azok önállóan is képesek legyenek új tagokat toborozni. Ekkor alapult meg a mozgalom saját nyomdája és lapja, amelynek főszerkesztője Maududi volt és amelyben urdu nyelven publikált. Szintén ebben az időben kezdte el megírni urdu nyelvű Korán-magyarozatát és létrehozott egy fordító csoportot is, akik vallási műveket fordítottak arabról urdura (Sayeed, 1957). Ez a tevékenység, valamint Maududi műveinek fordítása és külföldön való terjesztése mind a mai napig a *Jama'at* egyik legfőbb tevékenysége.

6. A mozgalom politikai párttá alakul

1947 után a *Jama'at-e-Islami* két részre szakadt. Az egyik maradt az újonnan alapult Indiában, *Jama'at-e-Islami* India néven Maududi közeli barátjának, Abu al-Lays Islahinak a vezetése alatt. A szervezet fő célja az Indiában hátramaradt muszlim közösség megőrzése és az iszlám terjesztése volt (Malik, 2008). A másik *Jama'at-e-Islami* Pakistan (továbbiakban *Jama'at*), Maududi vezetésével, amely azt a célt tűzte ki maga elé, hogy Pakisztán egy – a *Jama'at* értékei szerint is – Iszlám Államként üzemeljen. A két ország közötti feszült viszony miatt a két szervezet alig tartott egymással kapcsolatot, ez mind a mai napig nem változott. A közös ideológiai alapok ellenére alig pár év után teljesen más célokat tűztek ki maguk elé a két ország politikai realitásának függvényében.

A Maududi vezette *Jama'at* legfőbb célja az volt, hogy meghatározza Pakisztán kapcsolatát az iszlámmal (Maudoodi, 1952). Néhány nyugaton tanult, szekuláris politikust kivéve a politikai többség megegyezett abban, hogy az új ország alkotmánya és kormánya az iszlám tanításai alapján kell, hogy létrejöjjön. Az elsődleges problémát az jelentette, hogy meg kellett határozni, hogy a vallás milyen viszonyban álljon egy modern állammal. A legtöbb politikus számára elfogadhatatlannak tűnt, hogy bevezessék az iszlámjogot és az iszlám gazdaságtan alapjait, amihez a vallástudósok és a fundamen-

talisták ragaszkodtak. A *Jama'at* ezzel szemben csak azt követelte, hogy azokat a törvényeket, amelyek valamilyen módon szembe mennek a Koránnal és a szunnával, azokat vizsgálják felül és hozzák összhangba az iszlámjoggal (Maudoodi, 1948). Ez a fajta centralista politika Maududi szinte egész politikai karrierjére jellemző volt, kiemelve a modernisták körében a „liberális muszlim”, míg a katonák között a „vallástudós, akivel ki lehet egyezni” jelzőket.

Mivel követeléseivel kapcsolatban Maududi nem kapott egyértelmű támogatást az 1947-es választásokon győztes Muhammad 'Ali Jinnah-tól, ezért 1948-tól kezdve nyíltan követelni kezdte a „muszlim alkotmány” létrehozását. Maududi ekkor már azt követelte, hogy a készülő alkotmányba írják bele „Allah mindenhatóságát” és hogy legyen az „iszlám jog az alapja Pakisztán törvénykezésének”. A követelése a majdnem tizennégy millió, Indiából menekült muszlim között nagy népszerűségnek örvendtek. A Maududi által kiképzett *Jama'at* tagok nagy tömegeket tudtak megmozgatni, folyamatos tüntetéseket, tiltakozásokat tartva a nagyobb városokban. Mindemellett Maududi urdu nyelven írt cikkei miatt, amelyek az Iszlám Állam létrejöttének szükségességét hangsúlyozták, a vidéki értelmiségiek között is nagy népszerűségnek örvendett a *Jama'at*, ami ebben az időben még az egyetlen, iszlám értékeken alapuló pártja volt Pakisztánnak és az egyetlen igazi szorgalmazója az Iszlám Állam létrejöttének – amely ötlettel a negyvenes évek elején a Muszlim Liga szerzett nagy népszerűséget és nyerte meg az 1947-es választásokat. A kormány 1948-ban, látva a *Jama'at* népszerűségét, letartóztatta Maududit és másfél évig fogva tartotta, ám ez csak még népszerűbbé tette az országban (Sayeed, 1957).

A *Jama'at-e-Islami* első nagyobb politikai sikerét 1949 márciusában érte el, amikor az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elfogadta az Objective Resolutiont, azaz azokat a fő pontokat, amelyeket Pakisztán alkotmányának magába kell foglalnia (Malik, 2008). Ez a dokumentum elfogadta a *Jama'at* álláspontját, miszerint „az egész Univerzum feletti hatalom egyedül Allah kezében összpontosul, az a hatalom, amelyet Ő (Allah) Pakisztán államra ruházott az a lakosság választásán keresztül valósul meg, de csakis az Ő általa engedélyezett mértékben”, továbbá hogy a „muszlimok számára lehetővé kell tenni, hogy úgy és olyan helyen éljék az életüket, ahogyan azt az iszlám tanításai megkövetelik”. Ezen kívül a dokumentumban még az is belefoglaltatott, hogy „a demokrácia, a szabadság, az egyenlőség, tolerancia és társadalmi igazságosság elveit, ahogyan azt az iszlám is kimondja, maradéktalanul be kell tartani” (Choundry, 1969), ez a kitétel a modernista politikusok számára is elfogadható volt. A *Jama'at* elfogadta a fenti pontokat, amely, az ő véleményük szerint lerakta egy vallási-demokrácia alapjait.

Az elkövetkezendő években Maududi – miközben igyekezett fenntartani a tömegek szimpátiáját és érdeklődését az alkotmányozó eljárása iránt – kidolgozta az elméletet, amely összeköti a modern államot és az iszlámot. Többek között ekkor írta meg átfogó művét az iszlám politikai elméletéről, az iszlám jog és az alkotmány viszonyáról. Összehasonlító tanulmányokat írt az iszlám és különböző politikai rendszerek viszonyáról, kifejtve az állampolgárok kötelelességeit az Iszlám Állammal szemben és fordítva. Leírta az állam feladatait, funkcióit, a választások a parlament és a politikai pártok szerepét, valamint a polgárok és nem-muszlimok jogait és az államfő jogköreit (Gilani, 1990). Ennek az időszaknak az 1953-ban, az ahmadi szekta ellen irányuló tiltakozások vetettek véget, amelyet a vallástudósok indítottak el.

A vallástudósok azt követelték a kormánytól, hogy nyilvánítsa az ahóhmadi szektát iszlámon kívülinek. az ő véleményük szerint Mirza Ghulam Ahmad eretnekséget követett el, amikor magát először *mujaddid*nak, majd Jézus reinkarnációjának, később pedig új prófétának és az új Korán elhozójának mondta. Ez utóbbi két kijelentés szembemegy a szunnita hittétellel, miszerint Mohamed volt a Próféta Pecsétje, a Korán pedig Allah szava és tökéletes, amely nem szorul kiegészítésre. Az ahmadi mozgalom a 20. század elején a még gyarmatosított Indiában kezdődött és – a brit anyagi támogatásnak köszönhetően – viszonylag gyorsan elterjedt; az Ahmadik akkor még azt állították magukról, hogy ők is muszlimok. Ezt az állítást kérdőjelezték meg a pakisztáni vallástudósok, követelve a kormánytól, hogy adjon nekik igazat. A *Jama'at* a vallástudósok mellé állt a kérdésben, azonban Maududi úgy gondolta, hogy egy erőszakosabb tiltakozási hullám esetleg rossz fényben tüntetheti fel az Iszlám Állam létrejöttét szorgalmazó politikai erőket. Ezért megírta a Qadiani probléma (Mirza Ghulam Ahmad ebből a városból származott) című tanulmányát, melyben tételesen cáfolja Mirza Ghulam Ahmad *mujaddidságát* és későbbi állításairól bebizonyítja, hogy azok szembe mennek az iszlám hittételeivel, tehát az ahmadi szekta hívei nem nevezhetők muszlimnak (Maudoodi, 1953).

A könyvet a kormány provokatívnek minősítette, hadiállapotot hirdettek Lahorban és ismét le tartóztatták Maududut. A hadbíróság halálra ítélte, azonban a *Jama'at* tiltakozásai miatt az ítéletet életfogytig tartó szabadságvesztésre módosították. Maududi három évet töltött börtönben, szabadulása után, 1956 március 8-án a *Jama'at* elfogadta Pakisztán alkotmányát (Malik, 2008). Maududi kijelentette, hogy a muszlimok és szekuláris politikusok közti nyolcéves harc véget ért a muszlimok győzelmével, mozgalmának célja ezentúl az lesz, hogy Pakisztánt tökéletes Iszlám Állammá alakítsa, amelyhez a lakosság teljes iszlamizációja is hozzátartozott (Mehdi, 1994).

7. Út az iszlamizáció teljes győzelméig

Az elkövetkezendő másfél évtizedben a *Jama'at* számos kihívással nézett szembe. Az alkotmányozási folyamat során az *Jama'at* nagy népszerűsége tette szert, így nagy reményekkel nézett volna az 1959-es választások elé. Azonban 1958-ban a hadsereg vezetője, Muhammad Ayyub Khan tábornok katonai puccsot hajtott végre és átvette az ország irányítását. Ayyub Khan a szekuláris politika meggyőződéses híve volt, így azokat a politikai erőket, amelyek létrehozták az 1956-os, iszlám alapokon nyugvó alkotmányát Pakisztánnak, illegálisnak nyilvánította (Malik, 2008).

A *Jama'at* azonban nem állította le tevékenységét. Tagjaik és szimpatizánsaik tovább dolgoztak a választók között vallásos, tanítói vagy szociális tevékenységnek álcázva politikai agitációjukat. Ezt a módszert a többi betiltott párt is átvette, így a szekuláris meggyőződésű pártok is létrehozták saját ideológiájuk terjesztésére szolgáló, oktatással és jótékonykodással foglalkozó alszervezeteiket (Mehdi, 1994).

Ayyub Khan megpróbált egy klasszikus értelemben vett modern államot létrehozni, ahol a vallás és az államvezetés teljesen el van választva egymástól. Hatályon kívül helyezte Pakisztán alkotmányát és korlátozta az addig bevettnek számító muszlim családjogi szokásokat: törvényt hozott a poligámia

ellen, szabályozta a válást és a nőknek is több szabadságjogot biztosított. Valamint olyan oktatási szervezeteket hozott létre, amik a modernista, liberális és racionális értelmezését terjesztették az iszlám tanításainak. Mindemellett erőltetett iparosításba kezdett. Ez és az 1965-ben Indiától elszenvedett katasztrofális háborús vereség Pakisztánt gazdasági válságba sodorta (Malik, 2008).

Ezekben az években a *Jama'at* az „Állítsuk meg az újításokat!” jelszóval kampányolt és az iszlám alkotmány visszaállítását követelte, mely elképzelést a diákok és városi értelmiségiek támogatták. Azonban nem sikerült megszólítani a komoly megélhetési gondokkal küszködő városi munkás és vidéki paraszt réteget. Ezért lehetséges, hogy az 1970-ben tartott választásokon a *Jama'at* történetének legrosszabb eredményét érte el, a háromszáz fős nemzetgyűlésbe összesen négy jelöltjét tudta csak delegálni (Gilani, 1990).

Mi vezetett ehhez a kudarchoz? A választásokon immár nem csak a *Jama'at*, hanem másik iszlamista pártok (*Jama'at-i-'ulama'-i-Islam*, *Jama'at-i-Ahl-i-hadit*, *Jama'at-i-'ulama'-i-Pakistan*) is részt vettek, akik nem voltak képesek új választóréteget maguk mellé állítani, hanem a már meglévő támogatókat osztották fel egymás között. Ráadásul, Ayyub Khan 1969-es visszavonulása után ezek az iszlamista pártok önként együttműködtek utódjával, Yahya Khan tábornokkal. Tették mindezt Pakisztán függetlenségét féltve a szocialista mozgalmaktól. Ezen a mozgalmak egyike volt a Dhu al-Fiqar 'Ali Bhutto által 1967-ben alapított Pakistan People's Party, amely az 1970-es választást megnyerte. A PPP - Maududi és a hadsereg propagandája ellenére - el tudta hitetni a választókkal, hogy nem egy új szocialista köztársaságot akar létrehozni Pakisztánban. Kampányuk során szocialista gazdasági megoldást mutattak be a választóknak, mindamellett, hogy arról is biztosították őket, hogy visszaállítják Pakisztán iszlám alapokon nyugvó alkotmányát, így eredményesen szólította meg a vidéki szegényeket és a városi értelmiségieket is.

Afganisztánban 1965-ben alapították meg az ország marxista-leninista eszméken nyugvó pártját a People's Democratic Party of Afghanistan (PDPA). A párt az elkövetkezendő években pénzügyi és technikai támogatást kapott a Szovjetuniótól. A szocialista jellegű gazdasági intézkedéseken kívül a másik követelésük a pakisztáni pastu kisebbség újraegyesítése volt az afganisztánival. Ehhez az 1894-ben, angol-orosz megegyezés alapján meghúzott Duran-vonal eltörlését akarták elérni. Ez a vonal – az 1919-es kisebb módosítás után – szolgál Pakisztán-Afganisztán között húzódó határként, amely elválasztotta a mindkét országban megtalálható pastu etnikumot (Weiss, 1987). Pakisztán vezetésének a hatvanas évek végén kellett először szembenéznie a ténnyel, hogy a pastu etnikum esetleg, külső segítséggel képes lehet kiszakadni az országból, csatlakozva Afganisztánhoz, vagy létrehozhatja a saját, etnikai alapon szerveződő független államát.

A hatvanas években a Kelet-Pakisztánban élők egyre nehezebb gazdasági körülményekkel néztek szembe, ami a nagyobb önrendelkezést követelő nacionalista párt (Awami Liga) győzelméhez vezetett az 1971. március 25-én tartott választásokon. A párt győzelmét Yahya Khan nem volt hajlandó elismerni és megpróbálta bebörtönözni és teljesen elnyomni a helyi politikai elitet. Ez a kísérlet vezetett ahhoz, hogy 1971. március 26-án az Awami Liga vezetője Majib al-Rahman kikiáltotta Kelet-Pakisztán függetlenségét és megalapította Banglades államot. A pakisztáni hadsereg nyolc

hónapon keresztül próbálta visszafoglalni Kelet-Pakisztánt, de az – indiai segítséggel – sikeresen ellenállt, így Pakisztán kénytelen volt elismerni Banglades függetlenségét 1971. december 16-án (Malik, 2008).

Pakisztán katonai és politikai vezetése soha nem tapasztalt válsággal nézett szembe ebben az időszakban. A válságra adott válaszuk az volt, hogy elkezdtek az állam iszlamizációját, aminek a kezdeti célja az lett volna, hogy áthidalja az etnikumok közti ellentéteket és létrehozzon egyfajta nemzetadatot. Ezen folyamat egyik első állomása az 1973-ban elfogadott új alkotmány, melynek létrehozásában a PPP, a vezető szekuláris pártok, a vallástudósok és Maududi is részt vett (Weiss, 1987). Ebben az alkotmányban nevezik el az államot Pakisztáni Iszlám Köztársaságnak, mondják ki, hogy az államvallás az iszlám, csak muszlim lehet az ország elnöke és miniszterelnöke. A törvények nem állhatnak szembe a Koránban vagy a hadiszokban foglaltakkal, és a vallási adókkal a mecsetek önállóan rendelkezhetnek. Ezen felül kimondja, hogy „nincs más isten csak Isten (Allah)” és elismeri Mohamed prófétaát, az ezen állításokat cáfoló ahmadi szektát nem-muszlimnak kell tekinteni, a vezetőjét, Mirza Ghulam Ahmadet pedig istenkáromlóknak (Mehdi, 1994). Azaz, az 1973-as alkotmányba belefoglaltatott minden, amit Maududi és a vallástudósok az ötvenes évek elején követeltek az akkori alkotmányozó nemzetgyűléstől.

Az 1970-es választási vereség és az, hogy Maududi államalkotással kapcsolatos követeléseit gyakorlatilag minden politikai párt magáévá tette, lépésekre kényszerítette a *Jama'atot*. Emírségének harminc éve alatt most először érte kritika Maududi-t: nyilvánvalóvá vált, hogy nem elég most már pusztán a városi értelmiségre támaszkodni, a vidéki szegények szavazatait kell elnyerni. 1972-ben, egészségügyi okok miatt Maududi visszavonult a politikától, a Központi Tanácsadó Testülete a *Jama'at*nak Miyan Tufayl Muhammadot választotta meg Emírnak, amely fordulatot jelentett a párt életében. A párt fő célja innentől kezdve az volt, hogy a parlamenten kívül politizáljon és olyan tömegekhez érjen el, akiket addig nem érdekelt a politika (Gilani, 1990). Ezt pedig úgy akarta elérni, hogy politikai akcióik során mindennapi megélhetési problémáikat igyekeztek megérteni és megoldani a vidéki embereknek. Lakhatással, egészségüggyel, munkával és élelmezéssel kapcsolatos kampányokat indítottak. Iskolákat, kórházakat alapítottak, ahol az ellátásért csak akkor kellett fizetni, ha valaki megengedhette magának, akkor is csak a töredékét annak, amit az állami intézményekben kellett volna. Élelmiszer osztásokat rendeztek vidéken és ingyen konyhát tartottak fenn a nagyvárosokban (Nasr, 2002).

Ezen kiadások fedezését a szimpatizánsok és tagok létszámának növelésével próbálták megoldani, akik a vallási adójukat a *Jama'at*nak adták. Ezen felül számítottak a külföldön dolgozó pakisztáni szimpatizánsokra, valamint arra, hogy Maududi arab országokban való népszerűségét aktív anyagi támogatásra lehet váltani. Az egyik legelső támogatója a szervezetnek Szaúd-Arábia volt, őket követték a Perzsa-öböl olajállamai, akik így aktív befolyást nyertek Pakisztán politikai életébe (Bano, 2012).

Muhammad Zia-ul-Haq 1977-es hatalomátvétele választás elé állította a *Jama'atot*. Zia iszlamista kormányzást ígért és szimpatizált Maududival és az ő vallási filozófiájával, azonban mivel Maududi már visszavonult a politikától, a párt új vezetőjének, Miyān Tufayl Muhammadnak lehetősége lett

volna nem támogatni Zia rezsimjét. Azonban a folyamatos választási vereségek és Maududi külső nyomása azt eredményezte, hogy a *Jama'at* kénytelen volt feladni egykori „iszlamizációt és demokráciát” jelszavát, amelyből ezután már csak az iszlamizációt követelhetette. Ugyan a *Jama'at* vezetése az elkövetkezendő években megpróbálta a Maududi által kialakított „liberális muszlim” képet megőrizni, ez a fundamentalisták megjelenésével és az iszlamista pártok szaporodásával egyre nehezebb lett. Maududi 1979-es halála után a párt fő ideológus nélkül maradt, ami egymásnak ellentmondó politikai és vallási döntésekhez vezetett (Gilani, 1969).

2016-ban, mikor hároméves tanulmányi ösztöndíjamat töltöttem Pakisztánban, az International Islamic University kampuszán, a *Jama'at* volt a legerősebb politikai szervezet, amely ismét az „utcán”, parlamenten kívül politizált. Segélyezési rendszeréről, ösztöndíjairól, a szimpatizánsok közti nepotizmusról, a Tálibokhoz és különböző terrorista szervezetekhez fűződő kapcsolatáról és Maududi műveinek ingyenes terjesztéséről volt híres. A „liberális muszlim” jelzőt Pakisztánban felváltotta a „liberális fundamentalista” jelző.

8. Távolodás a gyökerektől?

Feltehetjük a kérdést, hogy mindezek alapján a *Jama'at* vajon önmagát egy pakisztáni politikai pártként, vagy egy össz-iszlám mozgalomként azonosítja? 1947 után, a pártnak az a része, amely követte Maududit az éppen megalakult Pakisztánba, politikai túlélése érdekében kénytelen volt elkötelezni magát a „nemzetállam”, pontosabban a vallási alapokon létrejövő állam koncepciója mellett (Maudoodi, 1947). Ez a döntés – Maududi 1941-től hangoztatott univerzalista ambíciói ellenére – determinálta a pakisztáni *Jama'at* politikai tevékenységét, amely, ha a belföldi politikai sikerek megengettek, külföldi befolyás megszerzését tűzte ki célul.

Napjainkban a *Jama'at*nak hat létező társszervezete van: Pakisztánban, Indiában, Bangladesben, Sri-Lankán, egy-egy Kasmir pakisztáni és indiai részén, valamint Angliában (United Kingdom Islamic Mission) és Észak-Amerikában (Islamic Circle of North America). Annak ellenére, hogy ezek a szervezetek Maududi ideológiáján alapulnak és a szervezeti struktúrájuk megegyezik a pakisztáni *Jama'at*-éval, mindegyik külön, önálló szervezetként működik, olyan politikai vagy szociális tevékenységet folytatva, amelyet az adott állam történelme és a benne élő muszlimok szükségletei határoznak meg. A *Jama'atok* között nem szorosabb kapcsolat, mint más iszlamista mozgalmak között (Gilani, 1990). A mozgalmak közti kapocs nem az ideológiai azonosság, hanem az államon belüli egymásra utaltság. Az államhatárok tehát eredményesen elválasztják a mozgalmakat, a nemzeti öntudatra építő, választásokon eredményeket elérő politikai pártoknak ugyanis nem áll érdekében támogatni a sikertelenebb csoportok univerzalista törekvéseit. Ebből kiindulva talán érthető, hogy miért különböznek a *Jama'atok* reakciói bizonyos nemzetközi kérdésekre: az első öbölháború (1991) során a pakisztáni *Jama'at* egyértelműen Amerika ellenességről tett tanúbizonyságot, míg a Bangladesi és Indiai szervezet Szaddám Husszeinnel szemben foglalt állást. Ugyanez a megosztottság volt megfigyelhető Irak megszállásakor is, 2003-ban. Ahogy szintén csak a pakisztáni anyaszervezetre jellemző a terrorista szervezetek támogatása.

A pán-islamizmusra való törekvést háttérbe szorították az egyes nemzetállamok politikai szükségességei. Előbbi a muszlim politikai diskurzus középpontjában állt már a 20. század elejétől, míg a politikai szükségletek csak akkor kezdtek világossá válni, mikor a muszlimok megkapták az önrendelkezés jogát. A pán-islamista tömörülések váltak helyi, racionális politikai erővé, folyamatosan távolodva a gyökereiktől (Maudoodi, 1972). Maududi, még ha nem is értett egyet vele, de tisztában volt ezzel a folyamattal, ezért a *Jama'at* alapító tagjai már 1941-től energiát fordítottak arra, hogy Maududi műveit terjesszék az Indiai-szubkontinensen kívül is. Ezt a feladatot Mas'ud 'Alim Nadwi kapta meg, aki megalapította a mozgalom első arab nyelvű kiadó és fordító irodáját. 1944-ben Nadwī kibővítette a kiadó tevékenységi körét és megalapította az al-Huda nevű lapot, amely az első, arab nyelvű, iszlám tanulmányokkal foglalkozó folyóirat volt a szubkontinensen. Az újság – többek között – a *Jama'at* programját volt hivatott terjeszteni az arab és a muszlim világban. Az elkövetkezendő években Nadwi irodája lefordította Maududi összes urduul megjelent művét arabra és elkezdtek azokat 1947-től terjeszteni Palesztinában és Irakban, egy évvel később pedig Egyiptomban és Szíriában is (Sayeed, 1957). Pakisztán megalakulása után az irodát először Rawalpindibe, majd Lahorba költöztették, ahol mind a mai napig működik. Maududi számos utazást tett az arab világban az elkövetkezendő években, melyek segítettek megalapozni nemzetközi hírnevét és eljuttatták a *Jama'at* befolyását Tunéziába és Marokkóba is. Az afrikai muszlimok (Gabon, Mali stb.) először ezeken a fordításokon keresztül kerültek kapcsolatba *Jama'at*tal, így az ő eszméi is hatással voltak a helyi islamista mozgalmak fejlődésére. Az ötvenes évektől azonban már nem csak arabra, hanem angolra és törökre is lefordították Maududi műveit, a hetvenes évekre Maududi korai írásait már huszonhat nyelven lehet olvasni, manapság pedig már szuahéli és japán fordítások is léteznek. A különböző országokban létesült szervezeteket tehát Maududi és a könyveiben foglalt ideológia köti össze, amely az adott országban aztán átformálódik és önálló életre kelnek.

Felhasznált irodalom:

- Abu Dawud, S. (1967). *Sunan* [Sunan – A hat fő hadiszgyűjtemény egyikének elnevezése] al-Maktabat al-Tijariyyat al-Kubra.
- Bano, M. (2012). Welfare Work and Politics of Jama'at-i-Islami in Pakistan and Bangladesh, *Economic and Political Weekly* 47(1) 86-93.
- Choundry, G. W. (1969) *Constitutional development in Pakistan*. Longman.
- Gilani, S. A. (1990). *Jama'at-i-Islami*. University of Punjab Press.
- Iqbal, M. (2009). *The role of ulama in constitution making process of Pakistan*. University of California Press.
- 'Azimabadi, M. Sh. H. (1969). *Awn al-ma'bud 'ala sunan Abi Dawud* [Kommentár Abu Dawud sunan értelmezéséhez]. al-Maktaba al-Salafiyya.
- Malik, I. H. (2008). *The history of Pakistan*. Greenwood press.
- Maudoodi, S. A. A. (1947). *Nationalism and India*. Maktaba-e-Jama'at-e-Islami.
- Maudoodi, S. A. A. (1948). *Towards Understanding Islam*. Tarjumanul Quran.
- Maudoodi, S. A. A. (1952). *Islamic Law and Constitution*. Jama'at-e-Islami Publications.
- Maudoodi, S. A. A. (1953). *The Qadiani Problem*. Markazi Sho'ba-e-Nashr-o-Ishaat Jama'at-e-Islami Pakistan.
- Maudoodi, S. A. A. (1972). *Process of Islamic Revolution*. Maktabe-e-Jama'at-e-Islami.
- Maudoodi, S. A. A. (2009). *A short history of the revivalist movement in Islam*. Human Welfare Trust Publication.
- Mehdi, R. (1994). *The islamization of the Law in Pakistan*. Cruzon Press.
- al-Munawi, M. 'A. R. (1937). *Fayd al-Qadir* [Kommentár al-Suyuti hadiszgyűjteményéhez]. Al-Maktabat al-Tijariyyat al-Kubra.
- Nasr, S. V. R. (2002). *The vanguard of the Islamic Revolution*. The University of California Press.
- Sayeed, K. (1957). *The Jama'at-i-Islami movement in Pakistan*, 30 (1) 59-68.
- Weiss, A. (1987). *Islamic reassertation in Pakistan*. Vanguard Books.

KÁROLYI LILI

„Dzsihád” nevében elkövetett
kiberterrorizmus – napjaink
új globális biztonsági fenyegetése?

„DZSIHÁD” NEVÉBEN ELKÖVETETT KIBERTERRORIZMUS – NAPJAINK ÚJ GLOBÁLIS BIZTONSÁGI FENYEGETÉSE?

KÁROLYI LILI¹

Absztrakt

Az új technológiai innovációk a vitathatatlan előnyei mellett hatalmas veszélyt is jelentenek a társadalom egészére, hiszen az informatikai környezet lehetőséget teremt a határon átívelő bűnözés különböző formáira. Napjainkban az online térből érkező támadások jelentik az egyik legnagyobb biztonsági kihívást, ugyanis az anonimitást biztosító információs rendszerek, valamint a minimális költségek mellett még a bűnelkövetők fizikai jelenlétére sincs szükség. Éppen ezért nem túlzás azt állítani, hogy a generációváltás okán a transznacionális terrorizmus egy olyan új korszakba lépett, amelyben markánsan megjelennek a kibertérben elkövetett támadások. A terrorizmus képviselői rendkívüli módon alkalmazkodnak a világ fejlettségéhez, így tisztában vannak vele, hogy a világháló képes a különböző terrorista célokat együttesen szolgálni, ideértve a félelemkeltést, a propaganda-terjesztést biztosító kommunikációs csatornát és a további terroristák toborzását. Számos terrorszervezet merényleteik végrehajtása során előszeretettel hivatkozik a *dzsihadra*, annak ellenére, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem éppen fegyveres harc a jelentése. Habár az extrémizmus elleni fellépés a nemzetközi közösség egészének érdeke, azonban csakúgy, mint az egységes terrorizmus definíció létrehozására való törekvésüket, ez esetben is vitatott a konszenzusos fellépésük.

Kulcsszavak: iszlám, dzsihad, Iszlám Állam, terrorizmus, kiberterrorizmus

Abstract

In addition to their indisputable advantages, new technological innovations also pose a huge threat to society as a whole, since the IT environment creates opportunities for various forms of cross-border crime. Nowadays, attacks from the online space represent one of the biggest security challenges, because information systems that ensure anonymity and minimal costs do not even require the physical presence of criminals. That is why it is not an exaggeration to say that, due to the generational change, transnational terrorism has entered a new era in which attacks committed in cyberspace are prominent. The representatives of terrorism adapt to the development of the world in an extraordinary way, so they are aware that the World Wide Web can serve various terrorist goals together, including creating fear, a communication channel that ensures the spread of propaganda, and the recruitment of additional terrorists. Many terrorist organizations prefer to refer to jihad when carrying out their attacks, despite the fact that, contrary to popular belief, it does not mean armed struggle. Although action against extremism is in the interest of the international community as a whole, just like their effort to create a unified definition of terrorism, their consensus action in this case is also controversial.

Keywords: Islam, jihad, Islamic State, terrorism, cyberterrorism

1. Bevezetés

Jelen tanulmány a teljesség igénye nélkül ismerteti az iszlám világ egyik legvitatottabb fogalmának mind a klasszikus, mind a részben ellentmondó, eltorzított változatát. Ezt követően vizsgálódási körébe vonja a kiberterrorizmus fogalmi meghatározását, majd elhatárolja azt az online térben megjelenő egyéb bűncselekményektől, illetve hadviseléstől. A terroristák erősödő kibertérben való jelenlétével kapcsolatban kizárólag az Iszlám Állam *kiberdzsihad* tevékenységét ismerteti, noha nem elhanyagolható a más típusú terrorista szervezetek online térben való fenyegetése sem. A koronavírus-világjárvány hatását vizsgálva a kiberterrorizmus erősödésére, valamint megelőzésére adott egyes nemzetközi válaszokat követően olyan kérdésekre keresi a választ, hogy ez a rendkívül innovatív bűnelkövetési mód napjainkban milyen mértékben jelent tényleges globális biztonsági fenyegetést, illetve ezzel összefüggésben milyen jövőbeni kihívásokra számíthatunk.

¹ Károlyi Lili, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola doktorandusza.

2. A dzsihad², mint az iszlám „hatodik pillére”³

A *dzsihad* értelmezések ismertetése során elengedhetetlen elsőként említést tenni az iszlám jogrendszer főbb sajátosságairól. Az iszlámban a *dzsihad* csak úgy, mint az élet minden területe, az isteni törvény (*sharia*) hatáskörébe tartozik. *Sharia* alatt azonban a Koránban és a Prófétára visszamenő szóbeli hagyományokban (*hadith*) található, az élet minden területére vonatkozó morális előírások összessége és nem egy kodifikált, írott és egységes törvény értendő. Ezzel szemben az emberi értelmezésre szoruló, a muszlim jogtudósok hatáskörébe tartozó iszlám jog (*fiqh*) a *saría* gyakorlati alkalmazása, így az emberi értelmezésének esetleges tévedése okán változó természetű.

Számos szakértő egyetért abban, hogy az iszlámon belül a *dzsihad* az egyik legvitatottabb és legösszetettebb fogalomkör. Ezen értelmezések sokféleségét (is) az iszlám jog íratlan volta teszi lehetővé, ugyanis értelmezett jog lévén a jogtudósok gyakran hoznak ugyanazon forrásokra alapozva egymástól eltérő (*dzsihad*-)értelmezéseket.

Alapjelentését tekintve a *dzsihad* szó erőfeszítést, Isten útján való küzdelmet jelent. Egyes vallástudósok – példának okáért al-Szujúti – a *dzsihad*nak több tíz formáját deklarálják, amelyek közül a harc/háború jelentése messze nem a legjelentősebb (Ramadan, 2017, p. 157-158), míg mások hajlamosak a *dzsihadot* kizárólag a szent háborúval azonosítani, annak ellenére, hogy az arab nyelv a fegyveres harcra (*qital*) és a háborúra (*harb*) külön terminust használ, amelyek jól szemléltetik, hogy a *dzsihad* nem azonos a fegyveres harccal (Dévényi, 2017, p. 298).

A VIII. században Abdalláh Ibn al-Mubárák a *dzsihadot* az iszlám egyik lényegi alapjának tekintette.

Mivel a *dzsihadot* illetően több megközelítés is létezik, ezért gyakoriak az olyan értelmezések, amelyek részben egymásnak ellentmondásosak vagy mást tartanak e tekintetben elsődleges fontosságúnak. E problémakörbe sorolandó példának okán, hogy a *dzsihad* közösségi vagy egyéni köteleesség-e, továbbá, hogy kizárólag defenzív vagy offenzív jellegű.

Tariq Ramadan (2017) *Islam: The Essentials* című munkájában részletesen kifejti, hogy a *dzsihad* alatt egy olyan folyamat értendő, amely a gonosznak ellenállást tanúsítva a jó megvalósítására törekszik.

Habár a *dzsihadot* a Korán is említi, kodifikált jogrendszer hiányában a jogtudósok *dzsihad* értelmezései gyakran ellentmondásosak, azonban fontos hangsúlyozni, hogy az ellentmondások nem magukban a forrásokban, hanem a források emberi értelmezésében keresendők (Rostoványi, 2020, p. 63).

2 Az arab szavak átírásakor a tanulmány az angol nyelvben meghonosodott átírást követi. Ez alól kivételt képeznek a magyar nyelvben is meghonosodott szavak. Ez utóbbiaknál a tanulmány a Ligeti Lajos (1981) Keleti nevek magyar helyesírása című műben lefektetett szabályokat követi.

3 A XX. század második felétől a dzsihadnak oly nagy jelentőséget tulajdonítanak, hogy nem hivatalosan az iszlám hatodik pillérének is szokták nevezni.

2.1. Szélsőséges dzsihad, vagyis a vallási fundamentalizmus és az agresszív hadviselés összefonódása

A XX. század végén és a XXI. század elején megjelenő dzsihadizmus, mint az iszlámizmus radikális, militáns változata a klasszikus *dzsihad*-doktrínának egy meglehetősen specifikus, méghozzá a céljaihoz leginkább igazodó értelmezését vallja magáénak, amely az erőszak alkalmazását is a zászlajára tűzte (Rostoványi, 2020, p. 53).

Nézeteik alátámasztására előszeretettel hivatkoznak a középkori vallástudós, Ibn Tajmijja *dzsihad*dal kapcsolatos *fatváira*, amelyek a hívőket védekező harcban való részvételre buzdította. Hangsúlyozandó, hogy állásfoglalásai egy adott kor egészen sajátos történelmi helyzetére vonatkoztak, amikor a mongol seregek Szíriába behatolva Damaszkuszt fenyegették (Dévényi, 2017, p. 300). Jóllehet a muszlimokat a keresztények elleni védekező harcban való részvételre is ösztönözte, holott a mongolok mellé álló és muszlimokra támadó keresztények ellen hirdette a fegyveres támadást (Dévényi, 2017, p. 301). Láthatjuk tehát, hogy a szélsőségesek az adott történelmi helyzetet teljes mértékben figyelmen kívül hagyva készségesen emelnek ki a szöveg egészéből egyes részleteket, amelyek látzólag megfelelő hivatkozási alapul szolgálnak a cselekményeikre.

Annak érdekében, hogy mind az iszlám világot nem tisztelő nem muszlimok és az ő nézeteiket nem követő hitehagyott muszlimok⁴ ellen is ideológiailag törvényes fegyveres harcot hirdethessenek, előszeretettel nevezik magukat – a nyelviileg furcsán hangzó és korábban nem létezett – dzsihadistáknak, így e kontextusban a *dzsihad* akaratlanul is azonosul az „illegitim politikai másként gondolkodással” (Maras, 2016, p. 37), azaz a terrorizmussal, az imént említett nézetet nem valló, azaz az erőszakot elutasító muszlimok hátrányára.

Ez a radikális mozgalom sokkal inkább tekinthető politikai, mint vallási irányzatnak. A klasszikus dzsihad-doktrína elvetése, valamint annak eltorzított értelmezése abban keresendő, hogy a dzsihadizmus ideológusai általában nem vallástudósok, így ezen személyek érthető módon nem rendelkeznek még középszintű vallási képzéssel sem, sőt legtöbbjük valamely nyugati egyetemen folytatott természettudományi, műszaki tanulmányokat (Dévényi, 2017, p. 310). Ugyanakkor ezek a szélsőséges politikai aktivisták tisztában vannak vele, hogy az élet minden területére hatással levő iszlám uralta térségben kizárólag akkor tehetnek szert minél nagyobb támogatottságra, amennyiben – még ha csak látszólag is – törekednek a vallási legitimitáció megszerzésére. Vélhetően ez az oka a nyugati diskurzusban máig uralkodó nézetnek, miszerint a dzsihadra hivatkozó terroristák az iszlám tanításaira alapozottan hajtják végre erőszakos cselekményeiket.

Megjegyzendő, hogy míg az 1960-as és az 1980-as években is a dzsihad lokális célokat szolgált, így célját tekintve defenzív volt (Rostoványi, 2020, p. 56), addig a kétezres évek elejétől már globalizálódott, offenzív dzsihadról beszélhetünk, amelynek ellenségképe ekkortájt főként az Egyesült Államokban öltött testet (Rostoványi, 2020, p. 139).

4 Az iszlám alapvetően tiltja, hogy muszlim harcoljon muszlim ellen. Erre kizárólag a hitetlenné nyilvánítást követően (takfir) kerülhet sor.

Annak ellenére, hogy az erőszaknak voltaképpen nincs teológiája, az iszlamista terrrorszervezetek – példának okáért az Iszlám Állam vagy a Boko Haram – fáradhatatlanul dolgoznak ennek a megvalósításán. Esetükben a különös kegyetlenség alkalmazása a tetteik során racionális alapokon nyugszik (Rostoványi, 2020, p. 56), mivel ezáltal képes az olyan céljait kielégíteni, mint a félelemkeltés szerte a világon, valamint ügyük támogatását elősegítve további terroristák toborzását.

3. A kiberterrorizmus fogalmi meghatározása és főbb jellemzői

Már 1997-ben az első kiberterrorista támadásnak tekinthető, a Tamil Eelam Felszabadító Tigrisei által végrehajtott spamtámadásos akció felhívta a nemzetközi közösség figyelmét az infokommunikációs eszközök sebezhetőségére (Kovács, 2006), így a kiberbiztonság prioritásként való kezelésére.

A számítástechnikai fejlődés – a megannyi előnye mellett – forradalmasította a terrorizmust, a kiberterrorizmus a büntetőjogi szakirodalomban a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követően széles körben elterjedt és a nemzetközi közösség egy új globális biztonsági fenyegetéssel találta szemben magát.

Elsőként a kiberterrorizmus meghatározására Dorothy Denning tett kísérletet. Véleménye szerint a kiberterrorizmus olyan számítógép alapú támadás vagy fenyegetés, amelynek célja a félelemkeltés vagy a kormányok, illetve társadalmak kikényszerített cselekvése annak érdekében, hogy az adott terrrorszervezet a politikai/vallási/ideológiai céljait elérje (Denning, 2001).

A Szövetségi Nyomozó Iroda (FBI) kibervédelmi részlegének korábbi vezetőjének, Keith Lourdeau-nak a definíciója szerint kiberterrorizmus alatt az olyan támadások értendők, amelyeket számítógépekkel és telekommunikációs eszközökkel hajtanak végre azon oknál fogva, hogy azokat lerombolják és/vagy működésüket megzavarják mialatt a lakosságban zavart és bizonytalanságot keltenek. Ezen erőszakos támadásokat illetően az FBI szintén hangsúlyozza a politikai/társadalmi/ideológiai célokat (Testimony of Keith Lourdeau, 2004).

A kiberterrorizmusnak – hasonlóan a klasszikus változatához – nincsen általánosan elfogadott definíciója, továbbá különbséget tehetünk szűkebb, valamint tágabb értelemben vett kiberterrorizmus között. Szűkebb értelemben, azaz az úgynevezett *hard* cselekmények a kibertámadást⁵ végrehajtó terrorista cselekményeket jelentik, amelyek megvalósulásukhoz szükségeltetik az információtechnológia felhasználása. Ilyennek tekinthetők például a különböző vírusok vagy férgek küldése és a főbb infrastruktúrákat irányító információs rendszerek működésképtelenné tétele. Ezzel szemben a tágabb értelemben vett válfaján, más néven a *soft* cselekményeken azokat az online térben megvalósuló cselekményeket értjük, amelynek célja a propaganda terjesztése, a toborzás, valamint az adatszerzés (Kovács, 2019, p. 26).

⁵ Nemzetközi szinten a kibertámadás nincs definiálva.

A terroristák az online térben való egymás közötti kommunikációjuk mellett saját weboldal(oka)t is működtetnek, ahol egyszerre terjesztik az ideológiájukat új tagok vagy támogatók toborzása érdekében, másrészt ezen fórumokon gyakorta közzéteszik az általuk végrehajtott erőszakos cselekmények felvételeit. Mindebből szemmel látható, hogy a *soft* típusú kiberterrorista cselekmények nem függenek az informatikai környezettől, ugyanis azok az információs rendszer felhasználása nélkül is bűncselekményeket valósítanak meg, tehát ez esetben az információtechnológia felhasználása csupán egy olyan mozzanat, amely megkönnyítheti a cselekmények elkövetését (Serbakov, 2021).

Kétségtelen, hogy az elmúlt időszak terrorcselekményeit tekintve komoly szerepet játszott a terroristák online kommunikációja, a dzsihádzmus terjesztése, illetve szintén az internet révén megszerzett különböző finanszírozási formák a cselekményeik végrehajtására, ugyanis a modernkori terrorizmus képviselői tisztában vannak vele, hogy a kibertérben való jelenlétük a terrorfenyegetettséget akként képes hatékonyan fokozni, hogy akár egymástól elkülöníthető célokat is kielégítenek az infokommunikációs technológiák használatával. Sőt csupán egyetlen információs támadás által az információs társadalom súlyos gazdasági és társadalmi veszteséget szenvedhet.

3.1. Elhatárolása a kiberbűnözéstől és a kiberhadviseléstől

Ma már a NATO is öt hadszínteret különböztet meg, mégpedig a földet, a vizet, a levegőt, az űrt, illetve a kibertérét. Továbbá a NATO főtitkára 2019-ben rámutatott arra, hogy a kiberterrorizmus egyre nagyobb kockázatot jelentenek, ugyanis destruktív jellegükből adódóan rendkívüli károkat képesek okozni a gazdasági szektorban, az államok katonai potenciáljában, a létfontosságú infrastruktúrákban és a demokratikus társadalmak alapvető értékeit is veszélyeztetetik.

Ennélfogva az infokommunikációs társadalom számtalan veszélynek van kitéve a kibertérben, ugyanakkor a hatékony válaszlépések kidolgozását illetően feltétlenül szükséges az egymáshoz számtalanszor igencsak hasonló és olykor alig különböző kiberterrorizmusokat elhatárolni egymástól.

Nehéznek bizonyul a kiberterrorizmust a kiberbűnözéstől elválasztani, mivel egyes szakértők a kiberterrorizmust a kiberbűnözés egyik megjelenési formájának tekintik (Cassim, 2012, p. 381) a támadások során alkalmazható eszközök és módszerek hasonlósága okán. Állásfoglalásukat tehát arra alapozzák, hogy mindkettő elkövetését tekintve megfigyelhető a kártékony programok (pl. vírusok, férgek⁶, adware⁷, trójaiszoftverek⁸, kémiszoftverek⁹, zsarolóprogramok, kriptovírusok¹⁰ stb.),

⁶ Bár nem szaporodnak úgy, mint a saját magukat lemásolni képes vírusok, de egy fertőzött weblap megnyitása esetén adatokat szerez, illetve juttat ki.

⁷ Reklám felületként jelenik meg és a folyamatos munkát akadályozza. Éppen ezért vírusvédelmi programot ajánl a felhasználó figyelmébe, amely látszólag lefuttatja a programot, végül vírust találva az eltávolítást a nem létező termék megvásárlásához köti.

⁸ Valójában vagy látszólagosan ajánl fel egy funkciót vagy szolgáltatást, amelyek ezt követően káros műveleteket hajtanak végre.

⁹ Ilyenek például a minden leütést rögzítő és továbbító keyloggerek, amelynek révén a támadó számára a felhasználó valamennyi munkafázisa ismertté válik.

¹⁰ Kártékony kód, amely ellen célzott védekezés nem létezik.

az információs rendszerbe történő jogosulatlan belépés és a DDoS-támadás.¹¹ A támadások módszereit tekintve pedig a rendszer gyengepontjait felismerve, illetve kihasználva biztosítják a hozzáférést a támadó rendszerhez. Azonban míg a bűnözők kibertérben elkövetett bűncselekményei céljaik tekintetében egyértelműen a vagyoni vagy más előnyök elérése és nem kifejezetten a megkülönböztetés nélküli fizikai károkozás, addig a kiberterroristák bizonyos politikai, vallási vagy ideológiai célok elérése érdekében cselekszenek (Dornfeld, 2019, p. 51).

Az államok által indított jellemzően kémkedési, diszruptív vagy destruktív célokat szolgáló kiberhadviselés körébe tartoznak minden olyan kibertérben végrehajtott támadások, amelyek a támadó állam katonai vagy politikai potenciáljára kedvező hatással vannak. E támadások célpontjai lehetnek az államok létfontosságú infrastruktúráinak, gazdasági, ipari, egészségügyi, valamint védelmi szektorainak az infokommunikációs rendszerei (Infojegyzet, 2019, p. 2). Fontos megjegyezni, hogy békeidőben általában az államok destruktív célú kibertámadásairól nem beszélhetünk, ugyanakkor számtalan olyan eset történt a közelmúltban, amelyek e tekintetben kétségesek. Példának okán a Stuxnet féreggel – majd a Duqu és a Flame vírussal – elkövetett kibertámadások mögött valószínűleg az Egyesült Államok és Izrael kiberhadviselése feltételezhető az iráni számítógépes rendszerek ellen (Brányi, 2019, p. 18).

Tehát a kiberterrorizmus és a kiberhadviselés abban különbözik egymástól, hogy míg a kiberterrorizmus végrehajtói nem állami szereplők, addig a kiberhadviselés tekintetében állami szereplőkről beszélhetünk.

4. A terroristák erősödő online jelenléte

Vélhetően még mindannyiunk emlékezetében erősen él az a 9/11-et követő elhíresült mondás, miszerint „míg Bin Laden ujjá egy AK47-es ravaszán van, addig unokaöcséé egy számítógépes egérén” (Cilluffo & Rankin, 2001/2002, p. 13), ami kellően szemlélteti, hogy a generációváltás folytán a terrorizmus ismételen új korszakba lépett. Ennek a generációnak pedig a jellegzetes vonása Reeve szerint, hogy a digitális tér kétségkívül a radikalizálódást támogató eszközként jelenik meg.

A terroristák az internetet pszichológiai hadviselésre, publicitásra, propagandára, adatbányászatra és adatgyűjtésre, toborzásra és mobilizációra, kapcsolattartásra, információ megosztására, valamint tervezésre és koordinációra használják (Weimann, 2004).

Ennélfogva egyáltalán nem meglepő, hogy az internet miért vált olyan vonzóvá a modernkori terrorizmus képviselői számára, hiszen az online tér globális jellege, valamint anonimitása hatékonyabban képes kiszolgálni, hogy a terroristák a sérelmeiknek hangot adva kielégíthessék azokat az illegitim célokat, amelyeket más módon képtelenek lennének. A terroristák internet használata alapvetően a szervezet működéséhez kapcsolódó tevékenységeket hivatottak elősegíteni, amelyek az alábbiak

¹¹ Egy adott szolgáltatást tesz egy bizonyos időre elérhetetlenné, amely a szolgáltatás igénybe vevőjében bizalmatlanságot kelthet, így a károkozás mellett a forgalmat a konkurencia felé terelheti.

lehetnek: a propaganda terjesztése, a toborzás, anyagi támogatás szerzése, az egymás közötti biztonságos és gyors kommunikáció és információterjesztés, valamint a hírszerzés (Dornfeld, 2019, p. 53).

Mindemellett az online tér sokkal alacsonyabb költségeket igényel, mint a klasszikus értelemben vett terrorizmus, mialatt hatásmechanizmusát tekintve sokkal szélesebb kört fenyeget. Arról nem is beszélve, hogy a kibertámadásokkal szembeni hatékony védelem még a fejlett államokat is kihívás elé állítja.

4.1. Az Iszlám Állam, mint a kiberdzsihád úttörője és az online kalifátus megteremtője

A digitális technológiák megkönnyítették a határokon átívelő kommunikációt és ezzel felerősítve a terrorista propaganda és a szélsőséges tartalmak terjedését. Kétségtelen, hogy az Iszlám Állam rövid időn belül a katonai haderején túl a kibertérben is globális fenyegetéssé vált, hiszen az online jelenlétére épp oly nagy hangsúlyt fektetett, mint az egyéb hadszíntéren való megjelenésére. Működésük valamennyi terrorszervezet tekintetében egészen úttörőnek bizonyul, hiszen ideológiájukat nemcsak tetteikkel, hanem szavaikkal is igyekeznek erőteljesen terjesztetni, felismerve azt, hogy a digitális környezetben való jelenlétük valósítja meg a propagandájuk legerősebb és legellenállhatatlanabb formáját.

Kezdetben az olyan fő platformokon fejtette ki a tevékenységét, mint a Facebook, a YouTube, WhatsApp, Instagram, Telegram és a Twitter. A hashtagekkel ellátott erőszakos cselekményeikről készített tartalmaik rövid időn belül akkora népszerűségnek örvendtek, hogy csakhamar 1000 felett volt az Iszlám Államhoz köthető Twitter-felhasználók száma. Továbbá az imént említett felhasználók jóval nagyobb aktivitást mutattak a többi, úgymond átlagos felhasználóhoz képest. A közösségi média mellett a videójátékok chatszobáit is előszeretettel használják propagandájuk terjesztésére, ugyanis önmagában a dark weben való jelenlétük nem teszi lehetővé a célközönség elérését.

Majd egy idő után újabb paradigmaváltás ment végbe a módszereiben és a közösségi média helyett – érthető módon – a biztonságosabb és rejtettebb alternatívákat keresték. Ideológiájukat olyan nyílt forráskódú kommunikációs platformokon kezdték el terjesztetni, mint a Mastodon, Nextcloud, Rocket.Chat és a ZeroNet, azonban a szimpatizánsok fő platformja ezután is a Telegram maradt, mivel az alternatív platformoknak a felhasználói bázisa, illetve tájékoztató képessége továbbra sem annyira szignifikáns. Cselekményeik finanszírozása érdekében a hagyományos módszerek mellett, mint például a *zakat*, az újabb technológiai eszközökkel is éltek, például a kriptovaluták adta lehetőségekkel.

2019-ben Baghúz elestével az Egyesült Államok támogatottságát élvező Szíriai Demokratikus Erőknek sikerült végső katonai győzelmet aratniuk az Iszlám Állam felett, azonban a kalifátusnak a földrajzi értelemben vett megszűnése ellenére a kibertérben továbbra is sikerült fennmaradnia az újabb technológiai stratégiák eredményeképpen, mégpedig rejtett hálózatokon keresztül.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem csupán az Iszlám Állam az egyetlen olyan extrémista csoport, amely a digitális térben terjeszti a propagandáját, ugyanis az online tér sebezhetőségeivel a bal- és jobboldali extrémista, illetve más csoportok is visszaélnek annak reményében, hogy a fi-

atalokat a radikalizációra és a toborzásra ösztönözzék. Példának okán a christchurchi terrortámadás példátlanul bizonyult az internet terrorista célokra való felhasználását illetően. Az elkövető a cselekményét livestream videón keresztül közvetítette a Facebookon, amelyet körülbelül 200-an megnéztek, mielőtt az oldal eltávolította a tartalmat. Azonban a 8chan-nek¹² köszönhetően a videó több millió felhasználóhoz eljutva villámgyorsan terjedt a világhálón.

5. A koronavírus-világjárvány hatása a kiberterrorizmus erősödését illetően

A koronavírus-világjárvány idején a digitális világ még hangsúlyosabbá vált, ebből adódóan a bűnözés a fizikai térből javarészt áttevődött az online térre. Az oktatási, munkavégzési és egyéb tevékenységek folytán a digitális térben egyre nagyobb számban jelentek meg a különböző felhasználói csoportok, többek között a társadalmilag kiszolgáltatott réteg is, amelyek az esetleges ismeretek hiánya, valamint a járvány okozta gazdasági világválság okán hajlamosabbak radikalizálódni. A pandémia okozta közintézményekkel szembeni bizalmatlanságot és társadalmi elégedetlenséget – amely a szélsőséges eszmék könnyebb befogadása felé vezényelheti a lakosságot – a terroristák igyekeztek mindinkább kihasználni.

A szélsőséges dzsihád képviselői megrögzötten törekednek az ellenségükkel szembeni – sőt az egész világot sújtó – negatív történések vallási narratívájára, így nem volt kérdés, hogy a koronavírus-világjárvány miatt – az Isten haragját kiváltó – ellenséges nyugati világot, főként az Egyesült Államokat és Izraelt teszik felelőssé. Ennélfogva a YouTube-ot csakhamar elárasztották az al-Káida, valamint az Iszlám Állam propaganda videóival, amelyek előbbi esetében az iszlám hitre való áttérést, míg utóbbiak főként a cselekmények elkövetésére való felszólítást tartalmaztak (Wither, 2020).

6. A kiberterrorizmusra adott nemzetközi és állami válaszok

2016-ban a Szenátus Nemzetbiztonsági és Kormányzati Ügyekért Felelős Állandó Vizsgálói Albizottsága arról számolt be, hogy az Iszlám Állam online jelenlétének köszönhetően a kommunikációs csatornákon keresztül egyre erősödik a radikalizáció, amely szükségessé teszi az azonnali és hatékony válaszlépések kidolgozását.

Az Europol 2015-ben külön egységet hozott létre az online térben terjesztett terrorista propaganda elleni küzdelem céljából, amelynek kiemelt feladata a terrorista és az erőszakos szélsőséges tartalmak azonosítása. Az Európai Unió szintén 2015-ben létrehozott egy hatezer fős, a radikalizálódással foglalkozó információs hálózatot, amelynek feladata, hogy a gyakorlati szakemberek tapasztalataikat egy-

¹² Ez a fórum különböző témájú csoportokat tartalmazó kommunikációs platform, de az extrémisták toborzóplatformjaként vált meghatározóvá.

mással megosztva segítsék az olyan válaszlépések kidolgozását, amelyek a radikalizálódás veszélyének kitétt személyeket segítenek megvédeni a szélsőséges tartalmaktól. Emellett létrehoztak egy uniós internetfórumot is, amelynek révén a tagállamok, az internetes platformok, az Europol, a tudományos élet képviselői, valamint a nemzetközi partnerek a radikalizálódás elleni hatékony küzdelmet segítve a terroristák internethasználatának tendenciáiról, illetve alakulásáról számolnak be egymásnak.

Az Európai Unió terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2017/541 irányelve a tagállamok számára előírja, hogy a terrorizmus részeként kriminalizálják a kiberterrorizmust. Továbbá a terrorista tartalom terjesztésével szembeni fellépésről 2021. áprilisában rendeletet fogadott el, ezáltal a következő célokra használt szövegek, képek, hanganyagok vagy videók számítanak terrorista tartalmaknak: terrorista cselekményekre való felbujtás, útmutatás a bűncselekmények elkövetéséhez, valamint ösztönzés terrorista csoportokban való részvételre. A jogszabály értelmében a tagállamok illetékes hatóságai eltávolítási végzéssel élve kötelezik a szolgáltatókat, hogy a terrorista tartalmat egy órán belül távolítsák el vagy tegyék hozzáférhetetlenné. E szabályok az Unióban valamennyi szolgáltatóra érvényesek, függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e székhellyel valamely tagállamban.

A közösségi oldalak a kormányzatokkal együttműködve rengeteget tesznek azért, hogy a radikális szervezetek fiókjait, illetve a hozzájuk köthető felhasználói fiókokat eltávolítsák, jöllehet azok az újabb és újabb regisztráció vagy stratégia megalkotása folytán visszatérnek a virtuális térbe. Becslések szerint a Twitteren hetente átlagosan 2000 felhasználói fiók kerül törlésre (Gladstone, 2015).

2019-ben az Europol komoly csapást mért az Iszlám Államra, ugyanis a dzsihádisták propaganda terjesztésének megakadályozása érdekében mindössze két nap alatt több mint 5000 fiókot törölt le a Telegramról. Valószínűleg továbbra is az alternatív eszközök (pl. RocketChat, Riot) segítségével fognak kommunikálni egymással, azonban fel kell arra is készülni, hogy ezután kiépítenek egy olyan kommunikációs csatornát, amelyre a hatóságok már nem fognak tudni érdemben reagálni.

7. Az ellene való küzdelem nehézségei és az esetleges jövőbeli kihívások

Mivel sem a terrorizmus, a kiberterrorizmus, a kibertámadás, sőt még a kiberfegyver sincs nemzetközileg definiálva – és ebből adódóan a kibertérben jelenlevő különböző támadások közötti elhatárolások kaotikus volta miatt – az ellenük való állami, illetve nemzetközi szintű válaszlépések meghozatala rendkívül nehéz feladatnak ígérkezik. Arról nem is beszélve, hogy a jövőt tekintve mindezen kodifikációs hiányosság a hadviselésre, a háborúra és a polgári lakosság védelmére megalkotott nemzetközi jogi normák kikényszeríthetőségét is ellehetetlenítheti.

Egyes szakértők például azzal érvelnek, hogy az Iszlám Állam közösségi oldalakon lévő fiókjainak a felfüggesztése megnehezíti a terrorszervezet tevékenységének a megfigyelését, illetve ezen intézkedések eredménytelen voltát bizonyítja, hogy viszonylag a szélsőséges csoportok könnyen képesek új regisztrációkkal visszatérni a virtuális térbe.

A kibertérben való terrorizmus finanszírozását illetően pedig újabb kihívást jelent, hogy a terroristák anonimitásuk megőrzése érdekében kriptovaluták helyett már fejlettebb titkosítási technológiákra, tokenekre álltak át.

Egy uniós felmérés szerint 2030-ra 125 milliárd eszköz csatlakozik majd az internethez és akár a hatéven felüliek 90%-a is jelen lehet a digitális térben. Tekintettel arra, hogy a fiatalok radikalizációja globális fenyegetés, az extrémizmus elleni fellépés kiemelt biztonsági stratégiák megalkotását teszi szükségessé.

8. Összegzés

A digitális forradalom eredményeképpen a nemzetközi, állami és egyéb szereplők a munkavégzésük, kapcsolattartásaik és egyéb ügyintézésük során egyaránt kötődnek a digitális technológiákhoz, éppen ezért a kibertérben elkövetett bűncselekmények elleni küzdelem egyre fontosabb szerepet kap mind társadalmi, mind egyéni szinten.

A radikalizmus nem újkeletű jelenség, ugyanakkor amennyiben az online kommunikációs technológiák révén a kibertérben fejt ki a hatását, felbecsülhetetlen következményekkel járhat.

Az aktív dzsihadista propaganda jelentős szerepet játszott az elmúlt évek nyugat-európai terrortámadásaiban, amit jól szemléltet, hogy az Europol jelentése szerint 2020-ban az Európai Unióban – egészen pontosan hat tagállamban, azaz Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Olaszországban és Spanyolországban – összesen 57 befejezett vagy megghiúsult terrorcselekményt, az Egyesült Királyságban 62-t, míg Svájcban kettőt jelentettek. Ugyanakkor a legutóbbi Europol elemzés szerint 2021-ben 15-re csökkent az Európai Unióban regisztrált befejezett, megghiúsult és sikertelen terrortámadások száma.

Bár jelentős károkat okozó kiberterrorista támadás ez idáig nem történt, ebből még nem következik az, hogy napjaink terroristái ne lennének képesek egy állam digitális működésében súlyos károkat okozni.

Mind nemzetközi, mind állami szinten törekedni kell a továbbiakban is a kiberterrorizmus elleni hatékony küzdelemre és be kell látnunk, hogy a kiberterrorizmus részeként megjelenő dzsihadista propaganda valós globális biztonsági fenyegetést jelent, mivel a megannyi súlyos csapások ellenére a terroristák mindig megtalálták az online térbe való visszatérésük felé vezető utat.

Végül, de nem utolsósorban egy olyan látásmód kialakítása/fenntartása szükségeltetik, amely nemcsak a szélsőséges tartalmak infokommunikációs környezetben való felfüggesztésére és eltávolítására törekszik, hanem a szélsőséges nézetekkel szimpatizáló, többnyire kiszorított társadalmi rétegeknek is segítségül szolgál az esetleges radikalizációjuk megfékezésében, mialatt elősegíti a demokratikus közegbe való beilleszkedésüket. Amennyiben a terroristák propaganda „fegyverét”

az előnyünkre fordítva kiemelt figyelmet fordítunk a radikalizációra hajlamos csoportok kezelésére, mialatt ideológiájuk devalválására törekszünk, hangsúlyozva az ellene való küzdelem nemzetbiztonsági prioritását, úgy végsősoron a radikalizáció visszaszorítható. Önmagában egyetlen kiberbiztonsági stratégia sem képes megszüntetni a kiberdzsihadot, így a kiberterrorizmust, amíg ezzel párhuzamosan nem elsődleges feladatként kezeljük a radikalizációhoz vezető folyamatok megfékezését.

Felhasznált források

- Arany, A., Nagyné, R. E. & Szalai, M. (2016). *Az Iszlám Állam Kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet*. Osiris Kiadó.
- Brányi, B. (2019). *Szemelvények a kiberhadviselés jelenéből. Az informatika uralta haderők sebezhetőségének érzékeltetése öt példán keresztül. Nemzetközi haditechnikai szemle, 53(1)*. 18- 21. http://real.mtak.hu/98525/1/HT_2019-1_cikk-04.pdf
- Cassim, F. (2012). *Addressing the spectre of cyber terrorism: a comparative perspective*. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 15(2). 381- 415. <https://www.ajol.info/index.php/pej/article/view/81295>
- Cilluffo, F. J. & Rankin, D. (2001/2002 Tél). *Harc a terrorizmus ellen. NATO tükrök*. 12-15. <https://www.nato.int/docu/rev-pdf/hu/0104-hu.pdf>
- Dévényi, K. (2017). *A dzsihád az iszlámban. Egyéni vagy közösségi kötelezettség? Világtörténet, 39(2)*. 297-324. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/3681/1/VTort_2017n2p136.pdf
- Denning, D. E. (2001). *Is Cyber Terror Next?* <http://essays.ssrc.org/sept11/essays/denning.htm>
- Dornfeld, L. (2019). *Kiberterrorizmus – a jövő terrorizmusa?* 46-63. https://jog.tk.hu/uploads/files/03_buntetojog_informatika_DORNFELDL.pdf
- European Council (2022). *The EU's work to tackle terrorism*. <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-response-to-terrorism/>
- Europol (2021). *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2021*. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2021_0.pdf
- Europol (2022). *European Union Terrorism Situation and Trend Report*. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Tesat_Report_2022_0.pdf
- Europol (2019). *The Internet Organised Crime Threat Assesment*. <https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/iocta-report>
- Gladstone, R. (2015). *Twitter Says It Suspended 10,000 ISIS-Linked Accounts in One Day*. <https://www.nytimes.com/2015/04/10/world/middleeast/twitter-says-it-suspended-10000-isis-linked-accounts-in-one-day.html>
- Kovács, L. (2006. november 22.) *Az információs terrorizmus eszköztára*. Robothadviselés 6. Tudományos Szakmai Konferencia. http://www.hadmernok.hu/kulonszamok/robothadviseles6/kovacs_rw6.html
- Kovács, L. (2018). *A kibetér védelme*. Dialóg Campus Kiadó. https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/Kovacs%20László.pdf?fbclid=IwAR0j_4Z0r_boymICgUwaNsJFxtCjyWKLAX-RdM248Cx6A1W20d9gmGBloEwc
- Kovács, L. (2019). *Biztonságpolitika: a kibetérben*. <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12821/Biztonsagpolitika%20a%20kiberterben.pdf?jsessionid=1A0774C-D284924E6BB019C4EFFF13170?sequence=1>
- Maras, H. M. (2016). *A terrorizmus elmélete és gyakorlata*. Antall József Tudásközpont.
- Mezei, K. (2021). *A kiberbűnözés aktuális kihívásai a büntetőjogban*. L'Harmattan Könyvkiadó.
- Nance, M. & Sampson C. (2017). *Hacking ISIS. The war to kill the cyber jihad*. Skyhorse Publishing.
- Országgyűlés Hivatala, Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Infojegyzet (2019. november 15). *Kiberhadviselés és katonai kibervédelem*. 1-4. https://www.parlament.hu/documents/10181/1789217/Infojegyzet_2019_49_Kiberhadviseles.pdf/11686cc6-54a5-8388-87db-54233ab8a32d?t=1573810309857
- Ramadan, T. (2017). *Islam: The essentials*. Penguin Books.
- Reeve, Z. (2019). *Engaging with Online Extremist Material: Experimental Evidence*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09546553.2019.1634559>
- Rostoványi, Zs. (2020). *Az iszlám és a 21. század. Kihívások és válaszok*. L'Harmattan Kiadó.
- Serbakov, M. T. (2021. április 6.). *Legújabb tendenciák a terroristák internet-használatát illetően*. https://ujbtk.hu/dr-serbakov-marton-tibor-legujabb-tendenciak-a-terroristak-internet-hasznalata-illetoen/#_ftnref80
- Testimony of Keith Lourdeau (February 24, 2004). Deputy Assistant Director, Cyber Division, Senate Judiciary Subcommittee on Terrorism, Technology and Homeland Security, Hearing on Cyber Terrorism. https://www.judiciary.senate.gov/imo/media/doc/lourdeau_testimony_02_24_04.pdf
- Weimann, G. (2004). *How Modern Terrorism Uses the Internet*. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/sites/default/files/sr116.pdf>
- Williams, L. (2016). *Islamic State propaganda and the mainstream media*. <https://www.lowyinstitute.org/publications/islamic-state-propaganda-and-mainstream-media>
- Wither, J. K. (2020). *The COVID-19 Pandemic: A Preliminary Assessment of the Impact on Terrorism in Western States*. <https://www.marshallcenter.org/en/publications/occasional-papers/covid-19-pandemic-preliminary-assessment-impact-terrorism-western-states>

HORVÁTH MARCELL
SZABÓ DÁVID – BOROS ESZTER
– SÁNDOR NÓRA ANNA

A siker útján: fenntartható növekedés
és együttműködés Euráziában
a 21. században – Beszámoló a 2022. évi
Eurázsia Fórumról

A SIKER ÚTJÁN: FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉS ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉS EURÁZSIÁBAN A 21. SZÁZADBAN – BESZÁMOLÓ A 2022. ÉVI EURÁZSIA FÓRUMRÓL

HORVÁTH MARCELL – SZABÓ DÁVID – BOROS ESZTER – SÁNDOR NÓRA ANNA¹

A Magyar Nemzeti Bank 2019-ben indította el Budapest Eurázsia Fórum névre hallgató rendezvénysorozatát, amelynek alap gondolata a multipoláris világrend kialakulása, benne az eurázsiai erőközpontok felemelkedése. Az elmúlt években egy átfogó történelmi folyamat újabb szakaszához érkezünk: a világgazdaság súlypontja az elmúlt 500 év atlanti korszaka (a Nyugat évszázadai) után visszafordult Kelet felé. Az eurázsiai erőterülők különböző csomópontok (pl. Nyugat-Európa, Kelet-Ázsia) dinamikus egymásra hatásából és együttműködéséből bontakozik ki. Mindez nemcsak Kína megerősödéséhez és a kínai „Övezet és Út” projekt (Új Selyemút) megindításához, hanem más, fejlett vagy feltörekvő keleti központokhoz is köthető, például Dél-Korea, Szingapúr, az Egyesült Arab Emírségek, Kazahsztán.

Az Eurázsia Fórum célja tehát a szuperkontinens országai közötti párbeszéd erősítése, a gazdasági-társadalmi kihívásokra adott közös válaszok ösztönzése tematikus panelek mentén, korunk olyan megatrendjeire fókuszálva, mint a fenntarthatóság, a digitalizáció és technológia, a pénzügyi rend-

szert megújulása, valamint a geopolitika felértékelődése. A rendezvény olyan témákat jár körül minden évben, mint a pénzügyek, a geopolitika, a gazdaság, az infrastruktúra, a multilaterális együttműködés, valamint az oktatás. A fórum emellett Kelet-Közép-Európa, Magyarország és Budapest különleges szerepét, csomóponti jellegét is hangsúlyozni kívánja.

A 2022. szeptember 19-20. között tartott Eurázsia Fórum a „Fenntartható növekedés és együttműködés – Hogyan nyerjük meg a 21. századot?” címet viselte, központi üzeneteként pedig a multilaterális együttműködések fokozásának szükségessége említhető, amely a rövid és hosszú távú kihívásokra egyaránt választ jelent. A Fórum idén 48 felszólalót sorakoztatott fel 18 országból, a legtöbben közülük személyesen is Budapestre látogattak.

Eurázsiai együttműködés egy prosperáló jövőért

Matolcsy György, az MNB elnökének ünnepélyes beszéde nyitotta meg az idei Fórumot, aki elmondta: napjainkban mindannyian a fenntartható növekedés és versenyképesség titkos receptjét keressük, meglátása szerint a titok az eredményre jutás folyamatában rejlik, amely jelen esetben az együttműködés. Véleménye szerint épp ezért fontos a nemzetközi párbeszéd és az olyan fórumok megtartása, mint az MNB éves konferenciasorozata. Az MNB elnöke napjaink kihívásaival kapcsolatban fontosnak tartja, hogy tanuljunk az elmúlt gazdasági események tanulságaiból és új minták, szabályok kerüljenek kidolgozásra azért, hogy a fenntartható növekedés útján maradjunk.

A magyar kormány részéről idén Csák János, kultúráért és innovációért felelős miniszter vett részt a rendezvényen. A miniszter beszédében hangsúlyozta, hogy a fenntartható növekedés érdekében, illetve a demográfiai problémákra válaszul több erősebb és innovatívabb vállalati szereplőre van szükség, biztosítva a hazai gazdaság növekedését. Ennek érdekében helyes és célzott tudományos és innovációs politikák kívánatosak, amelyek közvetve hozzájárulnak a családpolitika és az ország versenyképességének finanszírozásához is.

Az ünnepélyes megnyitó első külföldi felszólalója Sethaput Suthiwartnarueput, a thai jegybank elnöke volt. A jegybankelnök véleménye szerint az olyan kisebb, nyitott gazdaságoknak, mint Magyarország vagy Thaiföld, elsősorban az innováció és digitalizáció területén kell élen járniuk, mivel így tudnak leginkább alkalmazkodni a változó globális gazdasághoz. A thai jegybankelnököt követően Zhu Jun, a Silk Road Fund elnöke beszélt a kínai „Övezet és Út” kezdeményezés fontosságáról, amely folyosót biztosít a Távol-Kelet és a Kelet-Közép-Európa között és fenntartható befektetésekkel hozzájárul a Selyemút menti együttműködés gazdasági előnyeéhez. A megnyitó utolsó előadójaként Simon Tay, a Singapore Institute of International Affairs elnöke megfogalmazta, hogy hatalmas potenciál rejtezik az Ázsia és Európa közötti együttműködésben, amely által olyan új szabályok kerülhetnek kidolgozásra, amelyek nemcsak inkluzívak, hanem rugalmasak, funkcionálisak és racionálisak is.

¹ Dr. Horváth Marcell a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója. E-mail: horvathm@mnbb.hu
Dr. Szabó Dávid a Magyar Nemzeti Bank főosztályvezetője. E-mail: szaboda@mnbb.hu
Dr. Boros Eszter, PhD a Magyar Nemzeti Bank nemzetközi kapcsolatok szakértője. E-mail: borosesz@mnbb.hu
Sándor Nóra Anna a Magyar Nemzeti Bank vezető nemzetközi és ESG szakértője. E-mail: sandorn@mnbb.hu
A szerzők köszönetet mondanak Halász Fruzsínának, Gulyás Zsófiának, Mikes Veronikának, Nagy Ildikónak, Pintér Luyinak, Puhl Györgyinek és Szakács Dánielnek a konferencia kulcsüzeneteinek összegyűjtésében nyújtott segítségért.

A pénzügyi szektor sikerének kulcstényezői

A kétnapos szakmai program a pénzügyi panellal kezdődött, amely 2022-ben a „A pénzügyi szektor sikereinek összetevői: hogyan erősíthetők a pénzügyi központok Euráziában?” címet viselte. A panel során a szakértők a sikeres pénzügyi központtá válás elengedhetetlen feltételeit vitatták meg, kitérve a szabályozási, infrastrukturális, valamint befektetési kérdésekre is. A panelt Végh Richárd, a Budapesti Értéktőzsde vezérigazgatója moderálta, aki a panelbeszélgetés legelején kiemelte a tőzsdék közötti nemzetközi együttműködés jelentőségét, amely a jelenlegi, felgyorsult technológiai fejlődés korában még inkább felértékelődik. A nyitóelőadást Ali Hassan, a Dubai International Financial Centre (DIFC) Európáért és Észak-Amerikáért felelős vezetője tartotta, amelyben hangsúlyozta, hogy az innováció, valamint a nemzetközi standardok elfogadása a DIFC sikerének két legfőbb kulcstényezője volt. A nyitóelőadást követően került sor a panelbeszélgetésre, amelyben Nurkhat Kushimov, az Astana Financial Services Authority vezérigazgatója; Michael Mainelli, a globális indexeket is készítő agytröszt, a Z/Yen Group elnöke; Yang Su Park, a koreai jegybank Gazdasági Kutatóintézetének igazgatója; valamint Jun Qian, a Fudan Egyetem Fanhai International School of Finance intézetének dékánja és professzora vettek részt és osztották meg gondolataikat.

A szakértők mindannyian egyetértettek abban, hogy a siker legfontosabb kulcstényezőiként a tőke, a tudás, a szakképzett munkaerő országba vonzása említendő, ezenkívül Kushimov rávilágított arra is, hogy szabályozási oldalról a különféle szabályozó hatóságoknak is világos állásponttal kell rendelkezniük arról, pontosan mi is a céljuk a szabályozással, ösztönzés, vagy éppen tiltás. Michael Mainelli a fair bánásmódot, a verseny szükségességét, ezenkívül a különféle pénzügyi szolgáltatások prudens szabályozásának esszenciális voltát emelte ki. Jun Qian szerint egy pénzügyi központ akkor lehet igazán sikeres, ha a döntéshozók innovatívan állnak a technológiai kérdésekhez és mernek új dolgokat kipróbálni. Yang Su Park és Nurkhat Kushimov a kis- és középvállalkozásokkal kapcsolatban elmondta, hogy működésük leginkább a cégalapítási és operatív költségek csökkentésével támogatható a legjobban. A szakértők kiemelték, hogy a nagy nemzetközi cégek, valamint tehetségek Budapestre vonzása, ezenkívül a zöld pénzügyi *hub* létrehozásának elősegítése érdekében tett lépések nagyban járulhatnak hozzá ahhoz, hogy a magyar főváros is felkerüljön a pénzügyi központok globális térképére.

Új regionalizmus és a változó értékláncok

Az Eurázsia Fórum második panelje a „Globalizáció vs. regionalizáció? A változó értékláncok, konnektivitás és prosperitás Euráziában” címet kapta. Az idej geopolitikai panel fő kérdése a változó geopolitikai viszonyok hatásait vizsgálta az ellátási láncokra, illetve a megvárosok szerepét ezekben a folyamatokban. A panelbeszélgetést megelőzően gondolatébresztőként Yan Xuotong, a pekingi Tsinghua Egyetem világhírű nemzetközi kapcsolatok szakértője, dékánja az ellenglobalizáció tendenciáját, valamint a gyengülő regionális együttműködések hangsúlyozta videóbeszédében, különös tekintettel az „Övezet és Út” kezdeményezésre. Yan professzor kiemelte, hogy a populista

tendenciák nem támogatják a nemzetközi együttműködést, ezért hatalommal párosítva antiglobalizációs hatást fejtenek ki. Hozzátette, hogy a hatékony regionális együttműködések megvalósításához napjainkban megfelelő vezetésre van szükség. Yan Xuotong végül hangsúlyozta, hogy a globalizáció jövőbeli újjáéledésének elősegítése csak szoros együttműködéssel valósítható meg.

A geopolitikai panelt Csizmadia Norbert, a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány (PADME) kuratóriumi elnöke moderálta; a panelbeszélgetésben Mehmet H. Bilgin, az Euro-Asia Forum in Politics, Economics and Business elnöke; Deborah Elms, az Asian Trade Center alapítója és ügyvezető igazgatója; valamint Henry T. Tillman, a Grisons Peak Services alapítója vettek részt a helyszínen, akikhez online csatlakozott Su Changhe, a Fudan Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Közkapcsolatok Karának dékánja. A meghívott szakértők a panelbeszélgetés keretei között a globális ellátási láncok COVID-19 okozta töréseit, illetve az azokból való kilábalási lehetőségeket vizsgálták, emellett pedig megvitatták a megvárosok jövő értékláncaiban betöltött szerepét.

Mehmet H. Bilgin hangsúlyozta, hogy az eurázsiai régió kiemelten fontos szerepet tölt be a globális nemzetközi kapcsolatok kiegyensúlyozásában, illetve elmondta, hogy az értékláncokban bekövetkező változások Euráziának kedveznek, így a válság által teremtett lehetőségeket különösképpen a gazdaság és a kereskedelem területén kell megragadni a kontinensen. A kormányzatok a hazai termelés támogatásával és a technológiailag intenzív ágazatok fejlesztésével aktívan hozzájárulnának új eurázsiai kereskedelmi és logisztikai központok felemelkedéséhez. Deborah Elms elmondta, hogy a kormányzatok feladata a támogató gazdasági környezet megteremtése, mivel a kis- és középvállalkozások csak így válhatnak az ellátási lánc részeseivé, elősegítve így a növekedést. A megvárosok előnyei közé sorolta egy részről, hogy a nagy népsűrűség kedvez a szolgáltatások fejlődésének, ami az ellátási és értékláncok kialakulásának alapjául szolgál, másrészt kiemelte, hogy az ez irányú fejlődés tovább erősíthető a tehetséggondozással. Hangsúlyozta, hogy a globális gazdasági növekedés motorja Ázsia marad, a térségen kívüli régiók növekedése pedig attól függhet, hogy milyen módon és mértékben képesek kapcsolódni Ázsiához. Henry Tillman szerint Kína előre gondolkodik, a jövőt pedig a digitalizációban és az adatban látja. Kiemelte, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO) immár 9 taggal egy olyan proaktív együttműködéssé vált, amely saját befektetési alappal és mezőgazdasági stratégiával rendelkezik. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO) tovább bővíthet, illetve Kína tovább szélesítheti jelenleg a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetség (ASEAN) tagállamai által dominált kereskedelmi partneri kapcsolatait, főleg Latin-Amerika és Afrika irányában. Su Changhe elmondta, hogy a kínai külpolitika kiemelt figyelmet fordít az eurázsiai országokkal való kereskedelmi és befektetési kapcsolatok megerősítésére, amely jelentősen hozzájárulhat az eurázsiai regionális együttműködési törekvésekhez. A megvárosok tekintetében Su Changhe hangsúlyozta, hogy az infrastruktúra kiemelt szereppel bír, azonban a jövőben ez már nem csupán a fizikai, de a szoftver-infrastruktúrára is érvényessé válik.

A panel résztvevői egyetértettek abban, hogy a közeljövőben a növekedés motorja Ázsiában marad, illetve, hogy új típusú regionális együttműködési törekvések megerősödése várható, amelynek központjában a hosszú távon fenntartható fejlődés és konnektivitás áll majd Euráziában.

Az infrastruktúra a versenyképes és körkörös gazdaság szolgálatában

Az Eurázsia Fórum harmadik panelje a „Logisztika, infrastruktúra és technológiai fejlődés a versenyképes és körkörös gazdaság szolgálatában” címet viselte, amelynek *fireside chat* felszólalója Raekwon Chung, a Ban-Ki Moon Foundation for a Better Future Nobel-békedíjas igazgatója volt, a moderátori feladatokat pedig Cséfalvay Zoltán, az MCC Technológiai Jövők Műhelyének vezetője látta el. Raekwon Chung a 2000-es évek során úttörő szerepet vállalt a klímavédelemben rejlő gazdasági potenciálok és lehetőségek feltérképezésében. Beszélgetésük fő vonalát azon fenntarthatósági modell nyújtotta, miszerint egyre nagyobb szükség van arra, hogy a jelenlegi és zöld piacok ne párhuzamosan, külön entitásként működjenek, hanem a lehetséges pontokon forrjanak egybe és egy piacot alkossanak. A Nobel-békedíjas igazgató elmondta, hogy ez bár bizonyos esetekben jelentős költségnövekedéseket jelenthet, azonban látható egy olyan trend, miszerint bizonyos közösségek hajlandóak vállalni a megemelkedett árakat a fenntarthatóság és zöld termékek előnyben részesítése révén.

A panelbeszélgetés során Fáykiss Péter, az MNB igazgatója a résztvevők között köszönthette Jian Chu-t, a Nanyang Technological University professzorát; Biliang Hu-t (online), a Beijing Normal University Belt and Road School ügyvezető dékánját; Bruno Lanvin-t, a Smart City Observatory elnökét és Seungho Lee-t, a Korea University professzorát.

Beszélgetésük során a panelisták Raekwon Chung gondolatait kiegészítve megjegyezték, hogy egy fenntarthatóbb gazdaság elérése egyre nagyobb hangsúlyt kap. Jian Chu kitért Szingapúr egyik kezdeményezésére, amelyben egy úgynevezett „Seawall” kerül kiépítésre a város mellett található öbölben. A projekt több szempontból is azt a gondolatmenetet követi, miszerint a jövőbeli infrastrukturális kezdeményezéseket ötvözni szükséges a környezetvédelemmel. Ennek nyomán a létrehozandó létesítmény példaértékű lehet a modern építészeti számára. Biliang Hu beszéde során kiemelte Kína szerepvállalását a klímavédelem, valamint zöld energiafejlesztés szempontjából. Seungho Lee professzor gondolatainak a középpontjában a vízkészlet szerepelt. Véleménye szerint elengedhetetlen, hogy a jövőben nagyobb figyelmet kapjon az ivóvíz kérdése az olyan országokban, térségekben is, ahol jelenleg nem tapasztalható hiány belőle. A stabil ellátás biztosítását abban látja, ha a magán és közszféra szereplői szorosan együttműködve menedzselik a készleteket. Ez a fajta együttműködés Koreában egyre erősebb testet ölt. A panel utolsó felszólalójaként Bruno Lanvin elmondta: véleménye szerint a korábbi évekkel ellentétben a piacon az innováció már nem a termékgyártás kapacitásának növekedését segíti, hanem a gyártott termék minőségében, valamint az outputba implementált technológiában nyilvánul meg, továbbá abban érthető tetten, hogy a termék elkészítése során milyen formában gazdálkodtak a felhasznált inputokkal.

Ismeretlen vizeken – gazdasági térnyerés a 21. században

Az Eurázsia Fórum második napi programja Jeffrey Sachs, a Columbia egyetem Center for Sustainable Development nevű központ igazgatójával folytatott *fireside chat*-tel kezdődött Virág Barnabás, az MNB alelnökének moderálásával. A beszélgetés során Sachs elmondta, hogy véleménye szerint a világ legnagyobb problémái között nem a blokkok vagy szövetségi rendszerek közötti ellentét említhetők, hanem az olyan, az egész emberiséget is érintő kihívások, mint például a klímaváltozás. Ennélfogva az Egyesült Államoknak és Kínának ajánlatos lenne együttműködni, ezenkívül égető szükség lenne valódi multilaterális kooperációra a nagyobb régiók között. Sachs és Virág eszmefuttatását követően a program a gazdasági pannellel folytatódott, amely a „Siker ismeretlen vizeken: hogyan tudnak a vállalkozások teret nyerni a 21. században az eurázsiai piacokon?” címet viselte. A panel elején Patrick Lau, a Hong Kong Trade Development Council ügyvezető igazgató-helyettese osztotta meg gondolatait olyan témákról, mint Kína gazdasági helyzete, valamint világgazdaságban betöltött szerepe, ezenkívül Hong Kong világgazdasági vérkeringésben betöltött helyzete is terítékre került. A *fireside chatet* Baksay Gergely, az MNB ügyvezető igazgatója moderálta. A felvezető beszélgetést követően került sor a panelbeszélgetésre, amelyet Luca Miraglia, a The European House – Ambrosetti vezérigazgatója moderált, a panelbeszélgetésben pedig Banai Ádám ügyvezető igazgató; Arturo Bris, az IMD World Competitiveness Center igazgatója; Gene Ma, az Institute of International Finance Kína kutatásokért felelős vezetője és Huiyao Wang, a Center for China and Globalization alapítója és elnöke vettek részt.

A panelbeszélgetés során Luca Miraglia felvetette, hogy a sikeres üzletvitelhez és üzletfejlesztéshez elengedhetetlenül szükséges a működési környezet, valamint a fogyasztók szükségleteinek alapos ismerete, amellyel a többi résztvevő is egyetértett. Arturo Bris ezzel összefüggésben azt is hozzátette, hogy a köz- és magánszféra együttműködésére, valamint a közöttük lévő megfelelő kommunikációra is szükség van ahhoz, hogy növelni lehessen a versenyképességet, illetve új piacokat lehessen meghódítani. Kiemelendő, hogy Bris szerint a márkahűség egyre kevésbé fontos a mai vásárlók számára, a fogyasztók inkább azt veszik figyelembe, hogy egy termék vagy szolgáltatás megvásárlása milyen hatással jár a világra. Gene Ma a kínai gazdasági modellel kapcsolatban hozzátette, hogy szerinte az ázsiai óriásnak egy olyan gazdasági modellre kellene váltania, amely még zöldebb, még inkább tudásintenzív, illetve nagyobb hozzáadott-értékkel bír. Erre a gondolatmenetre rácsatlakozva Banai Ádám hozzátette, hogy a kínai ellátási láncban résztvevő cégek hosszú távon sokat profitálhatnak a kínai gazdasági sikerekből, amely egyre inkább technológia-alapon működik. Huiyao Wang egyetértett mindezekkel és hozzátette, hogy Kína feltett célja, hogy – igazodva a 21. századi megatrendekhez – az innováció és a tiszta energiaforrások terén központi szerepet töltsön be.

Regionális együttműködés a versenyképesség növelése érdekében

Az Eurázsia Fórum ötödik, multilaterális együttműködések panelbeszélgetése a „Regionális és megaregionális integrációk: hogyan szolgálhatja a nemzetközi együttműködés a szuperkontinens versenyképességét?” címet viselte. A panel kiemelt felszólalója Shamshad Akhtar, a pakisztáni jegybank a State Bank of Pakistan egykori elnöke volt. Dr. Akhtar felszólalásában hangsúlyozta, hogy Európa és Ázsia növekvő kölcsönös függése előmozdíthatja a regionális multilaterális rendszer reformját, a globális növekedést, a stabilitást és a regionális gazdasági jólétet. Véleménye szerint az eurázsiai szuperkontinens integrációja a pénzügyi integráció elmélyítésével, a regionális értékláncok, valamint a technológia és a digitális kapcsolódás fejlesztésével fokozható.

A panel moderatori szerepét Elena Rovenskaya, az osztrák International Institute for Applied Systems Analysis programigazgatója töltötte be. A panel résztvevői között köszöntötte Byung-il Choi-t, a Korea Foundation for Advanced Studies elnökét; Chris Humphrey-t, a szingapúri székhelyű EU-ASEAN Business Council ügyvezető igazgatóját; továbbá Christoph Nedopil-t, a Fudan Egyetem közgazdaságtudományi egyetemi docensét és Guiying Sun-t, a Credit Guarantee & Investment Facility vezérigazgatóját.

A beszélgetés kiindulópontjaként Byung-il Choi napjaink négy fő, egymással összefüggő globális válságát ismertette, úgy, mint a digitális átalakuláshoz kapcsolódó technológiai verseny Kína és az Egyesült Államok között; a tiszta energia és a klímaváltozás problémája; az élelmiszerválság; valamint a pénzügyi rendszer válsága. Erre reflektálva Chris Humphrey hangsúlyozta, hogy a globális válságok leküzdéséhez mind a megablokkok, mind az EU, mind pedig a különböző ázsiai csoportosulások közötti együttműködésre van szükség és együttesen kell megoldást találniuk a globális válságokra, beleértve a fenntarthatóság problémájára, ami egy komplex és sokrétű kihívás. A fenntarthatósággal összefüggésben Christoph Nedopil a régió fejlődésének elősegítése szempontjából ismertette a kínai „Zöld Selyemút” projektben rejlő lehetőségeket. Ezt követően Guiying Sun kiemelte, hogy az eurázsiai régió fejlődéséhez olyan biztonságos és stabil környezetre van szükség, ahol a nemzetközi szabályokat tiszteletben tartják és ahol csökkennek a kereskedelem és a befektetések útjában álló akadályok. A válságok megoldására irányuló politikák végrehajtásához elengedhetetlen egy nemzetközi együttműködési keretrendszer. A panelbeszélgetés résztvevői egyetértettek abban, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények, a regionális pénzügyi intézetek és egyéb partnerségek utat nyithatnak a szuperkontinens versenyképességének növeléséhez. Az Európa és Ázsia közötti multilaterális együttműködés növelheti Eurázsia globális befolyását, mint feltörekvő gazdasági és politikai blokk. Zárógondolatként a szakértők hangsúlyozták, hogy napjaink globális válságainak leküzdéséhez integrált nemzetközi együttműködésre és közös megoldáskeresésre van szükség.

Az oktatás az eurázsiai gazdasági fejlődés szolgálatában

A 2022-es Eurázsia Fórum oktatási panelje a „Hogyan tudják az emberek közötti kapcsolatok Eurázsia gazdasági fejlődését szolgálni?” címmel került megrendezésre, amelynek idén az volt a célja, hogy bemutassa, az eurázsiai régió folyamatos és eredményes fejlődésének fenntartásához a gazdasági és infrastrukturális kapcsolatokon túl az oktatási, kulturális és társadalmi kapcsolatok elmélyítése ugyancsak elengedhetetlen. A panelt Eng Chye Tan, a világhírű National University of Singapore rektorának, illetve Dubéczi Zoltán, a Magyar Rektori Konferencia főtítkárának és a Magyar Nemzeti Bank elnöki főtanácsadójának gondolatébresztő beszélgetése nyitotta meg. Eng Chye Tan kifejtette, hogy az egyetemek tehetséggondozói szerepének ellátásához nélkülözhetetlen az akadémiai mobilitás támogatása, amely így elősegíti az egyes régiók és kultúrák közötti konnektivitás elmélyülését is.

Eng Chye Tan és Dubéczi Zoltán eszmecseréje után a panelbeszélgetésben Dan Li, a sanghaji Fudan Egyetem Global Partnerships Office igazgatóhelyettese; Séamus Ó Tuama, az ASEM Education and Research Hub for Lifelong Learning and Director elnöke és Jung Cheol Shin, a Seoul National University professzora vettek részt, a moderatori szerepet pedig Salát Gergely, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi docense töltötte be. A panelbeszélgetésben a résztvevők egyetértettek abban, hogy a hallgatói, a tanári és a felsőoktatási intézmények munkatársainak mobilitása, a határokon átnyúló oktatási innovációk, a két- és többoldalú egyetemi partnerségek, a csereprogramok és ösztöndíjprogramok elengedhetetlenek a versenyképes, fenntartható és tudásalapú eurázsiai gazdaságok felemelkedéséhez. Dan Li és Séamus Ó Tuama továbbá kifejtette, hogy az élethosszig tartó tanulás támogatásával, illetve a problémák megoldásának új aspektusokból való megközelítésének elősegítésével lehet sikeresen kezelni a 21. század kihívásait. Jung Cheol Shin ezt követően kiemelte, hogy az új ismeretek és kultúrák személyes tapasztaláson keresztül megismerése továbbra is kulcsfontosságú, ezért az oktatási szereplőknek minden eszközzel hozzá kell járulniuk a felsőoktatás nemzetköziesítéséhez a jövőben.

A nagysikerű és a nemzetközi szakmai és tudományos közösség széles palettáját felvonultató rendezvény Patai Mihály, az MNB alelnökének gondolataival zárult, aki elmondta, hogy az idei rendezvény is rávilágított, hogy milyen fontos a nemzetközi együttműködés fokozása minden szférában, legyen az pénzügy, gazdaság, vagy éppen oktatás. Az eurázsiai nemzeteket összeköti a közös kulturális örökség, mindez pedig a későbbi együttműködés fokozásának is alapkövét jelenti.

A 2022-es Budapest Eurázsia Fórum a konferencia hivatalos honlapján (<https://mnb.hu/eurasia>), valamint a YouTube-on is visszanézhető. A nagy sikerre való tekintettel és immár a hagyományoknak megfelelően a rendezvényt 2023-ban is megrendezi a Magyar Nemzeti Bank.

JAMES L. GELVIN: AZ ÚJ KÖZEL-KELET. AMIT MINDENKINEK TUDNIA KELL

TÁRIK MESZÁR¹

Kiadó: Pallas Athéné Könyvkiadó

Kiadás éve: 2019

ISBN: 978-615-5884-23-8

Oldalszám: 200

James L. Gelvin (1951. február 12. –) a Közel-Kelet történelmének tudósa. 1995 óta a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem (UCLA) történelem tanszékének oktatója. Pályafutása során gyakran értekezett a Közel-Kelet történetéről, különös hangsúllyal a nacionalizmusra és a modern Közel-Kelet társadalom- és kultúrtörténetére. Alapszakos diplomáját a Columbia Egyetemen szerezte meg 1983-ban, míg mesterszakos diplomáját ugyanezen egyetem Nemzetközi és Közügyi Iskolájában vehette át 1985-ben. Doktori disszertációját 1992-ben védte meg a Harvard Egyetemen. Mielőtt csatlakozott az UCLA karához, Gelvin a Massachusetts Institute of Technology-n (MIT), a Boston College-ban és a Harvard Egyetemen tanított.

Az özönvíz előtt: a Közel-Kelet 1945 és 2011 között

A könyv első fejezetében a szerző a „Közel-Keletnek”, mint fogalomnak a tisztázására és meghatározására tesz kísérletet, mely során leírja, hogy az elnevezés a Marokkótól keleti irányban Iránig húzódó térséget jelöli. Felfogása szerint magában foglalja Észak-Afrika területén Marokkót, Algériát, Tunéziát, Líbiát és Egyiptomot, valamint Délnyugat-Ázsiában Szíriát, Libanont, Izraelt, Palesztinát, Jordániát, Irakot, Iránt, Kuvaitot, Szaúd-Arábiát, Bahreint, Katart, az Egyesült Arab Emírségeket (EAE), Ománt, Jement és az Európába átnyúló Törökországot. Kifejti, hogy a térségben élők az etnikai, nyelvi és vallási csoportok széles skáláját reprezentálják. A három legnagyobb etnikai csoport az arab, a türk (török) és az iráni. A túlnyomó többséget az arab etnikum alkotja (2015-ös adatok alapján a közel-keleti térségnek mintegy 345 millió arab származású lakosa van).

A könyvből megtudhatjuk, hogy a Közel-Keleten élők többsége az iszlám vallást követi, amely két fő ágra, a síita és a szunnita irányzatra bomlik. E két fő irányzat közötti szakadás hagyományának továbbélése nagy jelentőséggel bír a régióban végbemenő politikai csatározások megértése szempontjából.

¹ Tárik Meszár, a Neumann János Egyetem Eurázsia Központjának Közel-Kelet kutatója; az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola doktorandusza; az MCC PhD programjának résztvevője.

A szerző külön kitér az 1916-os Sykes-Picot egyezményre, amelyről elmondja, hogy az idők során a Közel-Keleten mesterséges módon kialakított államhatárok jelképévé vált. Gelvin szerint a valóság azért némiképp mást mutat. Elmondja, hogy Nagy-Britannia és Franciaország birodalmi érdekei alapján döntötte el, hogy mely országokat egyesíti vagy választja szét, ilyen módon hozva létre államkezdeményeket (protoállamokat). Így hozta létre Nagy-Britannia a háborút követően Irakot és Jordániát, Franciaország pedig Libanont és Szíriát.

Gelvin arról is beszél, hogy a Közel-Kelet államainak többségét az „autoriter rendszerek” kategóriájába sorolják. Szerinte az autokratikus államrendezkedés már a kezdetektől fogva megtalálható a legtöbb közel-keleti állam DNS-ében. A szerző ezzel kapcsolatban egy sajátos felosztást is ismertet, miszerint, a térségben létrejött államok három kategóriába sorolhatók:

- Az elsőbe azok tartoznak, amelyek a két világháború között jöttek létre (Törökország, Irán és Szaúd-Arábia);
- A második kategóriába azok az államok sorolhatók, amelyek megőrizték azokat a struktúrákat, amelyeket a gyarmatbirodalmak alakítottak ki vagy óvtak meg a függetlenség elnyerését követően (pl. Marokkó, Jordánia, Bahrein stb);
- A harmadik kategóriába a gyarmati rendszer felbomlását és függetlenségük elnyerését követően a korábbi rendet sutba dobva köztársasági államformát kialakító országok tartoznak (pl. Tunézia).

A szerző kifejti, hogy habár az olaj már 1938 óta áramlik ki az Arab-félszigetről, a Közel-Kelet általamai ennek mindent megváltoztató mivoltát csak az 1970-es években kezdték realizálni. Ekkortájt sikerült az olajtermelő országoknak a saját olajukkal kapcsolatos árképzést, termelési kvótákat és a tulajdon feletti ellenőrzési jogot megszerezni az iparágat addig uraló külföldi olajcégektől. Ezt követően némelyik arab ország a mesés gazdagság időszakába lépett.

Az arab felkelések és utóhatásuk

Gelvin részletesen elemzi az arab világban végigsöprő forradalmak sorozatának, az ún. arab tavasznak a főbb eseményeit. Elmondja, hogy egy tunéziai utcai árus felgyújtotta magát a helyi önkormányzat egyik épülete előtt a tunéziai Sidi Bou Said városában, amiért a rendőrök elkobozták árukészletét és nyilvánosan megszégyenítették. A tunéziai polgárok azonosultak Bouazizi kilátástalan helyzetével, ami után tiltakozások láncolata vette kezdetét, és az egész ország területére kiterjedtek. A tunéziai demonstrálók többek között a munkanélküliséget, a magas élelmiszerárakat, a korrupciót, a szabadságjogok hiányát tették szóvá. 2011. január 14-én, kevesebb mint egy hónappal Bouazizi önfelgyújtása után, a hadsereg körülvette az elnöki palotát, és az elnök, Ben Ali pedig lemondott.

Gelvin elmondja, hogy az elégedetlenség nem csak Tunéziát érintette. Kifejti, hogy a huszonkét arab ország közül legalább tizennyolcban törtek ki tiltakozások vagy felkelések. Sztrájkok és kormányellenes demonstrációk robbantak ki Egyiptomban is, és 2011. február 11-én lemondatták Hosni Mubarak elnököt. Nem sokkal később a líbiai és a szíriai felkelés hosszú, erőszakkal tarkított konfliktusokat idézett elő. Érdekesség, hogy a demonstrációk a gazdagabb monarchiákban is történtek, ugyanis tüntetéshullám ment végbe Bahreinben, amit a kormány keményen megtorolt. Marokkóban

és Tunéziában a kormányok ígéretekkel csillapították a demonstrálók haragját. A nagy olajvagyonnal rendelkező szaúdi kormány 130 milliárd dolláros juttatáscsomagot ígért a polgárainak. Ezek voltak az ún. arab tavasz felkeléssorozat főbb színhelyei.

Gelvin kifejti, hogy az arab tavasz elnevezés nem feltétlenül szerencsés. Fontos tudni, hogy a felkeléseket nem lehet teljes mértékben arabnak nevezni (pl. Líbiában berberék is lázadtak). Emellett az események nem egyetlen évszak leforgása alatt történtek, hanem sokkal több időt vettek igénybe.

Gelvin elmondja, hogy összességében véve öt olyan tényezőt (három mélyen gyökerező és két esetleges) sorolhatunk fel, amelyek fogékonyá tették az arab államokat a társadalmi elégedetlenséggel szemben. Ezek a következők:

- A neoliberalizmus (a neoliberális elvek elszakították azokat a szálakat, amelyek a polgárokat kormányukhoz kötötték);
- Az 1970-es évekre visszanyúló ún. emberi jogi forradalom (az emberi jogokról alkotott elképzelések átalakulása);
- A törékenyséjük (a lakosság mindenütt nem a kormány, hanem a rendszer bukását követelte);
- A demográfia;
- Az élelmiszerárak globális emelkedése.

A szerző egy fontos témára irányítja rá a figyelmet, miszerint, hogy az iszlamista mozgalmak miért váltak ilyen népszerűvé a Közel-Keleten. Ezzel kapcsolatban kifejti, hogy Tunézia és Egyiptom első szabad választásait iszlamista pártok nyerték meg, de ez utóbbiak más országokban is jól teljesítettek. Négy okot jelöl meg a szerző:

- Utópiák (marxista vagy anarchista szerveződések);
- Bizonyos jogok visszaszerzése vagy kiterjesztése (egyenlő esélyek és reformok sürgetése);
- A helyi kultúra középpontba helyezése (egyetlen „gyógymód” a hagyományok felélesztése);
- Vagy az előbbiek valamilyen kombinációja.

A szerző kifejti, hogy a gazdag arab olajmonarchiákban az emberek nem a rendszer megdöntését, hanem annak újraértelmezését és korrekcióját követelték. Viszont Bahrein mindenképpen kivételt képez a másik öt monarchiához képest, ahol súlyosabb felkelések zajlottak.

Az író szerint a tüntetések részben azért voltak kudarcra ítélve, mert az arab világ lázadói szinte lehetetlen esélyekkel szembesültek. A demonstrálókat az tartotta össze, ami ellen harcoltak, és nem az, amiért felvették a harcot, emiatt sokszor alakultak ki belső viszályok. Emellett nem rendelkeztek semmilyen tervvel a rossz gazdasági körülményeikből való kilábalásra.

A szíriai dráma

Ebben a fejezetben a szerző a szíriai felkelésről értekezik, mellyel kapcsolatban kifejti: olyan régóta tart, hogy nem igazán lehet feleleveníteni annak kezdeteit. Ezt követően összehasonlítja az egyiptomi, a tunéziai és a szíriai eseményeket, és megállapítja, hogy azok négy lényeges pontban különböztek:

- Szíriában nem volt olyan szervezet, amely összefogta volna a megmozdulásokat;
- A szíriai felkeléssorozatnak nem volt egy Tahrir térhez hasonló epicentruma. Líbia esetéhez hasonlóan a vidéki országrészekből indult ki;
- A szíriai felkelés nem tudott előnyt csíholni a kormányzattól független szervezetek közreműködéséből, mint amilyen saját országában a Tunéziai Általános Munkaszövetség fellépése volt;
- Tunéziában és Egyiptomban a hadsereg félreállt, majd erejét a diktátor elmozdítására összehangosította. Ezzel szemben a szíriai hadsereg nem állt félre.

Továbbá Gelvin elmondja, hogy a felkelésekhez egyértelműen hozzájárult a magas munkanélküliség, valamint a globális felmelegedés okozta aszály (a gazdaságok 75%-a és az állatállomány 85%-a pusztult el) is. Emellett a szerző felhívja a figyelmet, hogy a szíriai, további három dologban különbözött még más felkelésektől:

- Nagyobb mértékben vált katonai jellegű konfliktussá;
- Nagyobb mértékben keverték bele a vallást;
- Nagyobb mértékben vált mások által megvívott háborúvá.

Emellett a szíriai vezetést az azonos vallási csoporthoz való tartozás és a rokoni kötelékek tartották egyben. Ez a struktúra képes volt megakadályozni a puccsok kialakulását. Azonban nem árt észben tartani, hogy a polgárháborút megelőzően Szíria társadalmi berendezkedése nem vallási alapon nyugodott, viszont a rezsím mindent elkövetett azért, hogy a társadalmat bomlassza, azáltal, hogy sok apró felekezetre és etnikai csoportra szétbontja.

Továbbá külföldi haderők mind a kormány, mind az ellenzék oldalán beavatkoztak a szíriai polgárháborúba. A kormányerők Oroszország és a libanoni Hezbollah, valamint Irán támogatását élvezik. Az ellenzékét viszont a Nyugat, valamint Szaúd-Arábia, Katar és Törökország támogatja. A szerző a szíriai ellenzékkel kapcsolatban kifejti, hogy 2016 nyarán több mint 100 000 harcos oszlott meg a meglehetősen nagy számú, különböző ellenzéki csoportok között.

A szerző kifejti, hogy a szíriai konfliktus négy lehetséges módon érhetne véget:

- Patthelyzet a csatatéren, ami miatt a kormány ellenőrzése alatt maradnának a Damaszkusz-Aleppó vonaltól nyugatra húzódó területek, egy kurd kormány ellenőrzése alá kerülne a török határtól keletre fekvő terület, valamint különböző területek kerülnének különböző ellenzéki csoportok ellenőrzése alá.
- Megállapodás szerint történő felosztás;
- A felek tárgyalások során kialakított megállapodása;
- Szíriának olyan egységes kormánya lenne, amely hatalmon van ugyan, de nem kormányozza országa teljes területét.

Az Iszlám Állam terrorszervezet felemelkedése és hanyatlása

Ebben a fejezetben Gelvin az Iszlám Állam terrorszervezet eredetéről, tevékenységéről és annak jellemzőiről értekezik. Különbséget tesz az al-Kaida és az Iszlám Állam taktikája között, mert míg az előbbi az ellenfeleit kimerítő harcokba hajszoja bele távol az otthonuktól, addig az utóbbi igyekszik területeket szerezni, amelyeket azután megtisztít a külföldi hatásoktól.

Az Iszlám Állam stratégiai szemléletmódja három kulcsszóval fejezhető ki:

- Khilafa (kalifátus – al-Baghdadi és követői szerint az iszlámnak kalifátusra van szüksége – azaz olyan területre, ahol a muszlimok az igaz iszlámot gyakorolhatják);
- Takfir (az Iszlám Állam szigorú iszlámértelmezésével vitába szállók hitehagyottnak nyilváníthatók, amely „bűn” halálbüntetéssel sújtható);
- Hijra (a muszlimoknak a Dar al-Harbból – a háború sújtotta lakóhelyről, azaz a nem muszlim többségű területekről – a Dar al-Islamba, az iszlám hitűek lakóhelye vidékére történő vándorlását jelenti).

Néhány szakértő véleménye szerint al-Baghdadi egy negyedik elképzelést is magáévá tett: ez pedig nem más, mint az apokalipszis látomása. Az IÁ követői szerint a napjaink meg vannak számlálva, és eljön a pillanat, midőn az igazlelkűség felülkerekedik a hamis hit felett.

A szerző ezt követően egy érdekes aspektusra hívja fel a figyelmet. Szerinte a terrorszervezet egy olyan jelenség része, amely visszaköszön szinte valamennyi vallásban, az egyistenhívő vallásokban pedig mindenképp. Elmondja, hogy időről időre születnek harcos mozgalmak, amelyek időlegesen felvirágoznak, majd a legtöbb esetben nyomtalanul eltűnnek.

Gelvin kitér arra, hogy miképpen lehetett képes a terrorszervezet ilyen nagy területet ilyen gyorsan meghódítani. A siker egyik oka, hogy nem az Egyesült Államok haderejét célozták meg akcióikkal, hanem az iraki haderőt. Egy másik ok pedig, hogy Irak szunnita többségű vidékeinek a síita többségű kormánnyal szembeni sérelmeit játszotta ki. A harmadik ok pedig az iraki hadsereg szétesése volt. Nem az Iszlám Állam diadalmaskodott, hanem az iraki haderő szenvedett vereséget. Az is probléma volt, hogy az amerikaiak 2003-ban szétkergették az iraki hadsereget, és tulajdonképpen az alapoktól kellett kezdeni mindent. Az is közrejátszott a vereségben, hogy az iraki haderőt a belföldi ellenzék visszaszorítása okán hozták létre, nem pedig, hogy a kívülről jövő ellenséggel vegye fel a harcot. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a haderő széteséséhez hozzájárult a Nuri al-Maliki vezette rezsim uralma alatt kialakuló vallási és etnikai csoportok közötti viszályok, és az országot demoralizáló korrupció.

A szerző kitér arra a dilemmára is, hogy pontosan kik és miért csatlakoztak a terrorszervezethez. A szociológusok számos okot sorolnak fel, amelyek közül a leggyakoribbak a következők:

- Hisznek az IÁ által közvetített üzenetben;
- Kényszerítik vagy erre ösztönzik őket (pl. bosszú, pénz, bajtársiasság, szexrabszolgák ígérete);
- Hatalom érzete miatt;
- Kaland ígérete;
- Az izgalom hajszolása stb.

Támogatók, helyettesítők és szabadúszók – Az új Közel-Kelet nemzetközi kapcsolatai

A hidegháború idején az USA sikeres politikát folytatott a régióban. Képes volt megőrizni a térség erőegyensúlyát, zavartalanul folyt a Nyugat olajellátása, biztosította a tengeri utakat és kereskedelmi korridorokat, valamint védelmet nyújtott Izraelnek is. Ami talán a legjelentősebb eredmény volt, hogy a hidegháború végére az Egyesült Államok tulajdonképpen kizárta a Szovjetuniót a Közel-Keletről.

Gelvin arról is értekezik, hogy milyen szerepet játszik az olaj az új Közel-Keleten. Elmondja, hogy a 2015-ös adatok alapján az Egyesült Államok az elfogyasztott olaj 60%-át importálta, de ennek csak kis része származott az Arab-öbölből, és az USA négyszer annyi olajat importált Nyugatról. Az USA kevésbé akart egy ilyen ingatag és instabil régióra támaszkodni, ami miatt más beszállítók után nézett.

A szerző kitér a szaúdi-iráni konfliktusra is, amellyel kapcsolatban kifejti, hogy a 2010-es arab felkelések kirobbanása óta Szaúd-Arábia és Irán a szíriai polgárháborún kívül is számos egyéb konfliktusban és viszályban volt érintett. Libanonban az irániak a Hezbollahot támogatják, a szaúdiak ezzel szemben a szunnita többségű Jövő Mozgalmat. A két fél közötti ellenségeskedés még sokáig jelen lesz.

Ezt követően Gelvin Törökország közel-keleti szerepéről elmélkedik. Elmondja, hogy a 2010–11-es arab felkeléseket követően, a török kormány az egész Közel-Keleten ösztönözte a hozzá hasonlóan mérsékelt, populista rezsim megalakulását.

A szerző az izraeli-palesztin konfliktus alakulásával is foglalkozik. Leírja, hogy Izrael folytatta településeinek kiterjesztését Ciszjordániában. Épített ezen kívül egy „biztonsági kerítést” az általa igényelt föld és az előirányzott határain kívül lévő terület közé. A fal a ciszjordániai palesztin részre is átnyúlik, az így elszigetelt izraeli rész pedig magában foglalja Jeruzsálemet, valamint még számos települést.

Emberi biztonság az új Közel-Keleten

A szerző szerint, ha a Közel-Keletet, mint egészet kívánjuk az emberi biztonság nézőpontjából megvizsgálni, akkor elmondható, hogy az arab világ jelenleg sérülékenyebbnek tűnik egyes problémák tekintetében, mint nem arab szomszédai. Ezek között szerepel az olajtól való túlzott függés, felekezeti és etnikai viszályok, intervenciók, élelmiszer-ellátási gondok, rossz gazdasági helyzet stb.

Gelvin egy égető problémára is rávilágít, ami nem más, mint a népességnövekedés. A Közel-Keleten napjainkban mintegy 510 millió ember él – ennyire nőtt a népesség az 1980-as 287 millióról. Ez mindenképpen próbára teszi az erőforrásokat és nyomást gyakorol az államokra.

A szerző ezt követően kitér a vízkészletek csökkenésének problematikájára, ami miatt 2025-re a 22 arab országból 18 vízhiánnyal fog küzdeni. Emellett a klímaváltozás is szignifikáns változásokat hoz a régió életébe, és szakértők szerint, ha az éghajlatváltozásért felelős gázok kibocsátását nem sikerül csökkenteni, akkor a hőmérsékelt Dohában, Abu-Dhabiban és az iráni Bandar-Abbászban elérheti a 76 °C-ot, aminek hatására e régiók lakhatatlanná válnak.

A könyv rövid értékelése

A könyv több szempontból is hiánypótló, mivel a Közel-Kelet jelenlegi helyzetéről egy rendkívül széles spektrumú összefoglalót prezentál az olvasóknak és mindezt világos, könnyen érthető stílusban teszi. Azonban a címmel ellentétben, nem csak az aktualitásokra fókuszál, hanem megkeresi a jelenkor problémáinak gyökereit, amelyeket olykor évtizedekkel ezelőtti, vagy még annál is korábbi eseményekre vezet vissza.

A könyv alaptézise, hogy a Szovjetunió összeomlását, az Egyesült Államok iraki invázióját és a 2010-11-es arab tavaszt követően új Közel-Kelet alakult ki. Ehhez szorosan hozzátartozik az Iszlám Állam (IÁ) terrorszervezet megjelenése is, amelynek eredetét és történetét boncolgatja, valamint azokat az ideológiai tényezőket ismerteti, amelyek megkülönböztetik őket más dzsihadista csoportoktól, és szókimondóan pedzegeti a militáns szervezet sikereinek okait, és felvázolja a szervezet lehetséges jövőjét is.

Érdemes kiemelni, hogy a szerző különös figyelmet fordít a szíriai polgárháborúra, valamint annak a Közel-Keletre és az egész világra gyakorolt hatásait elemzi, majd a konfliktus lehetséges végkimeneteleit állítja fókuszba. Gelvin más országokkal is foglalkozik, és elmondja, hogy az egyiptomi és bahreini rezsimek az ottani felkelések után még elnyomóbbá váltak, Líbia és Jemen pedig gyakorlatilag megszűnt államként létezni. A régió középhatalmai (mint például Törökország, Irán vagy Szaúd-Arábia) pedig továbbra is bonyolult játszmákat vívják. A könyv tartalmaz továbbá olyan gyakran figyelmen kívül hagyott felkelésekről szóló elemzéseket, amelyek az Öbölben, Szaúd-Arábiában, Libanonban, Palesztinában vagy éppen Irakban történtek.

Összességében véve a szerző nagy részletességgel vázolja fel az „új Közel-Kelet” társadalmi, politikai és gazdasági körvonalait, rávilágít a térség jelenlegi válságaira, és feltárja, hogyan fog tovább változni a régió az elkövetkező évtizedekben.

ROBERT D. KAPLAN: MARCO POLO VILÁGA VISSZATÉR

BÓZSÓ PÉTER TAMÁS¹

Kiadó: Pallas Athéné Könyvkiadó

Kiadás éve: 2018.

ISBN: 978-615-5884-14-6

Oldalszám: 272

Robert David Kaplan amerikai politikai újságíró, huszonegy külügyi és utazási bestseller könyv szerzője, amelyek között van a magyarul is megjelent *A földrajz bosszúja*. További művei az útinapló *Adriatic* (Adria), az amerikai diplomata Bob Gersony élettörténetét feldolgozó *The Good American* (A jó amerikai), a Dél-Kínai tenger geopolitikai problémáit középpontba állító *Asia's Cauldron* (Ázsia lőporos hordója), az Indiai-Óceán geopolitikájával foglalkozó Monsoon (Monszun), a hidegháború utáni helyzetet elemző *The Coming Anarchy* (A közelgő anarchia) és az esszékötet *Balkan Ghosts* (Balkán szellemek). Legújabb könyve, a friss geopolitikai helyzetet taglaló *The Tragic Mind* (A tragikus elme) 2023-ban jelenik meg. Írásait többek között a *The Atlantic*, a *The Washington Post*, a *The New York Times*, a *The New Republic*, a *The National Interest*, a *Foreign Affairs* és a *The Wall Street Journal* hasábjain publikálta. Az Egyesült Államokban a Külpolitikai Kutatóintézet geopolitikai részlegének vezetője. Tagja volt a Pentagon Védelmi Politikai Tanácsának és az Egyesült Államok haditengerészete tanácsadó testületének. A *Foreign Policy* magazin kétszer is a világ „100 legjobb globális gondolkodója” közé sorolta.

A könyv esszégyűjtemény

A könyv Kaplan esszéinek gyűjteménye. A 2016-ban írt címadó tanulmányt a Pentagon Kockázatelemzési Hivatala számára készítette, az Egyesült Államok katonai válaszlépései alcímmel. A kötetben szereplő többi írása a *The Atlantic*, *The National Interest*, *The American Interest* magazinokban, valamint a *The Washington Post* napilapban jelent meg 2001 és 2016 között. Az esszéket öt fejezetbe sorolja, amelyek közül az utolsó, mintegy keretet adva a bevezető tanulmányhoz, epilógus és Kína Új Selyemút kezdeményezését elemzi.

A tizenharmadik század végén Marco Polo több évtizedes utazásba kezdett Velencéből Kínába az Európa és Ázsia közötti kereskedelmi útvonalon, a selyemúton, amely Kubiláj kán szerteágazó biro-

¹ Bozsó Péter Tamás, a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézetének PhD hallgatója.

dalmának fő kapcsolódást szervező ereje volt. Visszaútra pedig a tengeri útvonalat választotta. Most, a huszonegyedik század elején a kínai rezsim egy szárazföldi és tengeri selyemutat javasolt, amely pontosan megismétli azt az utat, amelyet Marco Polo bejárt. Erre a hasonlóságra keresi a választ Kaplan, a geopolitikai összefüggéseket feltárva.

Stratégia

A jelenlegi geopolitikai alaphelyzet leírását az első fejezetben, abban is a címadó tanulmányban, adja meg a szerző. Európa eltűnik, miközben a Halford Mackinder által Világ-szigetnek nevezett Eurázsia belső kohéziója pedig nő, írja már az első mondatban. Azonban a kelet-afrikai kereskedelmi kapcsolatok miatt akár az Afro-Eurázsia kifejezést is lehet használni a formálódó egységre. „A globalizáció a vallás és a kultúra gyengülése felé mutat, (ezért) szükségesnek látszik ezek újrafelfedezése, még hozzá szigorúbb, egysíkúbb, ideologikusabb formában.” Azonban „nem a civilizációk összecsapásának, hanem a mesterségesen újjáformált civilizációk összecsapásának lehetünk tanúi.”

A földrajzi megosztottság ezen új világban egyszerre erősödik és gyengül majd, a térkép kevésbé tisztává válik, a szuverén államok száma megnő, város és régióállamok alakulnak ki, jósolja a szerző. A Kína által kiépítendő „Övezet és Út” tulajdonképpen a régi selyemút újjáéledt változata, ami hasonló szerepet tölthet be manapság, mint a régi akkortájt. Ezért „ha meg akarjuk érteni a mai Kína meghatározó stratégiáját, Kublaj kán birodalmánál nem is kell messzebb mennünk,” állapítja meg. „Mindezek alapján Eurázsia új térképének elsődleges kartográfiai rétegét a letűnt birodalmak alkotják. Jóllehet napjainkban már nem nevezzük őket birodalomnak, ám működésüket mégis a birodalmi szemléletmód határozza meg” – írja. „A világ a felszínen kozmopolitává válik, de – amint azt Kína és Oroszország példája mutatja – továbbra is a nacionalizmus jelenti az alapot.” Napjaink eseményeit szemlélve, hét év távlatából, valószínűleg igazat adhatunk a szerző előrelátásának.

Ezután azt elemzi Kaplan, hogy az Egyesült Államok milyen stratégiával reagáljon erre az új helyzetre. Ehhez az amerikai külpolitika változásait és ehhez kapcsolatosan a haditengerészet szerepét vizsgálja, melynek ütőképességét meghatározó tényezőnek tartja. Az Egyesült Államok tengeri hatalom, állapítja meg a szerző. Az Amerika számára „a tengeri hatalom fenntartása az a megoldás, amely képes lehet biztosítani a geopolitikai egyensúlyt... Ezen a ponton érnek össze Alfred Thayer Mahan és Halford Mackinder ismert nézetei.” A tengeri és légi hatalmon alapuló „visszafogott külpolitika” gyakorlását ajánlja, mivel, ha a „megszállást választod, kormányoznod kell”, ami nagy költségekkel jár. Sokkal előnyösebb az USA érdekeinek megfelelő *status quo*-t fenntartani, elfogadva a fennálló rendszereket függetlenül attól, hogy azok demokratikusak-e vagy nem.

A fejezet záró része, amely Észak-Korea bukásának várható fázisait és lehetséges forgatókönyveit veszi számba, csak első látásra lóg ki a sorból, hiszen „Koreában az USA háborús helyzetben van” már több mint ötven éve és „Korea nem engedi, hogy megfélemlítsük az Egyesült Államok nyomasztó, birodalmakéhoz hasonló terheitől.” A szerző úgy látja, hogy az amerikai erőfeszítések ellenére a jövőbeni egyesült Korea főleg a rivális Kína számára lesz előnyös.

A háború és annak ára

Ez a fejezet az Egyesült Államokért hősiés áldozatok árán is kitartó katonák erkölcsiségét vizsgálja, amely szemben állhat a liberális értékeket valló civilek általános nézeteivel. A *Vietnám* újrágondolva című írásában, sorra veszi az ilyen személyes hadibeszámolókat, amelyek megítélése szerint az ellenszél miatt nem jutnak el a szélesebb közönséghez. Az ilyen katonák számára a „kötelesség teljesítése” mindig elsőbbséget élvez a „parancs teljesítésével” szemben. „Egy frusztrált professzionális harcosokból álló katonai kaszt, amelyet mindenkor szoros ellenőrzés alatt tartanak liberális szellemiségű felettesei: ez az egészségesen működő demokrácia biztos jele” állapítja meg.

A „kis háborúk”, amelyek nem követelik meg a nemzet erőforrásainak teljes bevetését, és amelyek valójában birodalmi célok érdekében folynak, nem váltják ki a hátszág együttérzését és ezzel problémákat okoznak a visszatérő sebesülteknek és katonáknak, állítja *A sebesült hátszág* című írásában. A közvélemény pedig, meglátása szerint, a második világháború hőseit ünnepelve, nem képes méltatni az olyan népszerűtlen háború hőseit, mint amilyen a koreai vagy az iraki háború volt.

Gondolkodók

Ebben a fejezetben a szerző három egymáshoz kapcsolódó, a liberális főáramtól eltérő nézeteket valló stratégiai gondolkodóról alkotott, többnyire pozitív véleményét ismerhetjük meg, akiknek életútját és főbb műveit is ismerteti. Először Henry Kissinger védelmében szólal meg egy 2013-ban megjelent írásában, akit a szerző gyermekkorában „Vietnám szörnyetegeként” ábrázolt a közvélekedés. Kissinger külügyminiszterként, egyetlen elvként, mindig az Egyesült Államok érdekeit követte, még akkor is ha ez szembe került a liberális értékekkel. Kaplan a továbbiakban is ezt az ellentmondást vizsgálja, leírva az amerikai geopolitikai gondolkodás két fő iskoláját, a gyakran hangoztatott értékelvű megközelítést és a realista, érdekalapú a nemzetközi kapcsolatokban. A szerző ez utóbbi mellé tesz le voksát és bemutatja, hogy az érdekek követése, a végeredmény szempontjából, lehet erkölcsös is. Szerinte „Kissinger meglehetősen erkölcsösen cselekedett – persze csak ha elfogadjuk a kor hidegháborús előfeltevéseit.” Kissinger Kína politikájának emberbaráti sikerét is, az e politika révén lehetővé váló, Teng Hsziao-ping által kezdeményezett reformok eredményében, több mint egymilliárd ember drasztikus életszínvonal emelkedésében méri.

A második, példaképül állított gondolkodó személyiség a csodagyerekként indult Samuel P. Huntington, akivel a legrégebben, 2001-ben írt esszéjében foglalkozik. Huntington „elméletei – például, hogy a korrupció előnyös is lehet; hogy a demokrácia és diktatúra közötti különbség kisebb, mint gondolnánk; illetve, hogy a '60-as évek radikálisai puritánok voltak – egytől egyig provokatív nézeteket jelenítettek meg.” Éppen ezért ismerteti meg e gondolatok velejét az olvasókkal a szerző. Huntington könyvei általában hasonló utat futottak be, nem kaptak azonnali elismerést, nem kaptak tudományos díjakat és nem váltak ünnepeletté szakmai körökben, fogadtatásuk vegyes volt, ami később átadta helyét egy széleskörű, de kelletlen elismerésnek. Ezt láthatjuk *A civilizációk összecsapása és a világrend* átalakulása című könyve kapcsán is, melyben már a közgondolkodásba is bekerült klisé szerint „civilizációk összecsapását” jósolja. Kaplan szerint azonban „érvelése jóval árnyaltabb és sokrétűbb, mint a legtöbben hajlandók lennének elismerni.” Huntington „könyvei azt szemléltetik,

miről kéne szólnia egy egyetemi oktató pályájának: a szabadságról, amely a biztos munkahely hátterének köszönhetően lehetővé teszi (a tudós társadalom számára legalábbis) népszerűtlen, szokatlan, kellemetlen és merész nézetek kifejtését.”

Végül az „offenzív realista” John J. Mearsheimert mutatja be a szerző, akivel szemben azért fenn tartja kritikáit, ahogy a fejezet címében is sugallja: miért van John Mearsheimernek igaza (bizonyos dolgokban)? A realizmus leírására Mearsheimer tanítványát Ashley J. Tellist idézi: „a realizmus idegen test az amerikai hagyományban. Tudatosan erkölcstelen, a lehető legnagyobb mértékben az érdekeket helyezi középpontba az értékek helyett egy elaljasult világban. Ugyanakkor a realizmus örök, mert pontosan tükrözi az államok valódi, értékalapú retorikájuk álarca mögött rejtőző valós viselkedését.” Mearsheimer, akinek *A nagy téveszme – Liberális álmok és nemzetközi realitások* című könyve 2022-ben jelent meg magyarul, szigorúan felépített struktúrákban ragadja meg a nemzetközi viszonyokat, őt kevésbé érdekli, hogy mit képesek elérni az egyes állami vezetők. Ebben más, mint Kissinger, aki „romantikus” és hisz abban, hogy tárgyalások útján meghatározó befolyást gyakorolhat a történelemre. Mearsheimer szerint Kína nem status quo hatalom, mint azt más realisták vélik, hanem regionális hegemoniára tör offenzív módon és ebben látja az Egyesült Államok számára a legnagyobb kihívást korunkban. Kaplan kiemeli, hogy a 2001-ben megjelent *The Tragedy of Great Power Politics* (A nagyhatalmi politika tragédiája) című könyvében Mearsheimer azt írja, hogy „ha Kína egyetlen hatalmas Hongkonggá válik, akkor nagyságrendileg négyszer akkora rejtett kapacitással fog rendelkezni, mint az Egyesült Államok, amelynek következtében Kína döntő katonai fölényre tesz szert.” Ha ebbe az irányba haladnak a dolgok, akkor e könyv klasszikussá fog válni, állítja Kaplan. Talán már az is, kérdezzük manapság.

Elmélkedés

E fejezetben a szerző korunk távlatairól szóló írásait gyűjtötte össze. „A globalizáció nem feltétlenül jár együtt a növekedéssel vagy stabilitással, azonban számos gazdasági és kulturális kapcsolatot hoz létre, amelyek együttesen felerősödve geopolitikai zűrzavarhoz vezethetnek gazdasági visszaesés esetén – és most éppen ez van folyamatban.” Kaplan szerint ebben az általa poszt-imperializmusnak nevezett korszakban általános jellemzőként a „középfokú anarchia” korába léptünk, Amerika világbéke felett örökös éjjeliőr szerepe visszaszorulóban van, a hierarchiák pedig világszerte felbomlóban vannak. Azonban, tetszik-e vagy sem, „Amerika sorsa a vezető szerep. Erre mutat a földrajzi tényezők mérlegelése.” Hiszen „a geopolitika nem más, mint az államok küzdelme a földrajzi tényezők adta háttérrel szemben. Amerika földrajzi adottságai a világon a legkedvezőbbek.” Két óceán és a kanadai sarkvidék védelmezi, ugyanakkor egy egész féltekére kiterjedő birodama.

Némi aktuálpolitikát is vegyítve ezekhez a gondolatokhoz, az előző fejezetben átfutott realizmushoz képest lakónikusan állapítja meg 2016-ban alkotott írásában, hogy Donald Trump nem realista, és azt kell feltételezni róla hogy híján van a történelmi érzéknek, ami alapvetően olvasással sajátítható el. A realizmus egyfajta fogékonyságot jelent nem pedig stratégiát, állítja.

Ismét Marco Poloról

A 2015-ben írt zárótanulmány időbern megelőzte a címadó esszét. A szerző Hszianból kiindulva bejárja Észak-Nyugat-Kína városait, Tunhuangot, Ürümcsit és Kasgart, összehasonlítva tapasztalatait a 21 évvel korábbi útjával. Az egykori egymillióról 3.8 millióssá váló Ürümcsi városa „Peking azon törekvésének lenyomata, hogy Közép-Ázsia kisebbségeit fejlődésbe fullasztva igyekezzen kéz alatt tartani.” Kína a népek börtöne, állapítja meg. Azonban „Kína földrajzának és etnikai összetételének széttartó hatásait ambícióinak összetartó ereje bőségesen kiegyenlíti.” Kasgarban a civilizációk durva összecsapásának volt szemtanúja a kínai hatóságok modernizációja által, amely ipartelepeket létesít betelepített han munkásokkal és ütközik össze az ujgur lakosság a törökországi tömegkultúrát másoló válaszával. Kína, miután biztosította a pásztornépek által lakott szárazföldi periferiáját, az országon belül tudva őket, már megengedheti magának, hogy a „tengerre törjön”, írja Kaplan. Azonban „Kelet-Turkesztánban a legkifejezettebb Kína birodalomépítési törekvése, ugyanakkor éppen itt a legtörekenyebb a kínai állam hatalma.” „Egy Kasgarhoz hasonló helyet korábban talán a világ végére tartók útikönyveiből ismertek csupán. Elképzelhető azonban, hogy egyszer a geopolitikai világ központjává válik” – zárul a könyv.

A könyv rövid értékelése

A könyvet olvasva, esszékötethez képest igen jól felépített módon, friss, gondolatébresztő írásokat találunk, amelyek talán fölfűzhetőek egy gondolati ívre: az általános amerikai liberális főáramhoz képest más, kritikus álláspontokat mutat be a szerző, a nemzetközi kapcsolatokban a realista megközelítést és a konzervativizmust állítja a középpontba. A konzervativizmuson azt értve, ahogy azt Huntington *Conservatism as an Ideology* (A konzervativizmus, mint ideológia) című könyvében írja: a „klasszikus konzervativizmusnak nincsenek önálló megvalósítandó céljai. Valójában a konzervativizmus nem más, mint »szilárd és szükséges« logika, amely a liberális intézmények fennmaradását hivatott biztosítani.” Szellemi inspirációért, ismeretszerzésért lapozzuk kedvünkre a könyvet!

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

Az Eurázsia Szemle felhívja a tisztelt olvasók, leendő szerzők figyelmét, hogy szívesen fogad olyan tanulmányokat, amelyek multidiszciplináris megközelítésben Eurázsia egészét érintő és átfogó kérdésekkel foglalkoznak. A szerkesztőség az egyes rovatoknak megfelelően, Kína, Délkelet-Ázsia, az Iszlám világ, Oroszország, India és Dél-Ázsia témában várja a kéziratokat. A tanulmányok mellett konferenciabeszámolók és könyvismertetések közlésére is lehetőséget biztosítunk.

Az Eurázsia Szemle csak eredeti, máshol meg nem jelent tanulmányokat publikál, amelyek kettős vaklektorálást követően kerülnek közlésre.

Formai követelmények

A tanulmány hossza hozzávetőlegesen 6.000 szó

Szöveg

- MS Word formátum
- A4-es méretű papíron a baloldali, a jobb oldali, az alsó és a felső margó egyaránt 2,5 cm
- A használandó betűtípus: Times New Roman
- Fejezetek: 13 pt, normál, szimpla sorköz, térköz: 6 pont a bekezdések után, sorkizárt igazítás.
- Alfejezetek: 12 pt, normál, szimpla sorköz, térköz: 6 pont a bekezdések után, sorkizárt igazítás.
- A fejezetek és alfejezetek számozása decimális rendszerben történik. (1. fejezet, 1.1. alfejezet, 1.1.1. al-alfejezet stb.)
- Szöveg: 11 pt, normál, szimpla sorköz, térköz: 6 pont a bekezdések után, sorkizárt igazítás.

Táblázatok, ábrák, térképek

- Minden táblázatot, ábrát és térképet szerkeszthető formában (excel, word) kell elhelyezni a tanulmányban.
- Kép formában pl. (jpg-ben küldött) táblázatot, ábrát, és térképet nem tudunk elfogadni.
- Táblázatok és ábrák formai követelménye:
 - Cím: Times New Roman, 11 pt, normál (a cím a táblázat felett)
 - Forrás: Times New Roman, 11 pt, normál (a forrás a táblázat alatt)

Kivonat

- A tanulmányoknak kivonatot (absztraktot) kell tartalmazniuk: legalább 150, legfeljebb 300 szó terjedelemben mind magyarul és angolul.
- Az absztrakt alatt 4-5 kulcsszó megadása kötelező magyarul és angol.
- Teljes nevet, titulust és intézményi affiliációt kérjük megadni.

Hivatkozások

- A hivatkozásokat az APA formátumnak megfelelően kérjük elkészíteni. Részletesebben lásd: <https://libguides.library.usyd.edu.au/c.php?g=508212&p=3476096>
- Jegyzetek szerepeltetése a tanulmány végén végjegyzet formájában történhet.
- A tanulmány végén szerepeljen egy bibliográfiai jegyzék, ABC sorrendben

Az Eurázsia Szemle legfőbb célja egy olyan nemzetközileg elismert tudományos fórum létrehozása és megteremtése, amely multidiszciplináris megközelítésben a szűkebb régiók helyett Eurázsia egészét érintő és átfogó kérdésekkel foglalkozik. Céljaink szerint lehetőséget és keretet kívánunk biztosítani a különböző tudományágak képviselői között kibontakozó szakmai diskurzusra, az eltérő nézőpontok ütköztetésére, találkozására, továbbá mindazon trendek, kihívások és lehetőségek elemző bemutatására, amelyekkel a 21. század Eurázsijája és a nemzetközi rendszer szembenéz.

A szerkesztőbizottság tagjai:

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Szilágyi István

Dr. Bernek Ágnes

Dr. habil. Csicsmann László

Dr. Csizmadia Norbert

Dr. habil. Csoma Mózes

Prof. Dr. Dövényi Zoltán

Dr. Háda Béla

Prof. Dr. Hamar Imre

Prof. Dr. Hidasi Judit

Dr. Horváth Levente

Dr. habil. Ittész Máté

Dr. Klemensits Péter

Dr. Lehmann Kristóf

Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet

Dr. Obrusánszky Borbála

Prof. Dr. Popp József

Dr. P. Szabó Sándor

Prof. Dr. Rostoványi Zsolt

Dr. Szatmári Péter

Dr. Szerdahelyi István

Prof. Dr. Tarrósy István

Prof. Dr. Tózsza István

Prof. Dr. Vasa László

Dr. habil. Wilhelm Zoltán

Zoltai Alexandra

